

Crnogorsko društvo tijekom agresije na Republiku Hrvatsku

Šantić, Petar

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:377547>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-15**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Sveučilišni diplomski studij

Povijest (jednopedmetni); smjer: nastavnički

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru
Odjel za povijest
Sveučilišni diplomski studij
Povijest; smjer: nastavnički

Crnogorsko društvo tijekom agresije na Republiku Hrvatsku

Diplomski rad

Student/ica:

Petar Šantić

Mentor/ica:

Izv. prof. dr. sc. Zlatko Begonja

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Petar Šantić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Crnogorsko društvo tijekom agresije na Republiku Hrvatsku** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 12. rujna 2024.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. PREGLED POVIJESTI CRNE GORE I CRNOGORSKO-HRVATSKIH ODNOSA U 20. STOLJEĆU	3
2.1. Crna Gora od početka višestranačja do ujedinjenja sa Srbijom	3
2.2. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavija	5
2.3. Drugi svjetski rat	8
3. CRNOGORSKO NACIONALNO PITANJE U SOCIJALISTIČKOJ JUGOSLAVIJI	9
4. DOLAZAK VELIKOSRPSKE OPCIJE NA VLAST	10
4.1. Antibirokratska revolucija u Crnoj Gori	10
4.2. Uvođenje višestranačja u Hrvatskoj i Crnoj Gori	12
5. CRNOGORSKO VOJNO DJELOVANJE U AGRESIJI NA HRVATSKU	13
5.1. Ratna strategija vojnog vrha JNA	13
5.2. Kretanje crnogorskih postrojbi prije borbenog djelovanja	17
5.3. Borbeno djelovanje	19
5.4. Nerazjašnjena smrt kapetana Krste Đurovića	22
5.5. Motivi crnogorskih rezervista za sudjelovanje u ratu protiv Republike Hrvatske	24
5.6. Pljačke, razaranje i logor Morinj	28
6. CRNOGORSKA POLITIKA TIJEKOM RATNIH ZBIVANJA 1991.GODINE	32
6.1. Priča o promjeni granica s Republikom Hrvatskom	32
6.2. Svetozar Marović, ideolog crnogorske vlasti	34
6.3. Ekološka (ratna) država Crna Gora	36
6.4. Sjednice crnogorske Vlade i skupštine početkom listopada 1991. godine	37
6.5. Početak pregovora oko Prevlake	48

6.6.	Haški zaokret crnogorskog vodstva	49
6.7.	„Obnovljena“ Dubrovačka Republika	51
7.	IZLAZAK CRNE GORE IZ RATNIH ZBIVANJA U HRVATSKOJ 1992. GODINE	53
8.	MIROVNE POLITIČKE INICIJATIVE I DJELOVANJA	58
8.1.	Gradanski Odbor za mir	58
8.2.	Liberalni savez Crne Gore	60
9.	CRNOGORSKI MEDIJI I KULTURA UOČI I TIJEKOM CRNOGORSKOG RATA PROTIV HRVATSKE	63
9.1.	Mediji	63
9.2.	Studenti	68
9.3.	Pjesnici i književnici	70
9.4.	Akademici	73
10.	ZAKLJUČAK	75
11.	SAŽETAK	76
12.	SUMMARY	77
13.	LITERATURA I IZVORI	78

1. Uvod

Suvremena Republika Hrvatska nastala je 1991. godine odvajanjem od Socijalističke Federativne Republike Hrvatske, međutim hrvatska neovisnost i teritorijalna cjelovitost nije ostvarena mirnim putem. Ona se morala izboriti u nametnutom ratu koji se danas zove Domovinski rat. Rat je pokrenulo srpsko političko vodstvo i vojni vrh JNA s ciljem stvaranja Velike Srbije ili manje „krnje“ Jugoslavije sa srpskim nacionalnim karakterom na teritorijalnu štetu Republike Hrvatske i drugih republika bivše Jugoslavije. Premda je Domovinski rat trajao od 1991. do 1995. godine, susjedna Crna Gora bila je njegov aktivni sudionik prve dvije godine svojim vojnim djelovanjem i prisutnošću njezinih vojnih postrojbi na području Republike Hrvatske, prvenstveno na području Dubrovnika i Konavala. Ideja Velike Srbije nastala je u 19. stoljeću na temelju srpske političke i kulturne elite (intelektualci, političari i pravoslavno svećenstvo) zbog želje za stvaranjem Srbije kakva je bila u razdoblju vladavine srednjovjekovnog srpskog cara Dušana. Do prvog pokušaja realizacije plana Velike Srbije došlo je u razdoblju Kraljevine Jugoslavije nametanjem srpske hegemonije, beogradskog centralizma i srpskih kadrova u sve sfere državnog, javnog i kulturnog života. Crnogorska elita na čelu s dinastijom Petrović-Njegoš je početkom 19. stoljeća prihvatila srpsku nacionalnu ideju iz dva razloga. Prvi je na temelju pravoslavnog karaktera Crne Gore koji se razvijao od kraja 12. stoljeća kada je prostor Crne Gore zauzela srpska dinastija Nemanjić, a drugi je zbog želje za proširivanjem teritorija Crne Gore na susjedna (srpsko) pravoslavna područja Osmanskog Carstva. Međutim, nakon Prvog svjetskog rata, dogodila se povijesno-administrativna promjena koja je rezultirala nestankom crnogorske državnosti zbog beogradske centralističke politike. Takva centralistička politika nije ekonomski ulagala u Crnu Goru i progonila je pristaše ravnopravnosti Crne Gore unutar zajedničke države, što je dovelo do razvoja i jačanja ideje o nacionalnoj posebnosti Crnogoraca koju su pokrenuli jugoslavenski komunisti, prvenstveno zbog interesa Kominterne, a koju je prihvatila s vremenom procrnogorska suverenistička oporba. Od tad je izrazito prisutna podjela na dvije strane – jednu koja je okrenuta crnogorskoj naciji, i drugu koja je okrenuta Srbiji i srpskom nacionalnom karakteru Crnogoraca. Ta je podjela proširena podjela na zelenaše i bjelaše s početka 20. stoljeća, gdje su jedni pristaše dinastije Petrović-Njegoš, a drugi dinastije Karađorđević. U ovom će se diplomskom radu u prvom dijelu prikazati odnos hrvatskih političara i procrnogorskih političara u razdoblju Prvog svjetskog

rata, Kraljevine SHS / Jugoslavije, Drugog svjetskog rata, i paralelno s tim, razvoj crnogorske nacionalne ideje. Kada je riječ o razdoblju Socijalističke Jugoslavije, crnogorski komunisti razvijali su crnogorsku nacionalnu ideju i s federalističkim pogledom na ustroj nalazili su se na istoj liniji kao i hrvatski komunisti. Nadalje, u radu će biti prikazan dolazak prosrpskog rukovodstva u Crnoj Gori koje je masovnim demonstracijama na vlast dovela srbijanska vlast na čelu sa Slobodanom Miloševićem. Nakon toga slijedi uloga crnogorskih vojnika u ratnim planovima vojnog vrha JNA s područjima na kojima se odvijao rat (s naglaskom na dubrovačko područje) i njihove motivacije u odazivu i sudjelovanju u akcijama koje su se kasnije ispostavile kao kršenje međunarodnog ratnog prava. U idućem se dijelu prikazuje crnogorska politička scena i izjave pojedinaca iz vladajućih i opozicijskih krugova u kojima se jasno može vidjeti stara podjela između zelenaša i bjelaša kada je riječ o odnosu prema Hrvatskoj i crnogorskoj nacionalnoj ideji. To se odnosi na izjave u kojima pripadnici crnogorske vlasti pravdaju sudjelovanje u ratnim sukobima, dokazuju srpski karakter Crne Gore, kao i na njihove pregovore s hrvatskim vlastima nakon početnog stadija rata (poluotok Prevlaka). S druge strane, iznosi se prikaz i opozicije koja je osuđivala crnogorsko sudjelovanje u ratu protiv Republike Hrvatske, organizirala antiratne mitinge i zastupala ideju o crnogorskoj nacionalnoj posebnosti. U posljednjem dijelu rada iznose se stavovi i aktivnosti kulturnjaka iz medija, studenata, akademika, književnika i pjesnika. Oni nisu dijelili isto mišljenje o crnogorskom sudjelovanju u ratu protiv Hrvatske kao i crnogorskom nacionalnom karakteru, pa će samim time biti prikazani stavovi pojedinaca iz oba tabora.

2. Pregled povijesti Crne Gore i crnogorsko-hrvatskih odnosa u 20. stoljeću

2.1. Crna Gora od početka parlamentarizma do ujedinjenja sa Srbijom

Crna Gora ulazi u 20. stoljeće kao patrijarhalna monarhija pod apsolutnom vlašću kneza Nikole I. Petrovića-Njegoša. Nikola pripada dinastiji Petrović-Njegoš koja je od konca 17. stoljeća upravlja Crnom Gorom. U Crnoj Gori kako je spomenuto u uvodu postoje dvije povijesne tradicije, jedna je starocrnogorska, a druga je srpska. Starocrnogorska povijesna tradicija vidi svoje korijene u ranosrednjovjekovnoj katoličkoj slavenskoj tvorevini na suvremenom crnogorskom tlu koja se u izvorima naziva Duklja. Ona se najjače sačuvala oko prijestolnice na Cetinju. S druge strane, srpska povijesna tradicija vuče svoje korijene od osvajanja srpske dinastije Nemanjić krajem 12. stoljeća koja je počela oblikovati pravoslavni karakter Crne Gore. Zbog tog pravoslavnog karaktera koji je dopirao do najnižih slojeva crnogorskog društva, srpska je tradicija bila dominantnija i utjecala je na to da tijekom buđenja nacija u 19. stoljeću, dinastija Petrović-Njegoš preko vladara Petra I., Petra II., s konačnom kristalizacijom s Nikolom I., prihvati srpsku nacionalnu ideju. Međutim, ta srpska nacionalna ideja nije bila istovjetna onakvoj u Srbiji kojoj su nositelji i ideolozi bili intelektualci, političari i pravoslavni svećenici, već se radilo o čisto dinastičkoj ideologiji. Srpstvo kakvo je zamislila dinastija Petrović-Njegoš odnosilo se na maksimalno proširenje dinastičke vlasti van granica uske i nerazvijene Crne Gore na sva područja gdje žive Srbi.¹ Prvenstvo među Srbima, dinastija Petrović-Njegoš legitimirala je tvrdnjom da su oni bili jedini neokupirani Srbi za vrijeme osmanske vladavine u Jugoistočnoj Europi.²

Međutim, stvari se za dinastiju Petrović-Njegoš mijenjaju kada se u Crnu Goru početkom 20. stoljeća vraćaju prve generacije studenata koje su se školovale u Kraljevini Srbiji. Crnogorski studenti oduševljeni srbijanskim parlamentarizmom, gospodarskom i obrazovnom modernizacijom, okreću glavu od ideje da Crna Gora i dinastija Petrović-Njegoš budu lideri nekakve buduće ujedinjene srpske države, već da to treba biti Srbija i dinastija Karađorđević koja vlada Srbijom od 1903. godine. Pritisnut zahtjevima unutar zemlje i promjenama koje su

¹ BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, politika i povijest*, 224.-225.

² *Isto*, 226.

se događale u Europi, pod utjecajem ruskog cara Nikole I. Romanova koji je zbog revolucije pristao na parlamentarizam, Nikola I. u studenom 1905. godine uvodi parlamentarizam i donosi Ustav.³ U parlamentu se osnivaju dvije stranke – prva je bila Narodna stranka čiji se pristaše po klubu zastupnika nazivaju *klubaši*. *Klubaši* su bili protivnici Nikole i pristaše jedinstva sa Srbijom. Druga je stranka Nikolinih pristaša Prava Narodna stranka čiji se pristaše nazivaju *pravaši*. Sukob između te dvije stranke, a indirektno dinastija Karađorđević i Petrović-Njegoš doveo je do toga da se Nikola I. 1908. godine okrunio za kralja. Za vrijeme Balkanskih ratova (1912.-1913.) crnogorska je vojska bila toliko oslabljena da je praktički nespremna dočekala Prvi svjetski rat. To je dovelo do situacije da su crnogorskom vojskom zapovijedali srbijanski, a ne crnogorski zapovjednici. Prvi je bio Blažo Janković, a drugi je bio Petar Pešić. Navedena dvojica nisu djelovala u skladu s politikom kralja Nikole I., već su djelovali u skladu sa strategijom srbijanske vlade Nikole Pašića i dinastije Karađorđević. Do dodira s Hrvatima, Nikola I. dolazi preko ratnih ciljeva u koje uvrstio zauzimanje jednog dijela Hrvatske, a to je obalni prostor od Prevlake do ušća rijeke Neretve. Međutim, zbog crnogorske kapitulacije 28. prosinca 1915. godine svaka je od tih ideja pala u vodu.⁴ Kako se rat privodio kraju, tako se sve više išlo u pravcu stvaranja velike južnoslavenske države. Za vrijeme Balkanskih ratova, zbog srpskih vojnih uspjeha među hrvatskim političarima i intelektualcima, javlja se ideja o stvaranju južnoslavenske države izvan Austro-Ugarske. Takve ideje je za vrijeme Prvog svjetskog rata zastupao Jugoslavenski odbor većinski sastavljen od Hrvata i manjim djelom Slovenaca i austrougarskih Srba. Jugoslavenski odbor, želeći sačuvati hrvatske i slovenske zemlje od talijanskog zauzimanja kojem su sile Antante dale legitimitet Londonskim ugovorom iz 1915. godine, obraća se Srbiji, i Krfskom deklaracijom iz 1917. godine priznaje Karađorđevića kao monarhe u budućoj državi.⁵ Nakon probijanja Solunskog fronta, 5. studenog 1918. godine, srpska vojska uspostavlja vojnu upravu na crnogorskom teritoriju, u studenom 1918. godine. Prosrpska vlast na čelu s Andrijom Radovićem raspisala je izbore u kojima su glasači morali birati između zastupnika koji su za bezuvjetno ujedinjenje sa Srbijom i dinastiju Karađorđevića, ili za zastupnike koji su za ostanak dinastije Petrović-Njegoš i ujedinjenje na ravnopravnim osnovama. Pristaše

³ HEKA, Crnogorsko nacionalno pitanje, 31.

⁴BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, politika i povijest*, 229-231.

⁵ „Jugoslavenski odbor“, Hrvatska enciklopedija

bezuovjetnog ujedinenja i Karađorđevića imali su kandidacijske liste na bijelim listićima, a pristaše ravnopravnog ujedinenja i Njegoša-Petrovića imali su kandidacijske liste na zelenim listićima. Od tuda postoji i suvremena politička podjela na prosrpske „bjelaše“ i procrnogorske „zelenaaše“, a ta je podjela zapravo nastavak prijašnje podjele na „klubaše“ i „pravaše“. Izbori su bili pod nadzorom srpske vojske uz prisutna podmićivanja, prisile i manipulacije, te je na kraju pobjedu odnijela bjelaška struja.⁶ Dana 26. studenog 1918. godine na Podgoričkoj skupštini koju je organizirao Radović, proglašeno je bezuvjetno ujedinenje sa Srbijom, a 1. prosinca 1918. godine regent Aleksandar Karađorđević proglašava ujedinenju Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca.⁷

2.2. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca / Jugoslavija

Kao reakcija na manipulirane izbore i odluku skupštine u Podgorici, početkom siječnja 1919. godine dolazi do Božićnog ustanka zelenaša. Taj ustanak je ubrzo ugušen, ali su se gerilske skupine zelenaša borile do sve do sredine 20-ih godina. Kralj Nikola I. Petrović-Njegoš je do svoje smrti 1921. godine pokušavao osigurati svoj povratak u Crnu Goru, ali bezuspješno.⁸ Na teritoriju Crne Gore formira se parlamentarni život, i većina stranaka je uvezena iz Srbije i u Crnoj Gori formirala podružnicu. Te stranke su Narodna radikalna stranka, Zemljoradnička stranka, Demokratska stranka, Jugoslavenska republikanska stranka i Komunistička partija Jugoslavije. Jedina lokalna stranka koja je djelovala na tom području je Federalistička stranka koja 1925. godine mijenja ime u Crnogorska stranka.⁹

Najistaknutiji vođa Federalističke (kasnije Crnogorske) stranke bio je Sekula Drljević koji se, nakon studiranja prava u Zagrebu, u politički život Crne Gore uključio kao zagovornik bezuvjetnog ujedinenja sa Srbijom što ga je dovelo do obnašanja funkcije ministra pravosuđa u vladi Nikole Pašića. Međutim, dolaskom u Crnu Goru tijekom travnja 1919. godine, razočarao se represijom jugoslavenskih žandara, i dao je ostavku na mjestu ministra.¹⁰ Zbog sukoba s vlastima, nije mogao dobiti odvjetnički ured u Beogradu, već dobiva prostor za ured

⁶ BANAC, Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, politika i povijest, 232.-233.

⁷ ANDRIJAŠEVIĆ, Istorija Crne Gore, 257.

⁸ BANAC, Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, politika i povijest, 234.-235.

⁹ ANDRIJAŠEVIĆ, Istorija Crne Gore, 269.

¹⁰ HEKA, Crnogorsko nacionalno pitanje: pravne posljedice Podgoričke skupštine 1918. godine, 36.

na tlu susjedne Banovine Hrvatske i Slavonije čija vlada mu odobrava prostor ureda u Zemunu. Drljević je kritizirao beogradski centralizam upravo preko hrvatskih novina *Hrvat i Obzor*.¹¹ Drljevićeve federalisti ulaze u suradnju sa Stjepanom Radićem i njegovom Hrvatskom seljačkom stranku (HSS) koja je 1924. godine s Radićem i 70 članova izdala proglas „Braćo Crnogorci“. Taj je proglas vjerojatno doveo do toga da kralj Aleksandar 1925. godine proglasi za pobunjene zelenaše.¹² Kao razlog zašto su se crnogorski federalisti približili HSS-u, Drljević u *Obzoru* navodi da je Radićeva vizija jedina ispravna vizija jugoslavenske države. U veljači 1927. godine u beogradskoj skupštini, federalisti ulaze u Radićev „Narodni seljački klub“, a federalisti su na Glavnom odboru Crnogorske stranke donijeli odluku da je njihovo članstvo u Narodnom seljačkom klubu trajno.¹³ U Beogradu je 10. studenog 1927. godine utemeljena Seljačko-demokratska koalicija dotadašnjih protivnika Stjepana Radića i Svetozara Pribićevića, a crnogorski su se federalisti na čelu s Drljevićem pridružili toj koaliciji.¹⁴ Crnogorski federalisti su oštro osudili atentat u beogradskoj skupštini od 20. lipnja 1928. godine, a crnogorski novinar iz Zagreba Savić Marković-Štedimlija odriče crnogorstvo atentatoru Puniši Račiću, jer on to nije učinio kao „Crnogorac, već kao rafinirani Srbijanac, kao agent ljudima kojima služi gotovo cijelog svog vijeka“. U ime crnogorskih federalista, Drljević je održao govor na sprovođu Stjepana Radića, na kojem je istaknuo da „Narodi sebi biraju predsjednika, prvosveštenika, vojskovođe, upravnike, sudce, ali narodne vođe poput Stjepana Radića daje samo „Bog vjekova“ „.¹⁵ Godinu nakon atentata kralj Aleksandar uvodi Šestosiječanjsku diktaturu koja mijenja ime državi u Kraljevina Jugoslavija i kojoj je Zagreb predstavljao glavni problem. Aleksandrov režim je sve one koji su studirali u Zagrebu nazvao „separatističkim“ i „od Hrvata instruiranim elementima“, a glavna meta takvih etiketa bio je upravo Drljević.¹⁶ Daljnjim političkim procesima, Drljević govori svojim federalistima da prate rad SDK i da ne donose zasebno odluke, a 11. studenog 1938. godine Drljević je kao član Udružene oporbe predvođene HSS-om Vladka Mačeka ušao u Cetinjski kotar. U kolovozu 1939. godine sklopljen je sporazum Cvetković-Maček kojim je stvorena Banovina

¹¹ Isto, 222.

¹² HEKA, Crnogorsko nacionalno pitanje, 36.

¹³ KARAULA, „Od Radića do Mačeka“-Sekula Drljević I Hrvati-ideologija i praksa političkog djelovanja“, 228.-229.

¹⁴ TROCH, The divergence of elite national thought in Montenegro during the interwar period, 31.

¹⁵ KARAULA, „Od Radića do Mačeka“-Sekula Drljević I Hrvati-ideologija i praksa političkog djelovanja“, 239.

¹⁶ HEKA, Crnogorsko nacionalno pitanje: pravne posljedice Podgoričke skupštine 1918. godine, 36.

Hrvatska, a njezino stvaranje je Drljević podržao, ali kao polaznu točku za stvaranje Banovine Crne Gore.¹⁷

U pogledu nacionalnog pitanja Crnogoraca, Drljevićeви federalisti su se 20-ih godina smatrali djelom srpske nacije, ali tvrde da su se Crnogorci tijekom povijesti razvili u zaseban državotvorni identitet i na temelju toga traže da budu zasebna teritorijalna jedinica u Kraljevini SHS / Jugoslaviji.¹⁸ Međutim, u Crnoj Gori je od opozicijskih stranaka uz federaliste bila jaka i Komunistička partija Jugoslavije (KPJ). KPJ nije imala intelektualnog članstva koje bi raspravljalo o crnogorskom nacionalnom pitanju, ali su zato instrukcije oko nacionalnih pitanja dobivali iz centra komunističkog pokreta, iz Moskve. Organizacija Komunističke internacionale, Kominternu, od početka je smatrala da Kraljevinu SHS treba preobraziti u federaciju nacionalnih država kao što je Sovjetski Savez i da pokretač revolucije trebaju biti nacije ugnjetavane od srpske „buržoazije“.¹⁹ Prema zaključcima Kominterne iz 1925. godine, „glavnu osnovu nacionalnih pokreta u Jugoslaviji čine seljački pokreti“, a ti seljački pokreti su slovenski, hrvatski, makedonski i crnogorski. To za Kominternu znači da je i crnogorski seljački pokret zasebna nacija, a potvrda toga je da je već 1920. godine u Moskvi u kartotekama članova KPJ koji dolaze iz Crne Gore navedena nacionalnost „Crnogorac“. U partijskom časopisu Borba 1923. godine je u članku „Samoodređenje naroda u Jugoslaviji“ navedeno kako su Crnogorci jedna od jugoslavenskih nacija, a 1925. godine crnogorsko parijsko rukovodstvo zauzima stav da partija treba „uvijek da istupa za samoopredjeljenje Crnogoraca uključujući i ocijepljenje“.²⁰ Narativ o posebnosti crnogorske nacije federalisti preuzimaju tijekom 30-ih godina, a to se vidi po radu spomenutog novinara Savića Markovića Štedimlje koji je crnogorsku posebnost tražio u ranosrednjovjekovnoj „Crvenoj Hrvatskoj“ koristeći se radovima hrvatskih povjesničara kao podlogom da su Crnogorci narod „zapadno-europskog tipa“ bliži Hrvatima, nego Srbima. S druge strane, zaokret prema nacionalnoj posebnosti Crnogoraca vidi se kod Drljevićeve želje da se stvori autokefalna Crnogorska pravoslavna Crkva, uvidjevši da je vodstvo SPC uvijek uz beogradski režim, te je izjavio da

¹⁷ KARLAULA, „Od Radića do Mačeka“-Sekula Drljević I Hrvati-ideologija i praksa političkog djelovanja“, 247-249.

¹⁸ TROCH, The divergence of elite national thought in Montenegro during the interwar period, 31.

¹⁹ ANDRIJAŠEVIĆ, Istorija Crne Gore, 284.

²⁰ Isto, 285.

je crnogorsko pravoslavlje „crnogoroslavlje“, i da crnogorska crkva nikad prije 1918. godine nije bila podložna nijednoj pravoslavnoj crkvi, pa čak ni Carigradskoj patrijaršiji.²¹ Najveći primjer Drljevićeva zaokreta prema crnogorskoj nacionalnoj posebnosti dogodio se 1937. godine kada je u Zagrebu objavio himnu koja je i himna suvremene države Crne Gore, a to je *Oj, svijetla majska zoro*.²²

2.3. Drugi svjetski rat

Nakon što su Sile Osovine zauzele Kraljevinu Jugoslaviju, Crna Gora je od travnja 1941. godine do rujna 1943. godine pod talijanskom vojnom upravom, a od rujna 1943. godine do prosinca 1944. godine pod njemačkom vojnom upravom. Na samom početku ratnih zbivanja, Sekula Drljević angažira se oko obnove crnogorske države pod talijanskim protektoratom, ali to propada ubrzo zbog partizanskog ustanka u srpnju 1941. godine, nakon čega Drljević kratko biva zatočen u San Remu, pa opet odlazi u Zemun. U Zemunu počinje surađivati s ustaškim vlastima Nezavisne Države Hrvatske i piše za list ustaškog pokreta *Graničar*. Nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943. godine seli se u Zagreb, gdje pod pokroviteljstvom poglavnika NDH Ante Pavelića osniva Crnogorsko državno vijeće kao nepriznatu crnogorsku vladu i lobira kod njemačke vojne uprave u Crnoj Gori da se ponovo uspostavi crnogorska država.²³

S druge strane, na samom teritoriju Crne Gore, sukobljavaju se tri vojno-političke frakcije. To su partizani, četnici i Lovćenska brigada. Partizane, koji se nazivaju Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije (NOVJ), predvodi KPJ na čelu s Hrvatom Josipom Brozom Titom, čiji je istaknuti crnogorski vođa bio Milovan Đilas. Oni su sastavljeni od pristaša ili potomaka i zelenaša i bjelaša. Druga frakcija su karađorđevićevski velikosrpski četnici koji se punim imenom nazivaju Jugoslovenska vojska u Otadžbini predvođeni pukovnikom, potom generalom, Dragoljubom Dražom Mihailovićem, a čiji je istaknuti crnogorski predstavnik vojvoda Pavle Đurišić. Treća frakcija je Lovćenska brigada ili tzv. krilaši, a to je mala vojna

²¹ KARAULA, „Od Radića do Mačeka“-Sekula Drljević I Hrvati-ideologija i praksa političkog djelovanja“, 246.-247.

²² HEKA, Crnogorsko nacionalno pitanje: pravne posljedice Podgoričke skupštine 1918. godine, 36.

²³ KARAULA, „Od Radića do Mačeka“-Sekula Drljević I Hrvati-ideologija i praksa političkog djelovanja“, 250.-251.

skupina predvođena Krstom Popovićem-Zrnovim, istaknutim zelenaškim zapovjednikom iz Božićnog ustanka 1919. godine, koja je politički povezana sa Sekulom Drljevićem. Kod ove tri vojno-političke frakcije mogu se primijetiti određeni paradoksi po pitanju savezništva i međusobnog sukobljavanja. Partizani se bore na strani Saveznika, a četnici i Lovćenska brigada na strani Sila Osovine, čineći zajedno do rujna 1943. godine dio talijanske protokomunističke milicije (Milizia volontaria anticomunista – MVAC). Iako su se međusobno sukobljavali te su se nalazili na suprotnim stranama, partizani i Lovćenska brigada su po pitanju pogleda na crnogorsku naciju i državnost bili gotovo jednaki.²⁴ Kao pobjednici na kraju rata našli su se partizani predvođeni komunistima.

3. Crnogorsko nacionalno pitanje u socijalističkoj Jugoslaviji

U tadašnjoj Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji (FNRJ), zatim Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ), Crna Gora je postala jednom od šest republika, a Crnogorci državotvorni narod, pa su tako svi državljani bili popisani kao Crnogorci. S obzirom na to da je Crna Gora bila federalna jedinica kao i Hrvatska te da su takav položaj prihvaćali crnogorski komunisti, to je načelno stavljalo crnogorske komuniste u isti položaj s hrvatskim komunistima kada je u pitanju pogled na položaj njihovih republika unutar Jugoslavije. Dakle, crnogorski komunisti nisu svoje viđenje uređenja socijalističke Jugoslavije odvajali od stava predsjednika države Josipa Broza Tita koji im je omogućio stvaranje vlastite republike i deklariranja kao zasebne nacije. Za oca crnogorske nacije uzimalo se Milovana Đilasa koji je u svom članku iz 1945. godine *O crnogorskom nacionalnom pitanju* rekao da Crnogorci unutar južnoslavenske grane pripadaju srpskoj grani, ali su se tijekom povijesti formirali kao zasebna nacija.²⁵ Ovakav stav može se pripisati pokušaju pomirbe bjelaškog i zelenaškog elementa unutar KPJ i NOV. To je značilo priznavanje crnogorske nacije, ali sa srpskim etničkim korijenom. Zadržan je srbocentrični pogled na povijest, jezik je kolokvijalno nazivan srpskim, zastava je identična srbijanskoj, a SPC je i dalje ostala prisutna u Crnoj Gori.²⁶ Takvo je nepromjenjivo stanje bilo sve do četvrtog kongresa KPJ u ožujku 1965. godine kada počinju otvorena istraživanja o crnogorskom nacionalnom identitetu i kulturi jer su bili motivirani

²⁴ ANDRIJAŠEVIĆ, Istorija Crne Gore, 297.-299.

²⁵ HEKA, *Crnogorsko nacionalno pitanje*, 37.

²⁶ MRDULJAŠ, Redefinicija nacionalnog konteksta u Crnoj Gori i srpska (veliko)državna ideja, 47.

sviješću da naciju čine običaji, jezik, kultura, vrijednosni sustav i svijest o pripadnosti zajednici, a komunistička partija 1970. godine prihvaća „Platformu o razvoju crnogorske kulture“, što je raskid sa srpsko-crnogorskim dualizmom.²⁷ Najpoznatiji znanstveni rad koji je pokušao dokazati crnogorski nacionalnu individualnost je rad etnologa Špire Kulišića koji je u svom radu *O etnogenezi Crnogoraca* iz 1980. godine na temelju srednjovjekovnih izvora tvrdio da su stanovništvo Crne Gore u ranom srednjem vijeku činili Dukljani koji su bili mješavina „Slavena, Albanaca i Vlaha“, i manji dio Hrvata, a da srpsko ime dolazi tek s Nemanjićima.²⁸ Tijekom 80-ih se godina vodstvo Saveza komunista (SK) Crne Gore našlo pod optužbama jednako procrnogorske i prosrpske opcije da partija protežira onu suprotnu stranu. Na to je crnogorsko partijsko vodstvo odgovaralo neutralnošću i osudom obje sukobljene strane. Među zagovornicima srpskog nacionalnog karaktera Crnogoraca optužbe za širenje crnogorske nacionalne ideje za vrijeme socijalističke Jugoslavije išle su na račun Zagrebačkog sveučilišta. Objašnjenje je u tome što je iza Drugog svjetskog rata veliki broj crnogorskih studenata išao studirati u Zagreb, gdje im je „preodgojitelj“ bio Miroslav Krleža i njegov Leksikografski zavod te *Enciklopedija Jugoslavije* preko koje su se crnogorske suverenističke ideje prenosile u Crnogorsku akademiju nauka i umjetnosti.²⁹

4. Dolazak velikosrpske opcije na vlast

4.1. Antibirokratska revolucija u Crnoj Gori

Nakon smrti Josipa Broza Tita u svibnju 1980. godine, SFRJ upada u ekonomsku krizu i krizu neriješenih nacionalnih pitanja. U takvim okolnostima ponovno izranja u punom jeku velikosrpski nacionalizam, koji se manifestirao u *Memorandumu* Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) iz 1986. godine. Memorandum SANU tvrdi kako su Srbi u Jugoslaviji ugroženi, i da je Srbija u neravnopravnom položaju unutar Jugoslavije zbog dviju autonomnih pokrajina Kosova i Vojvodine koje su unutar Srbije. Na valu SANU Memoranduma, u rujnu 1987. godine na osmoj sjednici Saveza komunista Srbije, za predsjednika Socijalističke Republike Srbije izabran je pravnik i bankar Slobodan Milošević. Milošević se na temelju Memoranduma obračunava s partijskim vodstvima autonomnih pokrajina, pa tako pomoću

²⁷ HEKA, *Crnogorsko nacionalno pitanje*, 37.

²⁸ Isto, 39.

²⁹ Isto, 38.

„mitinga istine“ i „jogurt revolucije“ u listopadu 1988. godine smjenjuje vodstvo Vojvodine, a u ožujku 1989. godine ukida autonomiju Kosova.³⁰

U Crnoj Gori, kao i u Vojvodini i Kosovu, organiziraju se „mitinzi solidarnosti“, sa Srbima i Crnogorcima na Kosovu. Ti su mitinzi održani u Nikšiću, Kolašinu, Cetinju i Titogradu između travnja i rujna 1988. godine.³¹ Međutim, smjena vlasti bila je pod krinkom socijalnih, a ne nacionalnih pitanja. Prevrat se dogodio 10. siječnja 1989. godine kada su prosvjedovali radnici građevinske tvrtke „Radoje Dakić“ u Titogradu, a taj su prosvjed velikosrpski elementi iz Crne Gore, Kosova i Srbije pretvorili u masovne demonstracije.³² Na prosvjedu se okupilo oko 20 000 ljudi na kojima su uz radnike titogradskih i nikšićkih tvornica bili studenti i profesori titogradskog sveučilišta i još tisuće građana. Prosvjednici su zahtijevali da cjelokupna partijska vlast i njeni kadrovi podnesu ostavku. Demonstracije su trajale cijeli dan i noć, što je rezultiralo da sljedećeg dana 11. siječnja u 12 sati tadašnje državno i partijsko rukovodstvo Crne Gore, kao i njegovi kadrovi, podnesu ostavku. Novu su vlast činili predsjednik predsjedništva Crne Gore Branko Kostić i predsjednik Izvršnog vijeća Radoje Kontić, dok je na 10. izvanrednom kongresu SK Crne Gore za šefa partije izabran Momir Bulatović.³³ Momir Bulatović je do dolaska na vlast bio asistent na Sveučilištu u Titogradu i ujedno sekretar sveučilišnog partijskog komiteta SK.³⁴ Novu vlast čine odani kadrovi Slobodana Miloševića koji odmah po dolasku na vlast počinju provoditi velikosrpske politike u skladu s onima u Srbiji. Takva se politika, pored podrške Srbima na Kosovu, odnosi na vraćanje identiteta Crnogoraca pod srpski kišobran čime se poništava afirmacija posebnog crnogorskog identiteta prijašnjih partijskih politika objašnjenih u prethodnom poglavlju. Tako se u znanstvenim i kulturnim krugovima govori o Crnogorcima kao djelu srpskog naroda, a crnogorsku povijest kao „jedan specifični srpski zbjeg“. Čelnik SK Crne Gore izjavljuje da Crnogorci i Srbi dijele zajedničku povijest, i da su neozbiljni svi oni koji misle da tu povijest

³⁰ MARIJAN, Domovinski rat, 19.

³¹ ANDRIJAŠEVIĆ, Istorija Crne Gore, 349.

³² Svjedočenje svedoka Tužilaštva Nikole Samardžića o Dubrovniku, „*Dubrovnik rat za mir*“, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 860.

³³ ANDRIJAŠEVIĆ, Istorija Crne Gore, 349.-350.

³⁴ Svjedočenje svedoka Tužilaštva Nikole Samardžića o Dubrovniku, *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 860.

mogu poništiti „raznim etnogenezama“.³⁵ Inače je i u kasnijim izjavama Bulatović znao ponosno istaknuti riječi svog djeda kako crnogorski narod ima svoje „crnogorsko ime, a srpsko prezime“.³⁶ Takvi stavovi doveli su i do netrpeljivosti prema hrvatskoj i albanskoj manjini, kao i prema srpskim i crnogorskim političkim mišljenjima koja su suprotna miloševićevsko-velikosrpskom političkom mišljenju.³⁷

4.2. Uvođenje višestranačja u Hrvatskoj i Crnoj Gori

Na početku 1990. godine raspao se SKJ na 14. kongresu u Beogradu. Tada se širom SFRJ kreće u pravcu uvođenja višestranačja. U Hrvatskoj se u dva kruga u travnju 1990. godine održavaju višestranački izbori na kojima pobjeđuje Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) koju predvodi Franjo Tuđman i koja službeno 30. svibnja 1990. godine preuzima vlast. Pobjeda HDZ-a izazvala je negodovanje kod dijela Srba u Hrvatskoj koji su na ljeto 1990. godine digli otvorenu pobunu protiv hrvatske vlasti i uz potporu srpskog rukovodstva u Beogradu i prešutnu potporu JNA.³⁸ Kada je u pitanju uvođenje višestranačja u Crnoj Gori, na već spomenutom 10. kongresu SK Crne Gore koji se održao u travnju 1989. godine zauzet je stav da se očuva jednostranački sustav, no to nije spriječilo osnivanje političkih stranaka. Tako je početkom 1990. godine formiran *Liberalni Savez Crne Gore* (LSCG) koji se zalagao za afirmaciju crnogorskog državnog i nacionalnog identiteta. Sličan je program imala i *Socijalistička partija* osnovana u srpnju 1990. godine, dok je s druge strane na velikosrpskim pozicijama u svibnju 1990. godine osnovana *Narodna stranka* koja se predstavljala kao stranka srpskog naroda u Crnoj Gori.³⁹ U srpnju 1990. godine, crnogorska skupština usvojila je *Zakon o udruživanju građana* koji je omogućio višestranačje. U prosincu 1990. godine održani su parlamentarni i predsjednički izbori što je Crnu Goru učinilo posljednjom jugoslavenskom republikom koja je provela prve višestranačke izbore. Na izborima je apsolutnu pobjedu ostvario dotad vladajući SK Crne Gore, pa je predsjednikom predsjedništva postao Momir Bulatović, a u veljači 1991. godine dužnost predsjednika prve demokratski

³⁵ ANDRIJAŠEVIĆ, Istorija Crne Gore, 350.-351.

³⁶ Branko VOJIČIĆ, Do posljednjeg Crnogorca, *Monitor*, 19.2.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 449.-452.

³⁷ ANDRIJAŠEVIĆ, Istorija Crne Gore, 351.

³⁸ MARIJAN, Domovinski rat, 19.-20.

³⁹ Isto, 351.

izabrane vlade Crne Gore počeo je obnašati Milo Đukanović.⁴⁰ Milo Đukanović je na premijersku funkciju došao sa samo 28 godina, i pripadao je onom krilu mladih partijskih kadrova koji su vidjeli u Miloševiću nekoga u čijim rukama je opstojnost Jugoslavije.⁴¹

5. Crnogorsko vojno djelovanje u agresiji na Hrvatsku

5.1. Ratna strategija vojnog vrha JNA

Jugoslavenska Narodna Armija (JNA) bila je jedan od stupova opstanka socijalističke Jugoslavije – radilo se o dobro naoružanoj federalnoj komponenti. JNA se dijelila na mirnodopsku i ratnu. Mirnodopska se sastojala od ročnog sastava i stalnog sastava (vojnici po ugovoru, civili u službi, mlađi oficiri i oficiri) te joj je u slučaju rata zadatak prihvatiti prvi udar nekog agresora i omogućiti prelazak Jugoslavije na ratni stil života. S druge strane, postojala je Teritorijalna Obrana (TO) koja je bila republičkog karaktera, predviđena za borbu na pomoćnim dijelovima ratišta te slabije naoružana od JNA. Lojalnost JNA i TO je najprije bila upućena Josipu Brozu Titu kao vrhovnom zapovjedniku i doživotnom predsjedniku, a nakon njegove smrti 1980. godine zapovijedalo je Predsjedništvo SFRJ koje se rotiralo svake godine, s iznimnim situacijama kada je postrojbama TO znao zapovijedati republički komitet za općenarodnu obranu i društvenu samozaštitu.⁴² JNA zbog rasta unutardržavne krize i zbog svog većinski srpskog nacionalnog kadra okreće se Slobodanu Miloševiću kao savezniku. Da JNA kreće putevima ratnog djelovanja, vidi se krajem 1988. godine kada se JNA prema planu „Jedinstvo“ prebacila na vojno-teritorijalnu organizaciju u kojoj su armije namijenjene vojnim i vojno-pomorskim oblastima tzv. vojištima.⁴³ Vojišta su organizirana u sustav korpusa Ratnog zrakoplovstva, korpusa Kopnene vojske i Vojnopomorskog sektora i raznih taktičkih sastava koji su bili podložni navedenima. Najviši cilj plana Jedinstvo je podlaganje TO zapovjedništvu vojišta, što joj je unatoč ustavnim odredbama koje to zabranjuju uspjele.⁴⁴ Da se radi o planiranom stvaranju Velike Srbije na zapadnoj granici Virovitica-Karlovac-Karlobag, dovoljno je po novom vojno teritorijalnom ustroju vidjeti granice vojnih oblasti

⁴⁰ Isto, 352.

⁴¹ Svedočenje svedoka Tužilaštva Nikole Samardžića o Dubrovniku, pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju u Hagu, u procesu protiv Slobodana Miloševića (8, 9. i 10. oktobar 2002. godine), *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 861.

⁴² MARIJAN, *Domovinski rat*, 47.

⁴³ Isto, 19.

⁴⁴ Isto, 47.

(VO). Dakle teritorij SFRJ podijeljen je na 5. VO s centrom u Zagrebu koja pokriva sjeverozapadnu Hrvatsku i Sloveniju, Vojnopomorska oblast (VPO) s centrom u Splitu koja pokriva cijelu jadransku obalu SFRJ, 1. VO s centrom u Beogradu koja pokriva veći dio Srbije, veći dio Kosova, cijelu Bosnu i Hercegovinu (BiH), veći dio Crne Gore i veći dio Hrvatske i 3. VO s centrom u Skoplju koja pokriva cijelu Makedoniju, južnu Srbiju, manji dio Kosova i dio Crne Gore. Kada se spoji 1/3 5. VO s 2/3 VPO, dobije se navedena zapadna granica Velike Srbije.⁴⁵

Veljko Kadijević, koji je za vrijeme napada na Republiku Hrvatsku 1991. godine bio na dužnosti Sekretara za Narodnu Obranu (SSNO), najprije je JNA predstavljao kao tamponzonu između hrvatske vlasti i pobunjenih Srba, ali je u ljeto 1991. godine svrstao JNA u potpunosti na stranu pobunjenih Srba. Za ratovanje protiv Republike Hrvatske svoje je napadne operacije sročio u dva cilja: 1. Potpuno blokirati Hrvatsku iz zraka i mora 2. Pravce napada JNA vezati uz oslobođenje srpskih krajeva u Republici Hrvatskoj i garnizona JNA. To podrazumijeva da se Hrvatsku ispresijeca na pravcima Mostar-Split, Gradiška-Virovitica, Knin-Zadar i Bihać-Karlovac-Zagreb. Najjačom grupacijom oklopno-mehaniziranih snaga zauzeti istočnu Slavoniju, a zatim brzo nastaviti djelovanje na zapad, spojiti se sa snagama u zapadnoj Slavoniji i produžiti prema Zagrebu i Varaždinu, odnosno prema granici sa Slovenijom. Istovremeno s jakim snagama iz pravca Herceg-Novi-Trebinje blokirati Dubrovnik, s kopna izbiti u dolinu Neretve i tako zajednički djelovati sa snagama koje nastupaju na pravcu Mostar-Split.⁴⁶ Za napade na Republiku Hrvatsku bile su zadužene Prva vojna oblast s centrom u Beogradu i Vojnopomorska oblast s centrom u Splitu⁴⁷, uz pojedine postrojbe iz Pete vojne oblasti s centrom u Zagrebu čiji je zadatak bio spajanje s postrojbama Prve vojne oblasti.⁴⁸

Kada je u pitanju svrha djelovanja crnogorskih postrojbi, Kadijević je i na tom području imao opravdanje za vojno djelovanje. Još prije rata, JNA je poluotok Prevlaku koji danas s hrvatske strane čini morsku granicu s Crnom Gorom, vidjela kao „dio Bokokotorskog, to znači

⁴⁵ DOMAZET-LOŠO, Hrvatska i veliko ratište, 50.

⁴⁶ MARIJAN, Jugoslavenska Narodna Armija u ratu protiv Republike Hrvatske, 127.-128.

⁴⁷ Isto, 128.

⁴⁸ Isto, 133.

kao dio Crne Gore, odnosno Jugoslavije, što se prije rata manifestiralo na način da je Prevlaka bila proglašena vojnim poligonom. Dakle tu su za Kadijevića „proizlazili svi konkretni potezi“. Prvi potez je bio izmisliti da su „hrvatska vojska i policija izvršili invaziju dijela Prevlake koji nije bio u sklopu garnizona Jugoslavenske narodne armije“, da bi ih „snage Jugoslavenske narodne armije protjerale i Prevlaku potpuno oslobodile“. ⁴⁹ Da je o takvim planovima već bilo saznanja u crnogorskoj javnosti, svjedoči pismo Dragana Markovića iz Budve časopisu *Monitor*, kojeg je dotični naslovio „Na redu je Dubrovnik“. Marković je u pismu istaknuo kako je u restoranu „Kod Nike Krpe“ naišao na novinara Nebojšu Jevrića koji je povezan sa srpskim paravojskama i podzemljem i koji je istovremeno policijski doušnik. Marković je s četvoricom simpatizera LSCG odlučio glumiti šešeljevca ⁵⁰ zabrinutog za srpstvo, pa je Jevrić priznao da je u Budvi po naređenju iz Beograda u vezi napada na Dubrovnik, to jest da je tu u svrsi srpskog provociranja na granici, ali da krivac ispadne Hrvatska. Zatim im je Jevrić pokazao sarajevski „AS“ u kom piše da je on organizirao prijenos 15 000 automata iz Crne Gore, u Hercegovinu, zajedno s jednim Nikšićaninom. ⁵¹ Ovo je primjer saznanja i svjedočenja pojedinaca koji su bili protiv takve vrste djelovanja, no s druge strane, o provociranju na granici i pripisivanju krivnje hrvatskoj strani imali su po tom pitanju nešto reći i ondašnji nositelji vlasti. Nikola Samardžić, koji je za vrijeme ratnih zbivanja obnašao dužnost ministra vanjskih poslova Crne Gore, posvjedočio je na Haškom sudu kako je 1. listopada 1991. godine u Titograd doputovao zamjenik britanskog lorda Petera Carringtona, Wynaendst koji je pitao Samardžića hoće li doći do napada JNA na Dubrovnik, na što je Samardžić rekao da je Wynaendsta „uporno uvjeravao da se takav napad ne može dogoditi i da JNA nikada neće napasti mirni i pun historijskih starina i kulturnih spomenika-Dubrovnik“. Zatim Samardžić kaže čim je Wynaendst oputovao, da je bio hitno pozvan u Vladu, gdje se u velikoj sali zasjedali članovi Predsjedništva i Vlade sa grupom oficira JNA“. Zatim kaže Samardžić da je bio šokiran jer su mu general Pavle Strugar i Bulatović tvrdili da

⁴⁹ DOMAZET-LOŠO, Hrvatski Domovinski rat 1991.-1995., strateški pogled, 184.

⁵⁰ Pristaše Radikalne stranke Vojislava Šešelja koja je je rehabilitirala četnički pokret iz Drugog svjetskog rata i zastupala stvaranje Velike Srbije (vidi: „četnici“, Hrvatska enciklopedija)

⁵¹ Branko VOJČIĆ, Od Dubrovnika i natrag, *Monitor*, 13.11.1992., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 413.

„30 iljada ustaša nastupa iz pravca Dubrovnika da zauzmu Boku“.⁵² Nekoliko godina nakon rata sam Bulatović je rekao kako su on i pripadnici crnogorske vlasti dobivali od vojnog vrha pogrešne informacije, a da je sam pohod na Dubrovnik „bio jedini način da se zaustavi prelijevanje sukoba u Crnu Goru“.⁵³ Dok su Bulatović i Đukanović kao predsjednik Predsjedništva i predsjednik Vlade Crne Gore uvjeravali javnost da se radi o vojnom djelovanju u obrambene svrhe, crnogorski predstavnik u Predsjedništvu SFRJ Branko Kostić ratne je operacije objašnjavao u skladu s ciljevima vojnog vrha JNA. Tako je Kostić s Bulatovićem prilikom zajedničkog obilaska crnogorskih jedinica na dubrovačkom bojištu 13. listopada 1991. godine rekao „da je svakom vojniku na frontu jasno koji su ciljevi ovih akcija, zbog čega sam angažovao JNA, a to je: da se onemoguće oni koji dugo i kontinuirano razbijaju Jugoslaviju i kojima je cilj da razbiju JNA kao jedinu legalnu oružanu silu, koja bi trebala da stane u funkciju zaštite Jugoslavije i naroda koji žele koji žele da žive zajedno“.⁵⁴ Drugi potez za Kadijevića značio je da za Prevlaku „nema niti je moglo biti „specijalnog statusa“. Prevlaka je po Kadijeviću predstavljala jednu od dvije operacijske osnovice za napad na pravcu Slano-Ploče, odnosno to je područje po Kadijeviću „trebalo podići središnjoj Dalmaciji i Splitu“, a druga operacijska osnovica je bio Mostar i njegovo šire okruženje. Vojnom vrhu Dubrovnik i njegovo primorje razmatrani su u dvije inačice. Prva inačica je da se zaštite luke u Boki kotorskoj u kojima bi se bazirala ratna mornarica koja se povlačila iz hrvatskih luka, zbog čega na Prevlaci i odgovarajućem području do Dubrovnika „nije smjelo biti raspoređene neprijateljske, hrvatske snage i ugrožavati ratnu luku“. Druga inačica je po Kadijeviću povijesna, a zasniva se na pravu da Dubrovnik i primorje do Neretve uz potporu političkih vođa, povjesničara i drugih intelektualaca u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori pripada Srbima.⁵⁵

⁵² Svedočenje svedoka Tužilaštva Nikole Samardžića o Dubrovniku, pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju u Hagu, u procesu protiv Slobodana Miloševića (8, 9. i 10. oktobar 2002. godine), *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 868.-869.

⁵³ Isto.

⁵⁴ Branko VOJČIĆ, Kostićeve pretpostavke, *Monitor*, 15.1.1993., „*Dubrovnik rat za mir*“, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 433.

⁵⁵ DOMAZET-LOŠO, *Hrvatski Domovinski rat 1991.-1995., strateški pogled*, 184.

5.2. Kretanje crnogorskih postrojbi prije borbenog djelovanja

Početak uključivanja crnogorskih postrojbi u ratna događanja može se početi pratiti od 6. srpnja 1991. godina kada su Đukanović i Bulatović u sklopu mjera povišene borbene gotovosti u bojevom gađanju obišli artiljerske jedinice Pete proleterske brigade, gdje su bili i svježe mobilizirani pripadnici TO, a zapovjednik Titogradskog korpusa Radomir Eremija je tada rekao da „Sve jedinice i strukture na teritoriju Crne Gore spremne su da u slučaju potrebe izvrše zadatke koje po pitanju obezbeđenja zemlje imaju“, Predsjedništvo Crne Gore 9. srpnja 1991. godine izjavljuje kako jedinice JNA sastavljene od rezervnih vojnih obveznika neće biti upotrijebljene u tadašnjem kratkom sukobu u Sloveniji, kao ni protiv bilo kojeg jugoslavenskog naroda i narodnosti te da je njihov cilj obrana i zaštita Crne Gore uz to da će biti angažirane u Crnoj Gori ili „na teritorijama gdje žive oni jugoslavenski narodi koji žele da ostanu u Jugoslaviji“. Nakon analize rezultata mobilizacije, Predsjedništvo Crne Gore donijelo je nekoliko zaključaka – odaziv nije bio onakav kakav se očekivao, obveznici su politički dezorijentirani, po nacionalnom je sastavu mobilizacije krhka linija mira zbog otvorenog promicanja separatizma i nacionalizma koje se dosta isticalo kod albanskih vojnih obveznika u Ulcinju.⁵⁶

Krajem srpnja 1991. godine, prema uputstvima iz Generalštaba Oružanih Snaga SFRJ, napravljen je plan napadne operacije JNA u Južnoj Hrvatskoj. Plan je trebala realizirati operativna grupa sastavljena od Titogradskog korpusa, Kninskog korpusa, dijelova Sarajevskog korpusa, Užičkog korpusa, dijela TO jedinica iz istočne Hercegovine, Crne Gore i Vojnopomorskog sektora Boka⁵⁷. U prvoj etapi plana bilo je da se iz istočne Hercegovine napadne šire područje Dubrovnika i južne Dalmacije, a u drugoj etapi operacije zauzeti Split i ovladati cijelom Dalmacijom, a cjelokupna je operacija trebala trajati 20-25 dana. U rujnu dolazi do promjene plana operacije, gdje je Operativna grupa trebala realizirati zadatak bez sudjelovanja Kninskog korpusa.⁵⁸ U prvoj fazi napada, dio bi glavnih snaga odsjekao južnu Hrvatsku na pravcu Čapljina-Metković-Ploče i iz pravca Trebinja blokirati Dubrovnik. Po

⁵⁶ Branko VOJIČIĆ, Na silu odgovoriti silom, *Monitor*, 12.2.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 446.

⁵⁷ Vojnopomorski sektor Boka ima sjedište u Kumboru unutar Bokokotorskog zaljeva, gdje je smješten dio Flote i sjedište 9. sektora vojno-pomorske oblasti (Vidi. MARIJAN: Jugoslavenska Narodna Armija u ratu protiv Republike Hrvatske), 140.

⁵⁸ MARIJAN, *Domovinski rat*, 169.

Hercegovini se 19. rujna 1991. godine počinju razmještati snage iz Srbije i Crne Gore, pa su tako dijelovi Titogradskog korpusa razmješteni na područje Igala, Stoca, Trebinja i Ljubinja, 179. brigada iz Nikšića u Mostar, a za zračnu potporu je zadužen 172. lovačko-bombarderski puk iz Titograda.⁵⁹ U zapadnoj Hercegovini JNA je imala garnizone u Čapljini i Mostaru, a u istočnoj Hercegovini bilo je nekoliko centara za izobrazbu. Na tom je području JNA planirala dva operativna smjera. Mostar je bio polazište za Split, a Herceg Novi i Trebinje za Dubrovnik. Sredinom rujna 1991. godine u Kifinom selu kraj Nevesinja postavljeno je zapovjedno mjesto Operativne grupe 2 (OG-2). U sastav OG-2 ušli su TO istočne Hercegovine, Titogradski i Užički korpus, Vojnopomorski sektor Boka i TO Crne Gore.⁶⁰ Iz sastava TO Crne Gore sudjelovali su odredi Kotora, Budve i Herceg Novog, protudiverzantske čete TO Budva, Bar, Herceg Novi i Kotor, 1., 2. i 3. partizanska brigada TO i brigada TO Titograd.⁶¹ Prvi zapovjednik OG-2 bio je general-potpukovnik Jevrem Cokić, zatim general-potpukovnik Mile Ružinovski, a od sredine listopada general potpukovnik Pavle Strugar. Cilj OG-2 je izbiti „na Jadransku magistralu, od Neuma do zaključno s Prevlakom, a nakon zauzimanja usmjeriti snage prema Pločama i dolini Neretve s krajnjim ciljem „osiguravanja uslova 9. kninskog korpusa za oslobađanje Splita“.⁶² Za Titogradski korpus i njegovo upućivanje u Hercegovinu opravdanje je bilo poboljšavanje „narušenih međunacionalnih odnosa“, a na konferenciji za novinare Bulatović je rekao da može bilo kad zaustaviti mobilizaciju koja je već bila dovršena. Međutim, pet dana kasnije, nakon prizora divljanja crnogorskih rezervista po Hercegovini koje je snimio i objavio sarajevski Yutel i optužbi na račun navedenih, Bulatović je rekao „Da je stvarno crnogorska vojska, što joj nikada u istoriji nije bilo svojstveno, na taj prostor došla da se sa nekim obračuna, ja vjerujem da taj nebi imao prilike da širi takve vijesti i dezinformacije“. Kada je u BiH, pod nerazjašnjenim okolnostima stradao rezervist Miomir Bakrač iz Plužina, Bulatović se opravdavao da nije znao za pokrete jedinica u BiH te je tražio od Kadijevića da dođe u Crnu Goru dati obrazloženje incidenta, ali Kadijević nije došao. Zahtjev za vraćanjem rezervista u Crnu Goru tražio je i predsjednik Predsjedništva BiH Alija Izetbegović, na što mu je Bulatović odgovorio „vi znate da

⁵⁹ Isto, 169.-170.

⁶⁰ MARIJAN, Jugoslavenska Narodna Armija u ratu protiv Republike Hrvatske, 140.

⁶¹ MARIJAN, Domovinski rat, 49.

⁶² MARIJAN, Jugoslavenska Narodna Armija u ratu protiv Republike Hrvatske, 141.

Predsjedništvo Crne Gore nije izdalo nikakvu naredbu s toga me čudi da od mene zahtijevate nešto što je van ustavnih i zakonskih ovlaštenja Predsjedništva Republike“.⁶³

5.3. Borbeno djelovanje

Nakon medijskih optuživanja malobrojnih hrvatskih snaga za izazivanje sukoba, 1. listopada 1991. godine je 472. motorizirana brigada (472. mtbr.) iz Trebinja napala Dubrovnik na pravcima Taleža-Zaplanik-Osojnik-Zaton i Ljubovo-Ivanica-Brgat-Bosanka-Čibača, s ciljem da se Dubrovnik odsječe od Stona. Grad je napadnut topničkom paljbom s Ivanice i zrakoplovnim bombardiranjem TV odašiljača na Srđu. Hrvatske snage su napad zaustavile minama usmjerenog djelovanja na prilazima gradu. Zbog velikog gubitka od 16 ljudi, jedan bataljun brigade se povukao, pa je pomoć pružila 19. brdska brigada. Dva dana kasnije je 472. mtbr. ovladala objektima Drijen-Krčevito, dan poslije Ivanicom i došla pred Donji Brgat i Osojnik koji je zauzela 12. listopada bez borbe.⁶⁴ Napadi na šire dubrovačko područja idu iz Popova polja i iz Crne Gore preko Prevlake.⁶⁵ VPS Boka je za zauzimanje Prevlake angažirala 4. bataljun 472. mtbr. borbenu grupu Prevlaka, odrede TO Herceg Novi i TO Kotor i 86. laki artiljerijski divizion Protuzračne obrane (PZO), i prvi dan zauzela Vodovađu i Dubravku.⁶⁶ JNA je 4. listopada zauzela Slano, čime je Dubrovnik odsječen od ostatka Hrvatske.⁶⁷ Zbog slabog napredovanja i pomutnje osnovana je Taktička grupa 2 (TG-2) u čiji su sastav ušli 1. i 2. partizanska brigada TO, 4. bataljun 472. mtbr, vod Vojne policije i Prva borbena grupa 5. partizanske motorizirane brigade (pmtbr). Zadatak TG-2 je deblokirati Prevlaku, razbiti hrvatske snage u Konavlima, ovladati pravcem Gruda-Cavtat i aerodromom Čilipi. TG-2 je 3. listopada 1991. godine zauzela Dunave, ovladala Paljim Brdom i Debelim Brijegom, izbila pred Ljutu, ugrozila Mikuliće, presjekla prometnicu Gruda-Igalo i zauzela Pločice. Prodorom prema Vitaljini, 4. listopada, deblokirana je vojarna JNA i blokiran je aerodrom Čilipi. Dan poslije, 5. listopada, srušen je helikopter zapovjednika 9. VPS-a Krsta Đurovića. Đurović je poginuo, a teže je ranjen bio zapovjednik OG-2 Jevrem Cokić. Istog je dana JNA ovladala

⁶³ Branko VOJIČIĆ, Na silu odgovoriti silom, *Monitor*, 12.2.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 447.-448.

⁶⁴ MARIJAN, *Domovinski rat*, 170.

⁶⁵ MARIJAN, *Jugoslavenska Narodna Armija u ratu protiv Republike Hrvatske*, 142.

⁶⁶ MARIJAN, *Domovinski rat*, 172.

⁶⁷ MARIJAN, *Jugoslavenska Narodna Armija u ratu protiv Republike Hrvatske*, 142.

obalom od Čilipa do Crne Gore, dok je aerodrom Čilipi savladan između 6. i 7. listopada.⁶⁸ Dakle cijele su Konavle bile zauzete 5. listopada 1991. godine.⁶⁹ Snage 9. VPS i TG-2 su 15. listopada zauzele Cavtat, dok su se hrvatske snage povukle na crtu Brašina-hotel Orlando, a pet dana kasnije pomorskim su desantom snage JNA zauzele Kupare i odbacile hrvatske snage do Dupca. Zapadno od Dubrovnika, hrvatske snage povukle su se prema Slanom i organizirale obranu od visova Osojnika do mosta Brsečine. TG-2 u takvom razvoju situacije dobiva zadatak ovladati dominantnim položajima oko Dubrovnika, pogoršati položaj obrane i natjerati stanovništvo na predaju. TG-2 je ukinuta 21. listopada, 23. i 24. listopada 9. VPS i 472. mtbr. napala je malobrojne hrvatske snage na području Bosanke, Kupara, Dupca i Brgata, a hrvatske snage su se povukle s crte Brsečine-Osojnik-Brgat i organizirale obranu na prilazima Dubrovniku Belvedere-Bosanka-Srđ-Strinčjera-Komolac-Mokošica.⁷⁰ Nakon polumjesečnog zatišja, 8. studenog 1991. godine, Dubrovnik je ponovno napadnut i napad je trajao do 13. studenog s težištem na Srđu, koji je branio mješoviti vod 4. brigade Zbora Narodne Garde i obrane Dubrovnik. Zbog velikih gubitaka hrvatske snage su se povukle sa Srđa koji je bio dva dana prazan, ali su ga hrvatske snage opet zauzele 15. studenog, te je obrana bila organizirana na crti Mokošica-Sustjepan-Nuncijata-Srđ-padine Srđa-prilazi gradu. JNA je 20. listopada zauzela Komolac i Mokošicu, a napad na Sustjepan su hrvatske snage odbile u noći s 21./22. listopada. U tom trenutku Dubrovnik brani 600 ljudi, a JNA je u okolici grada imala bataljun TO Trebinje, 5. partizansku motoriziranu brigadu (5.pmtbr.), bataljun Vojne policije i 3. lako pješačku brigadu (3. lpbr). Najjači napad na Dubrovnik dogodio se 6. prosinca 1991. godine kada grad napadaju 3. bataljun 472. mtbr i jedan bataljun 5.pmtbr., a težište obrane je opet na Srđu koji je branio mješoviti vod obrane grada i IX. bojne HOS-a (Hrvatske obrambene snage). JNA je imala pet poginulih i 14 ranjenih osoba, a nakon toga JNA dobiva međunarodnu osudu zato što se tu vidjelo kako JNA nije ratovala za deblokadu vojarni, nego za teritorij.⁷¹

Iako su crnogorske JNA postrojbe najpoznatije po djelovanju na dubrovačkom ratištu, one su bile prisutne i u dolini Neretve. Borbeno djelovanje na neretvanskom području počinje isti

⁶⁸ MARIJAN, Domovinski rat, 171.

⁶⁹ MARIJAN, Jugoslavenska Narodna Armija u ratu protiv Republike Hrvatske, 142.

⁷⁰ MARIJAN, Domovinski rat, 171.

⁷¹ Isto, 171.

dan kad i na dubrovačkom, a to je 1. listopada 1991. godine kada je Užički korpus s glavnim i pomoćnim snagama 3. partizanske divizije napao u pravcu Ravno-Cicrima-Čepikuće-Doli, a pomoćnim snagama na pravcu Zavala-Orahov Do-Slano s ciljem odsijecanja od ostatka Republike Hrvatske. Glavne snage na području Čepikuća zaustavila je A četa 116. brigade iz Metkovića, a zbog tog neuspjeha spaljeno je hrvatsko selo Ravno u istočnoj Hercegovini. Težište snaga potom se prebacuje na pravac Zavala-Orahov Do-Slano, a mještani Slanog s policijom 2. i 3. listopada pružaju žestok otpor.⁷² Međutim, JNA je 4. listopada zauzela Slano, čime je Dubrovnik odsječen od ostatka Hrvatske.⁷³ Dan kasnije, JNA je izbila na crtu Donji Majkovi-Kljunak i s istočne strane Slanog i Banić-Durjani na zapadnom pravcu od Slanog. Tada na tom području zapovjedništvo preuzima Titogradski korpus, koji je na području Ravnog angažirao 57. brdsku brigadu. Nakon pada Slanog, hrvatske su snage organizirale obranu na crti uvala Smokvina-Mravnic-Trnor-Čepikuće-Trnovica. Cijelo to područje branile su snage jačine desetine od dva voda iz A čete 116. brigade, bataljuna 114. brigade Hrvatske vojske (HV), 2. i 3. bataljuna 4. brigade Zbora Narodne Garde (ZNG)-a, čete iz Makarske i voda iz Vrgorca, sveukupno snage jedne ojačane čete na crti obrane. Hrvatske snage su pokušale 23. listopada vratiti Slano s ciljem deblokiranja prometnice Ston-Slano-Dubrovnik, ali bezuspješno.⁷⁴ Titogradski korpus 24. studenog zauzeo je Čepikuće.⁷⁵ Dan prije JNA je probila crtu kod Smokovljana, pa 114. brigada HV-a organizira nove položaje na crti Veleč-Stupa-Utrk čime je zatvoren put prema Stonu, a na pravcu Smokovljani-Zamaslina organizirana je crta obrane Pelješca, pa je tako iznad sela Doli obranu držao Korčulanski bataljun, a brdo Planjak je branila skupina dragovoljaca iz Pule, a OG-2 je za napad na Ston dovela glavninu 472. mtbr. Korčulanski bataljun je izdržao do 27. studenog kada se povukao, pa je obranu na položaju Gornji Zaton i Zaton Doli preuzeli 2. samostalna četa 4. brigada ZNG-a, a Zamaslinu vod A čete 116. brigade. JNA je 3. prosinca uspjela izbiti do raskrižja za Zamaslinu, Zaton Doli i Planjak na Pelješcu, a u borbama od 4. do 6. prosinca hrvatske snage su odbile napade 472. mtbr. na Pelješac i zadržale se na crti Konštari-Zamaslina i zaljev Bistrina. JNA je 6. prosinca zauzela Ošlje, a napade prema Imotici i Topolu na položaju Vis-Veleč odbila je mješovita skupina jačine čete 114. i 116. brigade, HRM-a, Makarske, Podgore

⁷² Isto, 173.

⁷³ MARIJAN, Jugoslavenska Narodna Armija u ratu protiv Republike Hrvatske, 141.

⁷⁴ MARIJAN, Domovinski rat, 172.

⁷⁵ MARIJAN, Jugoslavenska Narodna Armija u ratu protiv Republike Hrvatske, 141.

i Zagreba. Zbog slabosti tijekom održavanja položaja, JNA je 14. prosinca bez borba zauzela napušteno brdo Veleč, nakon čega se hrvatska obrana organizira na zapadnom dijelu mosta na Bistrini, a sredinom prosinca crta obrane se stabilizira na crti Bistrina-Greblje-Stupa-Utrk-Višnjica-Drijen-Glušac-Metulja-Gradina-Hutovo.⁷⁶ Nakon potpisivanja Sarajevskog primirja između hrvatske vlasti i JNA 2. siječnja 1992. godine, do proljeća 1992. godine nije bilo intenzivnih borbenih djelatnosti na dubrovačkom području.⁷⁷

5.4. Nerazjašnjena smrt kapetana Krste Đurovića

Kada je u pitanju spomenuta pogibija zapovjednika VPS-a Boka Krste Đurovića, postoje sumnje da se ne radi o pogibiji tijekom izvršenja borbenog zadatka. Službena verzija koju je iznijela informativna služba SSNO-a kaže da je „Danas, 5. oktobra u 15 časova i 15 minuta, u širem rejonu aerodroma Čilipi?, u visini sela Popovići, od strane ustaških oružnika pogođen je i oboren helikopter „gazela“ u kojem se na izvršenju borbenog zadatka nalazili generalpotpukovnik Jevrem Cokić i kapetan bojnog broda Krsto Đurović. Tom prilikom teško je povrijeđen kapetan bojnog broda Krsto Đurović, koji je od zadobivenih povreda preminuo“.⁷⁸ Novinar Jovan Stamatović pod naslovom „Dva ratna druga“ u režimskim novinama Pobjedi piše kako je nakon pada helikoptera Đuroviću išao priskočiti u pomoć rezervist Dejan Bogojević. Ali nije uspio jer je „ustaški“ snajper bio brži, pa je zato i Bogojević poginuo. To su službene verzije, no raznim glasinama koje su dopirale iz časničkih krugova JNA došlo se do više verzija priče. Po prvoj verziji Đurović je ubijen u svojoj kancelariji nakon svađe s nekoliko zapovjednika kopnene vojske, a prema drugoj verziji je ubijen u helikopteru. Treća verzija kaže kako su nakon pada helikoptera blizu Popovića paljbu otvorila grupa rezervista, a da se spomenuti Bogojević tome usprotivio i zbog toga stradao.⁷⁹ Teze o ubojstvu nisu neosnovane ako se uzme nekoliko okolnosti u obzir. Prije Đurovićeve smrti, drugi crnogorski mornarički časnik odbio je sudjelovati u ratu protiv Hrvatske, a riječ je o admiralu Vladimiru Baroviću koji je bio na dužnosti zamjenika zapovjednika Vojno-pomorske oblasti Split. Kada je Barović primio naređenje od nadređenih da bombardira dalmatinske gradove, 29. rujna

⁷⁶ MARIJAN, Domovinski rat, 173.

⁷⁷ „Domovinski rat“, u: *Hrvatska enciklopedija*

⁷⁸ Branko VOJČIĆ, *Pogibija ili ubistvo komandanta Boke*, Monitor, 23.4.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 483.,

⁷⁹ Isto, 484.

1991. godine, na otoku Visu počinio je samoubojstvo. Barović je ostavio oproštajno pismo u kojem je istaknuo kako napad na Hrvatsku nije u skladu s crnogorskom čašću i odbija u tome sudjelovati.⁸⁰ Kontraobavještajna služba (KOS) preuzima zapovijedanje i nastupa pod geslom „Dosta je bilo defetizma, Imamo ovlašćenja da smenjujemo i postavljamo na licu mjesta“, s ciljem da se bilo kakvo antiratno djelovanje u svojim redovima suzbije.⁸¹ O tome da je Đurović mogao zbog neslaganja biti uklonjen može se vidjeti po svjedočenjima ratnog crnogorskog ministra vanjskih poslova Nikole Samardžića i dubrovačkog ratnog gradonačelnika Petra Poljanića na suđenju Slobodanu Miloševiću u Haagu, te svjedočanstvo zapovjednika obrane Dubrovnika Nojka Marinovića pred Općinskim sudom u Splitu. Samardžić je na haaškom sudu izjavio sljedeće „Kapetan bojnog broda Krsto Đurović jedno 10 dana prije početka napada na Dubrovnik posjetio me u Jugooceaniji u Kotoru. Vrlo ogorčen žalio mi se da se priprema napad na Hrvatsku i da on nikada neće ni po cijenu života učestvovati u takvom ratu. Drugog dana poslije početka neprijateljstava sa Hrvatskom stigla je vijest da je pukovnik Đurović poginuo u borbi. Ne vjerujem da je poginuo u borbi“. Zatim je na istom suđenju Poljanić izjavio da se sredinom rujna 1991. godine sastao s Đurovićem u Kuparima i Herceg Novom, i da je s njima bio treći čovjek koji je vjerojatno sve snimao i da je Đurović bio u nemogućnosti izjaviti što sve misli dok u jednom trenu nije uhvatio priliku i potiho rekao „Dok sam ja zapovjednik VP Boka, možeš biti siguran da nijedna granata na Dubrovnik pasti neće“. Isto tako je na Općinskom sudu u Splitu 2002. godine u kojem je udovica Krsta Đurovića, Irma Đurović, imala spor s državom oko stanarskog prava na stan pokojnog supruga, zapovjednik obrane Dubrovnika Marinović svjedočio u njezinu obranu. Marinović je istaknuo kako je poznao Đurovića i da je „uslijed događanja 1991. godine koji su rezultirali agresijom na Republiku Hrvatsku, Đurović tražio smjenu i otpust iz JNA“. Marinović kaže da ga je povodom toga Đurović zvao na razgovor i rekao mu da je oženio Hrvaticu, da ima dva sina koji s obiteljima žive u Hrvatskoj i dok je on zapovjednik Hrvatska neće biti napadnuta.⁸² Koji dan prije Đurovićeve smrti, došla je obavijest kako je Đurović uhapšen, pa se nakon par dana demantira i vraćen je na položaj. U službenoj verziji smrti koji je iznio SSNO i novinar

⁸⁰ RAŠTODER-ADŽIĆ, , ULOGA CRNE GORE U RATOVIMA DEVEDESETIH: "OD DOSLJEDNOG RATNIKA DO (NE)VOLJNOG SAVEZNIKA"

⁸¹ Branko VOJČIĆ, *Pogibija ili ubistvo komandanta Boke*, Monitor, 23.4.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006., 484.

⁸² KOPRIVICA, „Velika tajna dubrovačke operacije: Kako je poginuo Krsto Đurović“

Stamatović ima također nelogičnosti. A to su ako je Dejan Bogojević prvi priskočio Đuroviću, što znači da su hrvatske snage i Bogojevićeva postrojba bili na istom prostoru veličinom najviše dometom snajpera, zatim zašto Bogojevićeva jedinica nije upozorila helikopter na prisustvo hrvatskih snaga, kako to da je snajper pogodio samo Bogojevića pored Cokića i Đurovića i kako to da se helikopter nije zapalio? Isto se tako postavlja pitanje kako to da su stanovnici Konavala koji su po Pobjedinom pisanju bili „veoma pripremljeni za rat“ do zauzimanja Čilipa 5. listopada 1991. godine nisu ubili nikoga drugoga nego zapovjednika obrane VPS-a?⁸³ Da je službena verzija neodrživa priznat će i sam Momir Bulatović poslije rata u svojoj knjizi „Pravila ćutanja“ gdje je rekao sljedeće „Nikad nisam dobio zvanične rezultate istrage, ali se po svoj prilici radilo o tzv. prijateljskoj vatri. Neko je, izgleda, tragičnom greškom pucao misleći da se radilo o neprijateljskom helikopteru“, čime jasno skida odgovornost hrvatske strane, međutim i dalje ostaje otvoreno pitanje radi li se o pogreški ili o planiranom ubojstvu.⁸⁴

5.5. Motivi crnogorskih rezervista za sudjelovanje u ratu protiv Republike Hrvatske

Kada se govori o motivima zašto su crnogorski građani išli u rat protiv Republike Hrvatske, treba istaknuti tri elementa od kojih su dva politička, a jedan je pitanje tradicije, odnosno mentaliteta. Kada govorimo o političkim motivacijama, radi se o pristašama velikosrpske ideologije ili se radi o ljudima koji su zagovornici očuvanja tekovina NOB-a, dakle Jugoslavije, dok s druge strane, kada se radi o mentalitetu, radi se o ratničkoj obiteljskoj tradiciji. Kada je u pitanju velikosrpska ideologija, prisutan je primjer marginalne stranke Demokršćanske pravoslavne stranke Crne Gore čije je članstvo zajedno s predsjednikom stranke Predragom Popovićem dragovoljno otišlo na bojište.⁸⁵ Kada su u pitanju pristaše prosrpskih stranaka tu su još dragovoljci iz stranačkih redova ili pristaša Narodne stranke. Međutim, to su većinom dragovoljci koji su otišli na južno bojište, dok su ostali prosrpski dobrovoljci išli u paravojne postrojbe oformljene u Srbiji, a to su Beli Orlovi stranke Srpske

⁸³ Branko VOJČIĆ, Pogibija ili ubistvo komandanta Boke, *Monitor*, 23.4.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006., 486.

⁸⁴ KOPRIVICA, „Velika tajna dubrovačke operacije: Kako je poginuo Krsto Đurović“

⁸⁵ Branko VOJČIĆ, Kostičeve pretpostavke, *Monitor*, 15.1.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006., 433.

narodne obnove (SNO) Mirka Jovića i Dragoslava Bokana, „Srpska garda“ Srpskog pokreta obnova (SPO) Vuka Draškovića, Srpske dobrovoljačke garde (Tigrovi) Željka Ražnatovića-Arkana, „Crvenih beretki“ kapetana Dragana Vasiljkovića, i bili su raspoređeni na različitim bojištima u Hrvatskoj.⁸⁶ Kod zagovornika očuvanja tekovina NOB-a može se primijetiti kako se radi uglavnom o ljudima starije životne dobi od kojih su neki čak i bili sudionici prijašnjeg rata. A za to možemo istaknuti dva svjedočanstva iz režimske *Pobjede*. Prvo je Marka Kostića iz Titograda koje glasi ovako:

„Sve više potresen događajima koji se dešavaju u našoj zemlji, stradanjima srpskog naroda u Hrvatskoj, a posebno pogibijom naše djece, mučki ubijene od ustaške ruke u Hercegovini 1. oktobra, izjavljujem da sam spreman, psihički i fizički da se ponovo borim pod zastavom naše slavne Jugoslovenske armije. Siguran sam da moje raspoloženje podržavaju borci narodnooslobodilačkog rata Crne Gore, bez obzira na vjersku ili nacionalnu pripadnost i da su mnogi spremni da ponovo prihvate svijetlo oružje. Tokom narodnooslobodilačke borbe, a i u ranijim ratovima, bilo je mnogo primjera da otac i sin stanu u isti borbeni stroj, pa nema razloga da tako ne bude i danas kada je ugrožena sloboda. Zostalom, to nalaže i naša ratna tradicija. Ratno iskustvo boraca narodnooslobodilačkog rata je veliko i mnogo će pomoći našoj djeci koja sada doživljavaju prva vatrena krštenja. Prljavi rat nametnula je ustaška i druge fašističke organizacije u zemlji i van nje i ne smijemo dozvoliti da se ponovi genocid od minulog rata. U pitanju je dostojanstvo i ponos boraca koji su ginuli i prolijevali krv od Đevđelije do Triglava – širom Jugoslavije. Zato predlažem da nadležni vojno-teritorijalni organi putem sredstava javnog informisanja, obavijeste borce NOR-a koji nijesu stariji od 70 godina, da se jave na određeno zborni mjesto radi upućivanja na front. Ovo je najjednostavnije, jer borci nijesu u stanju da satima čekaju i da se guraju u redovima da bi se upisali kao dobrovoljci. Mnogi od nas još su jaki da čvrsto drže oružje u rukama i siguran sam da odstupnice neće biti. Dajemo doprinos i zaštitimo mlade vojnike onoliko koliko je to u našoj moći.“⁸⁷

Drugo svjedočanstvo je Vase Vujovića, također iz Titograda, koje zvuči ovako:

„Gledam televiziju, slušam radio, pratim štampu. Mi smo u ratu a zemlju treba braniti, i narod od ustaško-fašističkih Tuđmanovih koljača i njihovih naredbodavaca koji ih snabdijevaju svim mogućim najmodernijim naoružanjem. Smatram da je došlo vrijeme da svi uzmemo oružje u ruke, da spriječimo genocide i uništenje

⁸⁶ RASTODER-ADŽIĆ, „Uloga Crne Gore u ratovima devedestih: "Od posljednjeg ratnika do (ne)voljnog saveznika“

⁸⁷ Pisma-govor srca, *Pobjeda*, oktobar 1991., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006., 17-18.

onoga što je srpsko. Sada se, istina sa zakašnjenjem, u rat uključila Jugoslovenska narodna armija, i sada je treba pomoći, i to dobrovoljačkim odredima. Iako imam 63 godine prijavio sam se kao dobrovoljac Vojnom odsjeku u Titogradu, jer sam poželio zakletvu ovoj zemlji i ovom narodu da ću ih braniti, pa i život dati za srećnu budućnost našeg pokoljenja. Armija me je školovala da budem patriota i njen sam rezervni kapetan. Ne želim da budem starješina ako za to nema potrebe, već samo želim da budem borac sa puškom u ruci, u prvim borbenim redovima, među onim mladićima koji se junački bore i gone neprijatelja i uništavaju njegova uporišta.“⁸⁸

Iz ovakvih primjera može se uočiti da se radi o preslikavanju prošlosti u sadašnjost, ili posljedica komunističke ideološke indoktrinacije koja je svakoga tko bi zastupao nacionalne ideje etiketirala kao pripadnika kolaboracionističkih snaga iz razdoblja Drugog svjetskog rata. Treći primjer vezan je uz ratničku tradiciju koji je bio najbrojniji. To je u svojoj knjizi „Pravila ćutanja“ potvrdio Momir Bulatović, pa je u svojoj knjizi istaknuo sljedeće:

„ Tradicionalno, Crnogorci imaju poseban odnos prema vojsci i uniformi. Ovdje se nije smjelo izostati od većine, po cijenu velike sramote, ne samo pojedinog vojnika, veći njegove šire familije. Zbog toga je odaziv bio veoma visok. Naravno među onima koji su obukli uniforme JNA, bilo je mnogo nedoumica i pitanja: koji oni zemlju treba da brane i protiv koga da to čine?“⁸⁹

Jedan čisti primjer toga je primjer četiri dragovoljca iz Bijelog polja koji su dali intervju režimskoj *Pobjedi*.

„Juče su iz Bijelog Polja na front pošla 52 dobrovoljca. Inače, interesovanje za dobrovoljni odlazak u redove JNA iz dana u dan sve je veće. Prostorije Vojnog odsjeka pune su ljudi, koji zahtijevaju da idu odmah u borbu. Orgnaima TO zbog toga bilo je teško da ispoštuju zahtjev pretpostavljene komande o slanju 52 dobrovoljca. - “Hoću da se borim protiv fašista”. “Kad mladi ginu, sramota je sjedeti uz ognjište”, “Neću da osramotim tradiciju predaka” – vojnički kratko, rekli su nam Jole Rondović, Lazar Mrdak, Mićun Vuković i Milenko Bošković.“⁹⁰

Međutim pored navedenih elementa bilo je u medijskog pritiska u vidu objavljivanja imena dezertera i kritičara crnogorskog sudjelovanja u agresiji na Republiku Hrvatsku te hapšenja

⁸⁸ Isto, 18.

⁸⁹ *Rat za Dubrovnik: Ratni ciljevi*, Snježana Rakonjac, :(<https://www.youtube.com/watch?v=xfgdPkmEY7c&t=1777>)

⁹⁰ *Panorama, Pobjeda*, oktobar 1991., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006., 41.-42.

od strane civilne i vojne policije. Pa se tako npr. pod pritiskom odazvao novinar Veseljko Koprivica jer nije želio svoju obitelj izlagati maltretiranju, dok s druge strane imamo primjer rezervista Radonje Šturanovića iz Nikšića koji nakon što su dvaput došle civilna i vojna policija na vrata nije želio nositi etiketu „izdajice“ i „dezertera“, pa se prijavio u općinu.⁹¹ Kada se sve navedene faktore uzme u obzir, prema podacima Radana Nikolića koji je bio poslijeratni predsjednik Udruženja boraca ratova 1990-ih, odaziv je bio skoro stopostotni, a broj sudionika iz Crne Gore bio je 20 do 25 000 ljudi. Takvo stanje dovodi do paradoksalne situacije koju je komentirao poslije rata Veljko Kadijević navevši kako je Crna Gora sudjelovala u ratu s 27% svojih borbenih kapaciteta, a Srbija kao pokretač rata i najmnogoljudnija republika tada još postojeće SFRJ sa samo 10%, i da su Srbi iz Srbije masovno dezertirali sa bojišta.⁹² Da su se Crnogorci pokazali pouzdanicom vojnog vrha JNA kada je mobilizacija u pitanju, svjedoči i situacija kada je tisuću crnogorskih rezervista JNA bilo bez dogovora s crnogorskom vlastima poslano na Banovinu (Dvor na Uni), kako bi se popunile tamošnje jedinice JNA koje se nisu uspjele popuniti zbog neuspješne mobilizacije i dezerterstva vojnika JNA iz Srbije. Crnogorska vlast je krajem listopada 1991. godine, pritisnuta zahtjevima obitelji rezervista, pozvala crnogorske rezerviste na Banovini da se vrate kući, što se i dogodilo.⁹³ Crnogorski rezervisti pripremljeni medijskim bombardiranjem o dobro opremljenim i brojnim hrvatskim snagama spremnim za napad na Crnu Goru, bili su razočarani shvativši da su došli na teritorij daleko od crnogorsko-hrvatske granice i da nije bilo nikakvih brojnih i dobro opremljenih hrvatskih postrojbi na tom teritoriju. Pa tako zapovjednik barskog bataljuna, rezervni kapetan JNA Rade Radoman kaže da se nije sreo s hrvatskim snagama većim od jednog voda, dok novinar i rezervist Veseljko Koprivica kaže kako tijekom cijelog svog boravka na dubrovačkom ratištu nije sreo više od 10-15 hrvatskih vojnika.⁹⁴ Na dubrovačkom ratištu smrtno je stradalo 165, a ranjeno 236 građana Crne Gore

⁹¹ *Rat za Dubrovnik: Ratni ciljevi*, Snježana Rakonjac,:(<https://www.youtube.com/watch?v=xfbdPkmEY7c&t=1777>)

⁹² Isto

⁹³ RASTODER-ADŽIĆ, , ULOGA CRNE GORE U RATOVIMA DEVEDESETIH: "OD DOSLJEDNOG RATNIKA DO (NE)VOLJNOG SAVEZNIKA"

⁹⁴ *Rat za Dubrovnik: Ratni ciljevi*, Snježana Rakonjac:
(https://www.youtube.com/watch?v=boX3mX_bcoI&t=1609s)

koji su bili pripadnici JNA te su potonji bili priznati od strane Crne Gore i vlasti novostvorene Savezne Republike Jugoslavije (SRJ), kao ratni i vojni invalidi.⁹⁵

5.6. Pljačke, razaranje i logor Morinj

Pljačka imovine hrvatskih građana na dubrovačkom ratištu bila je raširena pojava. O tome su prisutna svjedočanstva od zapovjedništva JNA na dubrovačkom ratištu do svjedočanstava nižih časnika i običnih vojnika. Kada gledamo hijerarhiju od vrha, možemo početi od Miodraga Jokića koji se domogao funkcije operativnog zapovjednika VPS Boka nakon pogibije Krsta Đurovića. On je u intervjuu za beogradsku *Borbu* 1993. godine rekao da se on zalagao kod SSNO-a za uvođenje zapovjedništva za civilne poslove kako bi se spriječila pljačka i palež koji su po njemu činile dobrovoljačke jedinice. Jokićeви su apeli urodili plodom tako što je 15. prosinca 1991. godine, dva mjeseca nakon početka ofanzive, nastala Uprava za civilne poslove. Međutim, ta je Uprava za civilne poslove tu imovinu sakupljala i prodavala ju na licitacijama, ili ju je dodjeljivala crnogorskim hotelima i odmaralištima. U svom konkretnom iskustvu navodi kako je nakon što je proveo desant na Kupare, nestale su slike iz Titove vile, a da su u Zatonu Velom nađene slike jednog dubrovačkog slikara koje su završile u hotelu „Vinogradi“ u Herceg Novom.⁹⁶ O detaljima pljačke imovine za opozicijski list Monitor, opis je dao dubrovački dopisnik Luka Brailo. Brailo je rekao da su nakon zauzimanja aerodroma Čilipi rezervisti JNA dobili pristup Duty free shopovima i njihovim skladištima u aerodromskoj luci. Od tuda je izvučeno raznih roba u vrijednosti od tri milijuna tadašnjih njemačkih maraka. Zatim je na to područje došla posebna ekipa za odnošenje opreme koju je predvodio šef kontrole letenja tivatskog aerodroma Milojica Bojić. Bojić je prema dokumentima dubrovačke policije „od Savezne uprave za kontrolu letenja, dobio nalog da organizira odnošenje opreme kako bi se „sačuvala od uništenja“.⁹⁷ S druge strane vicedmiral Jokić je u intervjuu za *Borbu* fenomen pljačku objašnjavao na način da „dubrovačke jedinice su formirane na brzinu, a nedostatku vremena, Nijesu vršeni ljeekarski pregledi i selekcija, pa

⁹⁵ RASTODER-ADŽIĆ, „Uloga Crne Gore u ratovima devedestih: "Od posljednjeg ratnika do (ne)voljnog saveznika“

⁹⁶ VOJIČIĆ, Prevlaka-samo izgovor, *Monitor*, 11.6.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006., 504.

⁹⁷ Branko VOJIČIĆ, Nikšićki pancir: pršut naprijed, pršut pozadi, *Monitor*, 12.11.2004., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006.,546.

su primani kriminalci i kriminalci, bolesni ljudi“, pa je tako naveo primjer da je u jednoj brigadi zbog nepotrebnog pucanja, pljačke, i dezerterstva otpušteno 30% ljudstva.⁹⁸ Međutim, s druge strane imamo svjedočanstvo zapovjednika barskog bataljuna, Rade Radomana koji je imao situacije da hapsi sebi podređene pojedince koji su pljačkali po konavoskim selima. Te pojedince bi nakon zapisnika o ukradenoj imovini predao zapovjedništvu bojišta koje bi nakon dan, dva dana iste pojedince vratila u jedinicu.⁹⁹ Među pljačkašima bilo je i onih kojima nije bio problem ubojstvo civila koji bi se protivili pljački njihove imovine. Tome svjedoči razočarani dobrovoljac i visoki funkcioner Narodne stranke Čedo Vračar koji se fizički obračunao s pijanim suborcem koji je htio ubiti obitelj civila Tomislava Dobrosovića jer mu je potonji odbio dati svoje vino iz podruma.¹⁰⁰ Nakon povratka s ratišta, Vračar je rat opisao utvrdivši da „to nije bio rat, to je bila jedna sramota za Crnu Goru i sve Crnogorce koji su učestvovali u njemu. To su bile pljačke, otimačine, zločini koji ne dolikuju tradiciji i istoriji Crne Gore i Crnogoraca. Ja sam imao jedan stepen patriotizma i rodoljublja, i zbog toga sam se javio kao dragovoljac, ali sam se vratio razočaran“.¹⁰¹ O kakvoj se sve vrsti „ratnog plijena“ radi, valja spomenuti detalje koje je Luka Brailo dao nakon što je opisao transfer s aerodroma Čilipi:

“Ali istine radi valja se podsjetiti na stotinjak odvezenih i još toliko uništenih brodova (jahti) u marini u Koloncu, u Rijeci dubrovačkoj, ‘opremanju’ Studentskog doma u Nikšiću pokućstvom iz hotela u Mlinima i Kuparima, pljačke inventara hotelskih preduzeća u Cavtatu, Župi dubrovačkoj, Dubrovačkom primorju, brojnih automobila bolje klase kojima nijesu odoljeli ni visoko rangirani oficiri JNA, opreme dubrovačke Štamparije s Dubca, hiljade komada konavoskih i primorskih pršuta, krava s farme u Grudi koje su navodno završile u Spužu”¹⁰²

⁹⁸ Branko VOJIČIĆ, Prevlaka-samo izgovor, *Monitor*, 11.6.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006., 504.

⁹⁹ *Rat za Dubrovnik: Prljavi rat*, Snježana Rakonjac :(<https://www.youtube.com/watch?v=gg8KiUajBXc&t=1551>)

¹⁰⁰ Branko VOJIČIĆ, Laž u svim oblicima, *Monitor*, 8.10.2004., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006., 525.

¹⁰¹ *Isto*, 526.

¹⁰² Branko VOJIČIĆ, Nikšićki pancir: pršut naprijed, pršut pozadi, *Monitor*, 12.11.2004., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006.,546.

Kada je u pitanju razaranje kuća u Konavlima, u svojim memoarima u knjizi „Sve je bilo meta“, novinar Veseljko Koprivica razaranje kuća u Konavlima opisao ovako:

“Unutra u kućama – kao da je prošao tajfun. Sve ispreturano, izgaženo, polomljeno. Razbijeni skupoceni regali, izvrnuti dušeci, izgažene knjige, ispreturano posuđe, ikone, suveniri, namirnice... Nijesu pošteđene ni dječije sobe: iscijepani i rastureni školski udžbenici, sveske, igračke... Nije bilo milosti ni prema lutkama! Na jednom stepeništu skupocjena, bijela vjenčanica. Na njoj upadljiv otisak vojničke čizme. Simboličan spoj romantike i sile! Na fasadama kuća uveliko se ispisuju krstovi sa ocilima, ‘Ovo je Srbija’, ‘Za ovo vam je kriv Tuđman’, ‘Smrt ustašama’, SPO... Pojedini rezervisti ispisuju čak i svoja imena i prezimena, brojeve telefona... Iz podruma dopire teški zadah vina i rakije. Poneko ispali rafal u ogromnu vinsku burad i s uživanjem gleda kako šikljaju tanki mrkocrvni mlazovi. Drugi degustiraju piće na licu mjesta, a pune čaturice i bidone...”¹⁰³

Najupečatljiviji događaj koji je obilježio razaranja na dubrovačkom ratištu je bombardiranje stare gradske jezgre u Dubrovniku 6. prosinca 1991. Premda je stara gradska jezgra bila pod zaštitom UNESCO-a, to nije spriječilo JNA da ju bombardira. Tijekom 6. prosinca 1991. godine, poginulo je 19 ljudi. Na staru gradsku jezgru palo je više stotina granata. Od zgrada unutar gradske jezgre, šest ih je bilo sasvim uništeno, a više njih oštećeno, kao i glavna ulica Stradun. Artiljerijski napad na staru jezgru trajao je deset i pol sati. Unutar njegovih zidina pognuli su Pavo Urban (23 godine) i Tonči Skočko (18 godina), dok su tri osobe teško ranjene.¹⁰⁴ Za granatiranje Dubrovnika i za sve ostale povrede humanitarnog i ratnog prava na dubrovačkom bojištu, na Međunarodnom kaznenom sudu za bivšu Jugoslaviju Ujedinjenih nacija (Haaški sud) osuđen je na sedam i pol godina general-pukovnik JNA Pavle Strugar koji je bio prije na dužnosti zapovjednika TO Crne Gore, a potom zapovjednik Operativne zone na dubrovačkom bojištu. Zatim je za ratni zločin na sedam godina osuđen admiral Miodrag Jokić koji je bio na čelu 9. VPS Boka za vrijeme sukoba na dubrovačkom ratištu, koji je ujedno i sam priznao krivicu. Isto tako, podignuta je optužnica protiv kapetana

¹⁰³ RASTODER-ADŽIĆ, „Uloga Crne Gore u ratovima devedesetih: "Od posljednjeg ratnika do (ne)voljnog saveznika““

¹⁰⁴ GORJANC PRELEVIĆ-TERŠELIĆ-GORJANC, „31 godina od agresije JNA na dubrovačko područje i granatiranje starog grada“

JNA iz Nikšića Vladimira Kovačevića-Ramba, čije je suđenje krenulo, ali je zaustavljeno zbog mentalne neuračunljivosti.¹⁰⁵

U slučaju zločina protiv čovječnosti, najpoznatiji primjer iz crnogorskog ratnog djelovanja je svakako logor Morinj u Bokokotorskom zaljevu u koji su dovedena ukupno 292 zarobljena vojnika i civila izložena fizičkom i psihičkom zlostavljanju. Prema haškom svjedočenju Nikole Samardžića JNA je zauzimanjem Konavala hapsila muškarce koji su većinom bili ribari, zemljoradnici, vinogradari i proglašavala ih ratnim zarobljenicima.¹⁰⁶ Samardžić točno tvrdi da su većina zatvorenih u Morinju bili civili, ali bilo je i zarobljenih pripadnika hrvatskih snaga. Jedan od njih je Nikša Simunović koji je zarobljen 16. listopada 1991., a oslobođen je 12. prosinca 1991. godine, i po njegovom opisu logor Morinj sastojao se od pet vojnih skladišta, a tri su bila popunjena zarobljenicima. Po Simunovićevoj tvrdnji od svih zarobljenika, svega tridesetak je bilo vojnika, a kada je u pitanju mučenje, tvrdi kako je bilo intenzivno mjesec dana sve dok nije Crveni križ došao popisati zarobljenike.¹⁰⁷ Kada je mučenje u pitanju, detaljnije informacije dao je logoraš Nestor Nestorović koji kaže da je pored ruku i nogu za batinjanje korištena široka lepeza predmeta: električni pendreci, željezne palice, cijevi, kundaci puške, kabeli. Dok batinjanje traje, zarobljenici su morali raširiti noge, gledati u zemlju i staviti noge na zatiljak. Nestorović spominje dvije metode batinjanja, a to su „Okrenuta stolica“ za udaranje po nogama i rukama i „Stolica bez naslova“ po ostalim dijelovima tijela. Kad je psihička tortura u pitanju ona se sastojala od lažnih streljanja, lažnih priča o razmjeni, prijetnje vojnim sudom i zatvorima kao što su Niš, Mitrovica, Spuž i Beograd, a metodom toplo-hladno, mučenjem glađu, hladnoćom i žeđu tražile su se informacije. Najveća je psihička tortura bila prisiljavanje na pjevanje četničkih i partizanskih pjesama kao što su npr. „Od Topole pa do Ravne Gore“ ili „Kozara“.¹⁰⁸ Prehrana je bila nikakva, samo bi jeli paštetu ili malo kuhane riže, a isto bi ih prisiljavali na davanje izjava za srpske i crnogorske TV-postaje, a ako ne bi odgovorili na odgovarajući način, dobili batine

¹⁰⁵ RASTODER-ADŽIĆ, „Uloga Crne Gore u ratovima devedestih: "Od posljednjeg ratnika do (ne)voljnog saveznika“

¹⁰⁶ Branko VOJIČIĆ, Junaci ne umiru, *Monitor*, 19.11.2004., „Dubrovnik rat za mir, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006., 550.

¹⁰⁷ Isto, 552.

¹⁰⁸ Isto, 553.

poslije toga.¹⁰⁹ Logor Morinj bio je u funkciji od kolovoza 1992. godine, a u njemu su od posljedica torture preminule tri osobe.¹¹⁰ Za ratne zločine počinjene u logoru Morinj, Viši sud Crne Gore u Podgorici je 2013. godine na ukupno 12 godina zatvora je osudio četiri osobe, dok je godinu dana kasnije Žalbeni sud potvrdio presudu.¹¹¹

6. Crnogorska politika tijekom ratnih zbivanja 1991. godine

6.1. Priča o promjeni granica s Republikom Hrvatskom

Od prevrata u antibirokratskoj revoluciji 1989. godine, Crna Gora slijedi velikosrpsku politiku iz Beograda, a ona se može primijetiti kroz postupke crnogorskih političara u razdoblju prije napada na dubrovačko područje. Na primjer, u ožujku 1991. godine, Srbija, i JNA htjele su se obračunati s demokratski izabranim vodstvom republika Hrvatske i Slovenije. Vojni vrh JNA mislio je uvesti izvanredno stanje na teritoriju cijele SFRJ, a za to mu je trebalo odobrenje civilne vlasti, odnosno Predsjedništva SFRJ. Na sjednici koja se održavala od 12. do 15. ožujka 1991. godine, crnogorski predstavnik u Predsjedništvu SFRJ Nenad Bućin glasao je za uvođenje izvanrednog stanja. Uvođenje izvanrednog stanja nije uspjelo jer je većina predstavnika republika bilo protiv.¹¹² Stavove crnogorskih rukovodstva najbolje je prezentirao režimski list Pobjeda, no o naslovima koji su ga krasili bit će riječi u kasnijem poglavlju. Republika Hrvatska je 19. svibnja 1991. održala referendum o neovisnosti Hrvatske od SFRJ, i na njemu je apsolutna većina građana odlučila da će Republika Hrvatska biti neovisna država. Samim time, ako želi napustiti SFRJ, Hrvatska mora imati dobro utvrđene granice sa susjedima, međutim Crna Gora je na nekim područjima vidjela neriješene odnose. Početkom lipnja 1991. godine na Debelom Brijegu, koji je i danas granični prijelaz između Republike Hrvatske i Republike Crne Gore, radnici hrvatskih autocesta postavili su graničnu tablu Republike Hrvatske koja je iste večeri bila izrešetana mecima. Da bi se odredilo mjesto stavljanja tabli, dubrovački gradonačelnik Petar Poljanić i predsjednik hercegnovske općine Velimir Đurđević dogovorili su formiranje komisije od dva stručnjaka za katastar, jednog iz

¹⁰⁹ Isto, 554.

¹¹⁰ *Rat za Dubrovnik: Prljavi rat*, Snježana Rakonjac: (<https://www.youtube.com/watch?v=gg8KiUajBXc&t=1175s>)

¹¹¹ RASTODER-ADŽIĆ, , ULOGA CRNE GORE U RATOVIMA DEVEDESETIH: "OD DOSLJEDNOG RATNIKA DO (NE)VOLJNOG SAVEZNIKA"

¹¹² *Rat za Dubrovnik: Uoči rata*, Snježana Rakonjac: (https://www.youtube.com/watch?v=TeQ_dsHVJYo&t=1663s)

Dubrovnika i jednog iz Herceg Novog. Ta se komisija sastala više puta, ali nijednom se nisu uspjeli sporazumjeti.¹¹³ O granicama se 4. lipnja 1991. godine prva oglasila tzv. Demokratska stranka Crne Gore, koja je bila ni manje ni više nego glasnogovornik vladajuće stranke. Oni su naveli kako su granice Hrvatske i Crne Gore na pravcu sjeverozapad-jugoistok povučene od vrha Debelog Brijega, vrhom brda Kobila do rta Kobila, u vodama Boke „povučene neprirodno, proizvoljnom odlukom AVNOJ-a za koji do sada nije nađeno valjano objašnjenje“, i stoga „demokrati“ smatraju da granicu treba povući na način da poluotok Prevlaka, polja Vitaljine i brda Kobila uđu u sastav Crne Gore jer u suprotnom Republika Hrvatska ulazi previše u zaljev Boke Kotorske i smatra da se treba hrvatskoj Vladi poslati zahtjev o sporazumnoj korekciji granice i da istovremeno Crna Gora učini granicu spornom pred Europskom zajednicom (EZ), Organizacijom za europsku sigurnost i suradnju (OESS) i Europskim parlamentom.¹¹⁴ Početkom srpnja 1991. godine o promjenama granica oglasila se marginalna Demokršćanska pravoslavna stranka Crne Gore koja je u Pobjedi označila granice „minimuma“ crnogorskih aspiracija. Prema „demokršćanima“, Crnoj Gori treba pripasti cijeli teritorij bivše Dubrovačke republike, Konavle, primorski pojas do ušća Neretve, Pelješac i otoci, zatim Mljet, Lastovo i Korčula, te istočna Hercegovina do Neretve (s Mostarom), istočna Bosna na liniji: Bjelašnica – Romanija – Rijeka Prača, Drina, Lim (što uključuje Foču, Kalinovik, Čajniče i Rudo).¹¹⁵ Na obljetnicu polustoljetnog ustanka crnogorskog naroda 12. srpnja 1991. godine Bulatović je jasno dao do znanja da mu ratna opcija nije strana, te je rekao da u svakom trenutku treba biti spreman na obranu mira, osobne i imovinske sigurnosti građana Crne Gore i onih naroda koji izraze spremnost da s Crnom Gorom žive u zajedničkoj državi, te kaže „Oko nas, nažalost ima dosta onih koji smatraju da svoje političke ambicije i ciljeve mogu ostvariti oružjem i silom. Na silu se jedino silom može odgovoriti i dodaje „ Nakon pola vijeka, Crnu Goru opet tjeraju da se primakne oružju i da pokaže čojstvo i junaštvo. Rat nam nije cilj i ne želimo da do njega dođe. Imamo mi dosta poslova da ih u miru

¹¹³ Branko VOJIČIĆ, Ko juriša na Kobilu, *Monitor*, 20.11. 1992. *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006., 414.

¹¹⁴ Isto, 411.-414.

¹¹⁵ Branko VOJIČIĆ, Kadijevićeva ratna zamka, *Monitor*, 22.10.2004. *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 534.

pozavršavamo. Inače, tvrdu im vjeru treba dati da neće dobro biti ako mi nerazumne oko nas budemo učili pameti.“¹¹⁶

6.2. Svetozar Marović, ideolog crnogorske vlasti

Svetozar Marović je za vrijeme uoči i za vrijeme ratnih zbivanja na dubrovačkom ratištu bio glavni tajnik vladajuće Demokratske partije socijalista (DPS) i član republičkog Predsjedništva Crne Gore, obnašajući na tim pozicijama funkciji stranačkog ideologa.¹¹⁷ U ljeto 1991. godine kada se rat u Hrvatskoj koja je 25. lipnja 1991. godine proglasila neovisnost rasplamsao, Marović je imao svoje kolumne u listu *Gledišta* i odgovornost za ratno stanje traži u širokom spektru krivaca, i još daje „povijesnu“ argumentaciju za sve njih. Kada Marović govori o Hrvatima, on smatra da njihova politika počiva na samoobmani. Da bi objasnio tu tezu, Marović pokušava na svoj način objasniti hrvatsku povijest, pa tako on tvrdi da temelji hrvatske suverenosti postoje samo na papiru i da su Hrvati pet puta u svojoj povijesti zvali strance da ih zaštite: 1. Nakon smrti kralja Zvonimira pozvali ugarskog vladara Ladislava II, 2. 1527. godine pozvali Habsburgovce, 3. 1790. godine svoje prerogative prenijeli na Mađarsku, 4. 1918. pozvali Srbe, 5. 1941. pozvali Nijemce i Talijane. Za hrvatske nacionaliste kaže da su sve svoje poraze pretvorili u pobjede i da hrvatski nacionalizam počiva na samoobmani.¹¹⁸ Hrvatsku samoobmanu Marović objašnjava tako što smatra da je hrvatska povijest beznačajna za Europljane, te da hrvatski „militantni“ nacionalisti svoje hrvatsko državno pravo temelje na „nepostojećim činjenicama i velikim iluzijama“.¹¹⁹ Za vrijeme trajanje Jugoslavije, Marović kaže da su Hrvati umjesto preuzimanja odgovornosti za zajednički život u Jugoslaviji, osjećaj krivice stvarali kod drugih naroda, pa tako navodi Stjepana Radića i njegovo nepriznavanje Akta o ujedinjenju.¹²⁰

¹¹⁶ Branko VOJČIĆ, Na silu odgovoriti silom, *Monitor*, 12.2.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 447.

¹¹⁷ Branko VOJČIĆ, Dobićemo „nametnuti rat“, *Monitor*, 17.12.1992, *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 422.

¹¹⁸ Svetozar MAROVIĆ, Iluzije, *Gledišta*, 29.7.1991., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 393.-394.

¹¹⁹ Svetozar MAROVIĆ, Veze, *Gledišta*, 12.8.1991., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 396.

¹²⁰ Svetozar MAROVIĆ, Iluzije, *Gledišta*, 29.7.1991., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 394.

U ljeto 1991. godine, hrvatska politika na čelu s Franjom Tuđmanom stupa u kontakte s njemačkim političkim vodstvom. U tome Marović traži duboke povijesne veze hrvatske i njemačke politike. Za Nijemce Marović kaže da im je vojska veća svetinja od tradicionalne religije i da im je zabrana vojske u Versaillesu poslije Prvog svjetskog rata ekvivalent gubitka religije. Zato kaže da je Hitler u svom pohodu bio samo izvršitelj kolektivnog zahtjeva njemačkog naroda, a nakon njegovog poraza današnja njemačka politika želi simbol vojske i osvajanja zamaskirati modernom tematikom. Marović nadodaje kako Nijemci s Hrvatima imaju zajednički odnos prema drugom (Nijemci-Židovi, Hrvati-Srbi), ali s razlikom da su njemački zločini osuđeni, a hrvatski nisu, te da su se Nijemci na čelu s Willy Brandtom ispričali, dok Hrvati s Tuđmanom na čelu ponavljaju isto ono što je Pavelić radio 1941. godine.¹²¹ Pokraj navedenih „mikro“ i „makro“ neprijatelja, na Marovićevoj meti našli su se i domaći mirotvorci. Tako je napao Građanski Odbor koji je organizirao miting za mir u srpnju 1991. godine, i navodi za njih kako izjednačavaju crnogorsku vlast s „militariziranim društvima, paranoidnim nacionalnim državama patuljastih vođa imperijalnih planova i nečistih savjesti“. Na parolu sudionika mitinga „Hoćemo europske vrijednosti i standarde“, odgovara da su vrijednosti koje oni donose iz Europe pogrešne, istrošene i marginalne stvari.¹²² Na Cetinju je 2. kolovoza 1991. godine održan skup mira na kojem su govorili zagrebački i beogradski glumci, a 12. kolovoza 1991. godine je Vlak mira kojeg je organizirala austrijska Stranka zelenih krenuo iz Zagreba za Bruxelles i Strasbourg. Marović je u svojoj kolumni „Vlak mira“ koja je izašla 5. kolovoza 1991. godine komentirao i skup na Cetinju i davao prognozu o čemu bi se pričalo u Vlaku mira. Za Vlak mira kaže da će se u tom vlaku vjerojatno pričati o „o poganskoj i bizantskoj krvi i balkanskoj nesreći“ srpskog naroda i tvrdi da ga zbunjuju poruke mira koje se upućuju njegovu narodu, pa se pita:

„Je li naš narod htio srušiti svoju državu? Da li je naš narod horda ili su njegovi građani i vlast formirali nove vojske, garde i redarstvenišva“? Da li je za njega Jugoslavija suvišna? Da li su krijumčarili oružje i to oružje upotrebljavali protiv drugog naroda i građana? Da li su lišili neki narod i određene građane nekih prava koja su imali u postojećoj državi? Da li naš narod postavlja nove granice i njih brani mitraljeskim gnijezdima? Odakle danas dolaze izbjeglice u ovoj zemlji? Gdje se danas koriste plaćene ubice i u ime kojih interesa i za

¹²¹Svetozar MAROVIĆ, Veze, Gledišta, 12.8.1991., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 397.

¹²²Svetozar MAROVIĆ, Mir II, Gledišta, 15.7.1991., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 392.

koje vlasti se angažuju crnokošuljaši i obnavlja fašistička semantika? Da li naš narod, građani i njihova vlast, izbjegavaju mirna rješenja, ili se zaboravlja da su bili spremni prihvatiti i ona s kojima se nijesu u potpunosti slagali, kako bi sačuvala mir i održavala mudrost i racionalnost vlasti?¹²³

Marović još nadodaje je li bi po logici domaćih i stranih mirovnjaka Crnogorci trebali prihvatiti sve što hrvatska vlast traži, ili dobiva li mir samo na snazi kada njegov narod želi sačuvati nešto za sebe i za potomstvo i treba li taj narod „nestati“ da bi dokazao da je za mir u Europi?¹²⁴ Marović nije trajno ostao u ovakvim uvjerenjima, distancirao se od beogradske politike i 2003. godine se kao predsjednik tada novoformirane državne zajednice Srbije i Crne Gore (isto kao SRJ, samo drugo ime) u susretu s tadašnjim hrvatskim predsjednikom Stjepanom Mesićem ispričao za sva nedjela koja je neki građanin njegove države napravio bilo kojem hrvatskom građaninu.¹²⁵

6.3. Ekološka (ratna) država Crna Gora

Dana 20. rujna 1991. godine, u gradu Žabljaku, održana je 8. sjednica skupštine Crne Gore, na kojoj je tema trebala biti isključivo usvajanje *Deklaracije o ekološkoj državi Crnoj Gori*. Otvorio ju je predsjednik skupštine dr. Risto Vukčević.¹²⁶ Nakon uvodne svečane ceremonije i pozdrava za riječ se javio zastupnik Narodne stranke dr. Mitar Čvorović. Čvorović koji u načelu nema ništa protiv deklaracije smatra da bi ju trebalo skinuti s dnevnog reda, jer se u zemlji vodi „građanski rat“ i da se treba raspravljati o granicama s Hrvatskom, jer ako se o tome ne raspravlja Crna Gora bi po Čvorovićevoj „brizi“ „izgubila važne teritorije za suverenitet Boke, a samim time i Crne Gore“.¹²⁷ Nakon Čvorovića se za riječ javio mitropolit crnogorsko-primorske mitropolije SPC, Amfilohije Radović koji je iznio neke primjedbe na deklaraciju, a odmah iza njega javio se crnogorski član Predsjedništva SFRJ Branko Kostić. Kostić se složio s Čvorovićevim sigurnosnim tezama i istaknuo kako su „Hrvatski bojovnici nagomilali svoje snage na našim granicama“. Međutim, smatra kako bi se Deklaracija morala prihvatiti jer „treba da pokaže domaćoj i međunarodnoj javnosti da su Crna Gora i njeni

¹²³ Svetozar MAROVIĆ, *Vlak mira, Gledišta*, 5.8.1991., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 394.-395.

¹²⁴ Isto, 395.

¹²⁵ *Rat za Dubrovnik: Cijena rata*, Snježana Rakonjac: (<https://www.youtube.com/watch?v=whsRTPXreVQ>)

¹²⁶ Stenografske bilješke, 8. SJEDNICA SKUPŠTINE CRNE GORE OD 20. SEPTEMBRA 1991. GODINE, *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 249.

¹²⁷ Isto, 251.

građani okrenuti miru“. Zatim Kostić podsjeća na crnogorsku ratnu prošlost i kako su Crnogorci bili u situacijama da „s njiva idu u rat i da se iz toga rata opet vraćaju na njive“, i ako ovaj rat bude neizbježan da, „s ponosom i gordi na svoju prošlost ni ovog puta neće izostati kao što nije ni do sada“. Svoje izlaganje je Kostić obrazložio ovako:

„Ovaj čin danas treba da bude opomena upravo onima koji nameću rat, onima koji misle da snagom sile mogu preko noći i blickrigom uspostaviti ono što može da bude na štetu drugih naroda koji čine onu Jugoslaviju, da ih upozori da smo mi okrenuti miru, ali isto tako da im kažemo, ukoliko nam to bude nametnuto i ukoliko ratom budu tražili rješenje krize, da se ne zavaravaju da ni na tom polju Crna Gora i njeni građani neće izostati“.¹²⁸

Nakon Kostićevog izlaganja, slijedilo je glasanje o usvajanju dnevnog reda koje je prošlo. Poslije usvajanja dnevnog reda skupštini se obratio predsjednik Predsjedništva Crne Gore Momir Bulatović, te je nakon njegovog govora održana pauza. Nakon pauze svečano je proglašena *Deklaracija o ekološkoj državi Crnoj Gori*.¹²⁹

6.4. Sjednice crnogorske Vlade i skupštine početkom listopada 1991. godine

Dan nakon početka borbenih djelovanja na dubrovačkom ratištu, 2. listopada 1991. godine, sazvana je izvanredna sjednica vlade koju je otvorio ministar obrane Crne Gore Božidar Babić. On je govorio kako snage JNA napreduju i razoružavaju hrvatske snage, a pritom za povod uključenja crnogorskih postrojbi na dubrovačkom području nije spomenuo hrvatske napade na Prevlaku ili Crnu Goru kako su mediji i politika govorili. Nakon Babića, za riječ se javio zapovjednik TO Crne Gore Pavle Strugar koji je s gorčinom govorio o slabom odazivu crnogorskih Albanaca i Muslimana (od 1993. godine Bošnjaka), a početne gubitke na bojištu Strugar opravdava kako crnogorske jedinice nisu bile upoznate s terenom. Nakon Strugara, riječ je imao ministar unutarnjih poslova Pavle Bulatović koji je spomenuo da je bilo pozvano 70% rezervnog sastava MUP-a. Zatim je riječ imao ministar zdravstva dr. Miomir Moguš koji je rekao da je crnogorsko zdravstvo spremno za prihvati i liječenje ranjenika, a pritom nije spomenuo zašto je puno prije pokretanja vojnih djelovanja oslobodio jedno cijelo krilo titogradskog kliničkog centra za prijem ranjenika, dan nakon susreta Tuđmana, Miloševića i

¹²⁸ Isto, 253.

¹²⁹ Isto, 254.-258.

Kadijevića u Igalu.¹³⁰ Poslije Moguša, za riječ se javio glavni tajnik DPS-a Svetozar Marović koji je rekao da se radi o ratu koji se „nije mogao izbjeći“, pa kaže kako su nekoć „fašisti imali Jevreje, a ustaše Srbe i da smo vjerovali da se historija nikad neće ponoviti“. Zatim kaže Marović kako se na žalost život ponavlja, a isto tako i povijesna tragedija pa kaže „Danas, kad se naši vojnici i građani nalaze u situaciji da se stave u odbranu slobode, treba podsjetiti čitav svijet da se JNA bori za mir, da bi se obezbijedilo pravo svakom čovjeku da se može slobodno živjeti, da ima slobodu svog mišljenja i savjesti, da odlučuje o svojoj sudbini, da traži rješenja kako bi se jugoslovenska zbilja i tragedija mirno razriješila“.¹³¹ Marovićev „Rat za mir“ postat će postat će slogan pod kojim su se politički i medijski opravdavala crnogorska vojna djelovanja na dubrovačkom ratištu. Nakon Marovića, riječ je dobio crnogorski predsjednik Vlade Milo Đukanović sa svojim podužim izlaganjem o opravdavanju ratnog djelovanja. Svoje izlaganje Đukanović počinje s opravdanjem kako se jugoslavenska kriza nije mogla riješiti mirnim putem, jer su s hrvatske strane „ustaše, licemjeri, kriminalci, raspomamljeni krvoloci odnosno plaćenici“, koji po Đukanoviću imaju zadatak razbiti jugoslavensku državu. Đukanović zatim kaže da Hrvati u svom cilju ne biraju sredstva, pa zato „vrše genocid nad srpskim narodom, izživljavaju se nad pripadnicima JNA, ucrtavaju nove granice, tzv. nezavisne i naravno demokratske Hrvatske“, te da bi oni „od Crne Gore htjeli Bar, Boku, a našu republiku bi, iz javnih taktičkih razloga pretvorili u ono ratište, kako bi dekoncentrisali i pažnju javnosti, ali i oružane snage sa svoje teritorije“. Zatim je Đukanović uskliknuo „Hrvatska vlast je po svaku cijenu htjela rat-i ima ga“, i dodaje „Iako nam ratovanje, istorijski gledano, kud i kamo više priliči, izbjegavali smo ga sve dok je bilo moguće, sve dotle dok ustaške formacije nijesu najdirektnije ugrozili Crnu Goru i živote njenih građana“.¹³² Sljedeći na Đukanovićevoj meti bili su crnogorski mirovnjaci i opozicija, pa kaže „kao i uvijek do sada naši neprijatelji obezbijedili su pomoć jednog broja naših dičnih sunarodnika-građana Crne Gore. Ni oni nas ne iznenađuju. Od njih smo sve to već doživjeli. Ne iznenađuje nas, ni ovoga puta otvorena izdaja Crne Gore i crnogorskog naroda, jer oni odavno u tom narodu nemaju nikakav ugled. Zato će njihova galama, navodno mirotvorna, u suštini podlo-politikanska i izdajnička biti pucanj u prazno“. Zatim nadodaje „znamo ko su oni koji pišu

¹³⁰ Branko VOJIČIĆ, Dobićemo nametnuti rat, *Monitor*, 17.12.1992., , *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 419.-421.

¹³¹ Isto, 421.

¹³² Isto, 421.

pisma izvinjenja, ko su oni što pišu ambasadorima i traže od njih spasenja od navodno fašističke vlasti u Crnoj Gori i brojni drugi koji ovu nesreću, što nam se događa, pokušavaju da iskoriste za svoje prizemne neuspjehe i izlječe svoje komplekse“, izlaganje o crnogorskoj opoziciji i mirovnjacima je završio poručivši „Sačuvaj Bože ovaj narod od takvih ljudi“. ¹³³ Svoje izlaganje Đukanović je završio s jasno definiranim ratnim ciljem:

„Nametnuti rat ćemo dobiti, baš kao što smo takve protivnike kao što su oni pobjeđivali čitave naše istorije. Samo ovoga puta ćemo ih pobijediti i završiti zajednički život sa njima, nadam se – za sva vremena. Pri tome, Boka će ostati tamo gdje joj je mjesto, u sastavu Republike Crne Gore, a nadam se da će se u toj diobi i formiranju nove državne zajednice u kojoj ćemo živjeti i granice sa Hrvatskom povući mnogo prirodnije i logičnije, nego što su to uradili priučeni boljševički kartografi, čiji je, izgleda, jedini cilj bio da nad Crnom Gorom, u dijelu Boke Kotorske, ostave hrvatsko starateljstvo“. ¹³⁴

Dva dana nakon sjednice vlade, sazvana je 4. listopada 1991. godine, četvrta izvanredna sjednica skupštine Crne Gore na kojoj su bili prisutni i članovi crnogorske vlade. Predsjednik skupštine Vukčević dao je na početku riječ Božidaru Babiću koji je svoje izlaganje započeo tezom kako „Vrhovništvo mlade hrvatske demokracije, hrvatski cvijet u licu bojovnika, zengovaca, okorjelih kriminala i plaćenika, stigao je i na naše prostore. Tuđman, Stipe i druge ustaške glavešine potrudile su s da pod barjak skupe i Rugovine ¹³⁵ istomišljenike, Bugare, Rumunje i Kurde i ko zna već koga. Nastojeći da nam sve te poruke preko njih što prije stignu, upućuju ih kroz cijevi pušaka, mitraljeza, minobacača, na jedinice JNA, na sela, na ljude.“ Zatim je Babić pročitao izvještaje 9. VPS Boka od 31. srpnja do 30. lipnja 1991. godine gdje se spominju provokacije hrvatskih snaga na Prevlaci npr. od 26. do 30. rujna, svakodnevni pokušaji napada na vojarnu i prema selu Sutorina, napadi minobacačima na selo Malta i Prijedor. ¹³⁶ Nakon Babića, za riječ se javio zastupnik Narodne stranke Čvorović koji je donio nekoliko prijedloga koji glase ovako: 1. tražio da se s hrvatskim vlastima prekinu bilokakvi pregovori i da se u što kraćem roku poraze hrvatske snage, 2. da se na zaposjednutom teritoriju

¹³³ Isto, 421.-422.

¹³⁴ Isto, 422.

¹³⁵ Ibrahim Rugova (1944.-2006.), kosovski književni teoretičar i političar koji je od ukidanja autonomije Kosova 1989. godine do svoje smrti 2006. godine bio zagovornik kosovske neovisnosti. (vidi: „Rugova, Ibrahim“, Hrvatska enciklopedija)

¹³⁶ Stenografske bilješke, Skupština Republike Crne Gore, 4. vanredna skupština od 4. oktobra 1991. godine, *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 260.-261.

prekroje administrativne granice republika, a Čvorović to prekrajanje vidi da na način da se na području Dubrovnika i župe Dubrovačke oformi autonomna Dubrovačka Republika koja bi granično iz „sigurnosnih razloga“ odvojila Crnu Goru od Hrvatske i 3. da se konačno utvrdi je li Crna Gora sudionik rata ili nije s obzirom na to da građani Crne Gore sudjeluju u oružanom sukobu protiv Hrvatske. Nakon Čvorovića za riječ se javio njegov stranački kolega, pjesnik Ranko Jovović koji kaže da je za njega ovaj rat „odbrana naše antičke slavne povijesti, a Crnogorci kao biser srpskog naroda nijesu tek tako dobili ime Srpski Spartanci, a Crna Gora Srpska Sparta“.¹³⁷ Nakon nekoliko zastupnika vladajućeg DPS-a koji su potvrđivali ratne ciljeve vlasti i obaveze u sudjelovanju u „obrani Crne Gore i srpskog naroda u Hrvatskoj“ za riječ se javio zastupnik iz opozicijske koalicije „Saveza reformskih snaga“ točnije iz Partije socijalista Žarko Rakčević koji u svojem izlaganju kao rješenje predlaže kombinaciju mirne i vojne opcije. Rakčević je u svom izlaganju naveo kako je on isprva bio za intervenciju JNA u smislu zaštite teritorijalnog integriteta SFRJ, ali se razočarao odlukom da JNA napusti Sloveniju i oštro kritizira tezu da su Hrvati kao kolektiv genocidan narod, ali svejedno smatra vlast HDZ-a „ustaškom“. Zatim se po pitanju trenutnih vojnih ciljeva, bilo to izbijanje na liniju Virovitica-Karlovac-Karlobag, ili samo okupacija Zagreba, smatra da se radi o suludim ciljevima u kojem će uzaludno izginuti velik broj Srba i Crnogoraca i da je jedino prihvatljivo vojno djelovati u slučaju deblokade vojarni JNA i zaštite većinski srpskih krajeva u Hrvatskoj za koje predviđa u slučaju vojnog djelovanja JNA teritorijalnu autonomiju u administrativnim granicama Republike Hrvatske. S druge strane, bilo kakvo zauzimanje teritorija s većinski hrvatskim stanovništvom smatra neprihvatljivim jer bez obzira što Rakčević nema pozitivno mišljenje o hrvatskoj vlasti, smatra da treba poštovati demokratsku volju hrvatskog naroda i da oduzimanje njegove volje može samo stvoriti buduće unutarnje neprijatelje.¹³⁸ Nakon zastupnika Rakčevića, riječ je imao Momir Bulatović koji ističe kako se trenutno odvija Mirovna konferencija u Haagu i da stavove crnogorske vlasti prenosi ministar Samardžić i tu Bulatović ističe da se dogodio incident u Popovu polju gdje su hrvatske snage uz pomoć lokalnog stanovništva napale JNA rezerviste iz Crne Gore, i da je problem sama Prevlaka jer kako Bulatović tvrdi ona ima takav položaj „da duboko ulazi u crnogorski teritorij“ i da ona nikada nije pripadala Hrvatskoj, već da je 150 godina od vremena Austro-Ugarske to vojna

¹³⁷ Isto, 264.-267.

¹³⁸ Isto, 277.-281.

zona kojoj civilne vlasti nemaju pristup, te da se u slučaju potpunog odcijepljenja Hrvatske vode pregovori o „regulisanju i pravičnom uspostavljanju granice na predjelu Prevlake i Vitaljine“. Bulatović tvrdi da „to nije zahtjev za izmjenu granice, već je to zahtjev za pravednim ekonomskim, vojnim, kulturnim, ekološkim i teritorijalno-morskim i epikontinentalno, postavljenim rješenjima“. Međutim, zbog incidenta u Popovu polju, Bulatović kaže da je dužnost JNA da poduzme sve mjere i da upotrijebi sva sredstva zbog zaštite vojnika JNA. Na optužbe da JNA ruši škole, bolnice i crkve, Bulatović odgovara negiranjem, a za eventualne slučajeve rušenja koristi izgovor da navedeni objekti u slučaju ako ih koriste mitraljesci, snajperisti ili posada raketnog bacača postaju legitimni vojni cilj. Bulatović je također osudio konferenciju za novinare u Dubrovniku koju su održali europski promatrači koji su utvrdili da je JNA agresor na Dubrovnik. Bulatović na takve optužbe odgovara da promatrači nisu primijetili incident u Popovom polju, i da JNA ne može biti agresor jer je ona proizašla iz borbe protiv okupatorskog fašizma i domaćih formacija ustaša, četnika itd.¹³⁹ Poslije Bulatovića, predsjednik skupštine Vukčević imao je kratko obraćanje, a poslije njega javio se Čvorović koji je replicirao na Rakčevićevu tezu o negenocidnosti Hrvata, s protupitanjem „kako to da se nijedan intelektualac iz Hrvatske nije ogradio od hrvatske vlasti?“ Rakčević je na to odgovorio da nema nikoga s političke scene, pa je naveo dva intelektualca, Srđana Dvornika i Milana Kangrgu, i da tezu o genocidnosti Hrvata ne može prihvatiti jer je samo jedan dio po njemu činio „genocid“ u NDH.¹⁴⁰ Slijedilo je izlaganje Slobodana Vujačića, a nakon njega se za riječ javio iz vladajućeg DPS-a Budimir Simonović koji na pitanje kritičara koji pitaju „zašto Crnogorci idu daleko van granica branit se?“, odgovara s pismom dobrovoljca koji je išao u Španjolski građanski rat 1937. godine, Mojsija Stevanovića, koji u pismu objašnjava zašto se otišao boriti u Španjolsku, a Stevanovićev odgovor bio je da „zmiju treba dočekati na tuđem pragu“. Na pitanje „je li Crna Gora u ratu?“, Simonović odgovara da objektivno je, ali s obzirom na to da postoji JNA i Jugoslavija, on ne smatra da je to rat Crne Gore s nekim drugim, već obrana Jugoslavije od sila koje je žele razdijeliti i uništiti. Na prijedloge o prekrajanju granica odgovara da bi to bila veća greška nego iscrtavanje granica poslije Drugog svjetskog rata, i da bi trebalo prije toga temeljito poraziti hrvatske snage, pa onda pregovarati o granicama. Nakon Simonovića za riječ se javio

¹³⁹ Isto, 283.

¹⁴⁰ Isto, 292.

dr. Sefer Međedović iz Demokratske koalicije koja se zalaže za mirotvorno rješenje i da se ratna kriza rasplete s jugoslavenskog kuta gledišta, a ne isključivo jednonacionalnog (srpskog) gledišta.¹⁴¹ Nakon Međedovića riječ dobiva Đerđ Đokaj koji je također iz Demokratske koalicije. Đokaj opravdava slab odaziv Albanaca i Muslimana time što oni ne vide potrebu odazivu u JNA, jer se Crna Gora ne brani, nego sudjeluje u nepotrebnom građanskom ratu, svaku inicijativu smatra da treba riješiti mirnim putem, a tezu o genocidnosti naroda smatra floskulom i smatra velikom ironijom da se par dana ranije Crna Gora proglašava ekološkom državom, a danas se šalju Crnogorci na bojište.¹⁴² Nakon Đokajevog izlaganja za riječ se javio Čvorović koji traži temeljito pročišćavanje JNA kadra od nacionalno nepoželjnih elemenata, a nakon njega se za riječ iz DPS-a javio dr. Milo Marković, Ratko Vuković i Vaso Đakonović koji govore o mobilizaciji Albanaca i ulozi JNA. Kada se za riječ javio Ferid Šarkinović iz redova muslimanske nacionalne manjine, to je bilo jedino izlaganje u kojem se isključivo odgovornost za rat pripisuje na srpsko i crnogorsko vodstvo te JNA. Šarkinović prvo napada Branka Kostića i od Beograda nametnutog predstavnika Kosova Sejdu Bajramovića kao predstavnike u predsjedništvu SFRJ da su zajedno s rukovodstvima Kosova nelegitimni za donošenja odluka, a za JNA je rekao da je postala isključivo vojskom srpskog i crnogorskog naroda, navevši kronologiju od krize na Kosovu 1981. godine, do odcjepljenja Hrvatske i Slovenije, pa do toga da Bosna i Hercegovina i Makedonija ne šalju više svoje ročnike, i da po će njemu mir biti kada se svi naoružaju ili razoružaju. Nadalje, prozvao je aktualne vlasti za licemjerje zbog ukidanja jednih autonomija, a da druge potiče da se ostvare i poštuju. Kada je u pitanju loš odaziv Muslimana navodi da je jedan od razloga taj što rezervisti koji idu na bojište pjevaju pjesme o četničkom vojvodi Pavlu Đurišiću koji je odgovoran za smrt 30 000 Muslimana.¹⁴³ Ostatak sjednice vodile su se rasprave o ulozi JNA, mobilizaciji albanske i muslimanske manjine i genocidnosti Hrvata bez nekih većih odstupanja u izjavama. Sjednica skupštine sažeta je u devet sljedećih točaka koje su prihvaćene:

„1. Skupština Republike Crne Gore u potpunosti podržava dosadašnje aktivnosti Predsjedništva Republike Crne Gore i Vlade Republike Crne Gore, a posebno one usvojene na vanrednoj sjednici ova dva organa 2. oktobra 1991. godine.

¹⁴¹ Isto, 293.-298.

¹⁴² Isto, 299.-300.

¹⁴³ Isto, 307.-308.

2. Skupština Republike Crne Gore podržava odlučnost Predsjedništva SFRJ da u novonastaloj situaciji uspostavi svoju ustavnu funkciju i preuzme političko vođstvo i rukovođenje nad JNA.
3. U toku je neobjavljen rat ustaških neofašističkih formacija Republike Hrvatske protiv Jugoslavije i JNA, rat protiv svih pokušaja da se političkim sredstvima razriješe sva sporna pitanja u ovoj zemlji. Skupština Republike Crne Gore daje punu podršku jugoslovenskoj narodnoj armiji i njenoj namjeri da svojom snagom spriječi građanski rat, međunacionalne sukobe i genocid nad srpskim narodom i pripadnicima JNA u okupiranim kasarnama i članovima njihovih porodica. Republika Crna Gora u skladu sa Ustavom SFRJ odgovara svojim obavezama prema odbrani zemlje. Skupština Republike Crne Gore insistira na punoj koordinaciji i saradnji državnih organa Republike Crne Gore sa Vrhovnom komandom oružanih snaga Jugoslavije u cilju sprovođenja aktivnih odbrambenih djestava oružanih snaga Jugoslavije.
4. Svi državni organi moraju uložiti napore i obezbijediti potpuno funkcionisanje ustavno-pravnog i političkog sistema u Republici Crnoj Gori. Državni organi Republike Crne Gore dužni su, u okviru svojih nadležnosti, energično eliminisati sve pokušaje do kojih u ovakvoj situaciji može doći sa ciljem destabilizacije prilika u samoj Republici Crnoj Gori.
5. Državni organi Republike Crne Gore, kao i svi subjekti predviđeni operativnim programom mjera na jačanju odbrambene sposobnosti Republike, koji je donijela Vlada Republike Crne Gore, dužni su svoje obaveze ispunjavati u potpunosti sve dok se politička situacija u okruženju Republike Crne Gore ne promijeni i dok traju borbena dejstva u graničnom pojasu sa Republikom Hrvatskom. Nadležni, posebno sudski organi, dužni su da prema svima onima koji su se oglasili o zakonske obaveze u ovom trenutku preduzmu zakonom predviđene mjere.
6. Dužnost je svih organa i institucija u Republici da se dodatno angažuju da život u Republici funkcionise na normalan način. Republički, lokalni državni organi dužni su da stvore neophodne uslove za potpuno funkcionisanje svih službi, posebno obrazovnih i zdravstvenih ustanova, radi saniranja posljedica sukoba koji su u toku.
7. Predsjedništvo Republike Crne Gore i Vlada Republike Crne Gore dužni su insistirati na stavu Republike Crne Gore sa jugoslovenskim i međunarodnim organima i javnošću da se jugoslovenska kriza riješi političkim sredstvima uz uvažavanje principa koje je Skupština Republike Crne Gore ranije konstituisala.
8. O političkoj budućnosti Jugoslavije, Skupština Republike Crne Gore zauzeće stavove na narednom zasjedanju koje je već zakazano za 7. oktobar ove godine, kada će raspravljati o toku i rezultatima Haške konferencije o Jugoslaviji i Beogradskoj inicijativi o uređenju odnosa o Jugoslaviji.
9. Skupština Republike Crne Gore poziva sve građane Crne Gore da lično doprinesu očuvanju mira i stabilnosti u Crnoj Gori. Skupština poziva sve političke stranke da uvažavaju težinu situacije u kojoj se nalazimo i u skladu sa moratorijumom na međustranačke nesporazume koji je dogovoren u ovoj Skupštini na jednom ranijem zasjedanju, interes Crne Gore i interes očuvanja mira među

građanima i pripadnicima svih naroda i narodnosti u Republici izdignu iznad pojedinačnih stranačkih interesa. Crnoj Gori je sada, pored hrabrosti koja je očigledna, potreban razum i mir, jer je ovo vrijeme kada se odlučuje o njenoj budućnosti.“¹⁴⁴

Zadnja detaljno zabilježena skupština bila je deveta Sjednica skupštine Crne Gore koja se održala 7. listopada 1991. godine. Teme tih sjednica bile su Konferencija o Jugoslaviji u Haagu i Beogradska inicijativa koja se zove *Osnova za uređivanje odnosa u Jugoslaviji*. Kod ove sjednice će se zbog velikog broja govornika navesti konkretni stavovi pojedinaca, a ne cijeli tijek sjednice zbog velikog broja govornika i replika. Sjednica je počela s izlaganjem ministra vanjskih poslova Nikole Samardžića koji je prenio stavove crnogorske delegacije, a to su: 1. Crna Gora poštuje pravo na samoopredjeljenje i odcjepljenje od Jugoslavije naroda Hrvatske i Slovenije, ali isto tako pravo srpskog naroda u Hrvatskoj da ostane u Jugoslaviji, 2. Crna Gora se zalaže za postojeće granice ako Jugoslavija opstane kao međunarodnopravni subjekt i država, a u slučaju da ne opstane, promjene granica nužne i trebaju se dogovorom i mirnim putem postići, 3. Crnoj Gori najviše odgovara oblik labave federacije, ali je spremna razgovarati o drugim rješenjima pod uvjetom da budu zadovoljni svi sudionici jugoslavenske krize, 4. Crna Gora nije u ratu na primjeru turističke sezone i po tome što u Crnoj Gori nema straha od ratne psihoze i razaranja.¹⁴⁵ Tijekom treće i četvrte sjednice u Haagu je došlo do težih riječi između crnogorske i s druge strane hrvatske i bosanskohercegovačke delegacije. S bosanskohercegovačke strane na crnogorske rezerviste u Hercegovini se žalio Haris Silajdžić, dok se hrvatska delegacija s dr. Hrvojem Kačićem i ministrom vanjskih poslova Zvonimirom Šeparovićem žalila na sudjelovanje crnogorskih rezervista oko Dubrovnika. Na hrvatske je žalbe crnogorska delegacija odgovorila s isprikom, ali je ponovila Bulatovićev stav s prijašnje sjednice o legitimnim vojnim ciljevima i iznijela zahtjeve da se izvrši deblokada svih vojarni JNA u Hrvatskoj i da se u vojnim operacijama ne upotrebljavaju objekti koji nisu za vojne operacije. Isto tako, pokrenula su se pitanja oko Prevlake s Bulatovićevim obrazloženjima s prethodne sjednice. Zatim je Samardžić iznio detalj da je Konferencija podijelila komisiju za ekonomska, manjinska pitanja i komisiju za odnose među republikama, i da sve tri strane

¹⁴⁴ Isto, 324.-326.

¹⁴⁵ Stenografske bilješke, 9. SJEDNICA SKUPŠTINE CRNE GORE od 7. oktobra 1991. godine, *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 331.-332.

prihvaćaju alijansu, ali ne i savez.¹⁴⁶ Iza Samardžića je riječ imao potpredsjednik Vlade Crne Gore Zoran Žižić koji je kao član Komisije za ustavna pitanja govorio o Osnovama za uređenje odnosa u Jugoslaviji s nekoliko uvodnih riječi, pa je tako on naveo da u zadnja dva stoljeća postoje jugoslavenska i antijugoslavenska ideja od kojih je potonja bila inicirana od stranih sila te kasnije postala sredstvo manipulacije pojedinim jugoslavenskim narodima. Smatralo se da će demokratizacijom antijugoslavenska ideja biti potisnuta, ali se dogodilo obrnuto, pa se u tom metežu javlja Beogradska inicijativa koja daje demokratsko pravo narodima da ostanu u Jugoslaviji, a izvorište inicijative je u „vjekovnoj težnji da se ovaj narod jedanput skrasi u slozi i miru u demokratskoj i slobodnoj državi i slobodnom društvu koji mu po historiji, duhovnom biću, civilizacijskim i kulturnim vrijednostima pripada“. I svoju tezu završava s tezom da se Crnogorci trebaju oko inicijative odrediti na referendumu.¹⁴⁷ Poslije Žižića svoj pogled dao je predsjednik skupštine Vukčević koji se, komentirajući haašku konferenciju, požalio da mu smeta formulacija u kojoj se navode Srbi kao manjina, a ne narod u Hrvatskoj što stvara mogućnost autonomije, a ne ujedinjenje s ostatkom Jugoslavije. Nadalje, smeta mu ideja o savezu suverenih država gdje bi sve granice ostale u sadašnjem obliku, a doticaji bi bili minimalni u nekom međudržavnom povezivanju čime bi „Srbi bili razdijeljeni u pet država“, a to manje povezivanje smatra ekonomskim sredstvom kojim bi gospodarski jača Slovenija i Hrvatska eksploatirale gospodarski slabe južne republike. Također, smatra da je jedini prihvatljivi koncept federacija bez Hrvata i Slovenaca, a što se tiče Crne Gore njoj ne treba više suvereniteta nego što ga ima sad, a dio je prenijela na federaciju i da je 1918. godine Crna Gora na legalan i demokratski način odlučila se za ujedinjenje sa Srbijom i to potvrdila u Drugom svjetskom ratu, a za haško primirje navodi da ga Hrvati krše u smislu da se vojarne JNA nisu deblokirale i da treba ići na potpuni poraz Republike Hrvatske.¹⁴⁸ Sljedeći za riječ javio se Slavko Perović iz opozicijskog LSCG te je istaknuo kako je druga Jugoslavija činjenično mrtva. Prema njemu je sama jugoslavenska ideja plod giganta jugoslavenskog duha, uma, intelekta i morala kao što su Josip Juraj Strossmayer¹⁴⁹ i Petar II. Petrović Njegoš

¹⁴⁶ Isto, 332.-335.

¹⁴⁷ Isto, 337.-338.

¹⁴⁸ Isto, 338.-339.

¹⁴⁹ Josip Juraj Strossmayer (1815.-1905.) bio je hrvatski biskup i političar. Zagovornik kršćanskog zajedništva između katolika, pravoslavaca i protestanata, i zagovornik suradnje južnoslavenskih naroda unutar Habsburške Austro-Ugarske Monarhije. Također je bio poznat kao veliki mecena na kulturno-prosvjetnom planu, financirajući crkvene i svjetovne institucije. Najpoznatiji je njegov udio u izgradnji Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (JAZU),

te svaka velika ideja ima loše tumače. Na temelju toga tvrdi da je Jugoslavija, čim je stvorena, doživjela degradaciju na način da nijedan narod nije bio zadovoljan tražeći odgovornost u drugima, ne tražeći i nekakav razlog u sebi. Zbog toga je iz svoje točke gledišta Perović tragediju Crnogoraca u obje Jugoslavije pripisao neslozi među Crnogorcima koja je Crnogorce pratila još iz plemenskog doba, pa je prigodom toga Perović citirao jedno pismo Petra I. Petrovića-Njegoša iz od 8. lipnja 1822. godine u kojem kudi Crnogorce zbog nesloge i bratoubilačkih sukoba. Za beogradsku inicijativu i ideju „Treće Jugoslavije“ kaže da bi to bila država od dvije federalne jedinice i nova zabluda za Crnogorce te apelira da se beogradska inicijativa ne prihvati, da se razmisli po pitanju suvereniteta i da se proglasi neutralnost u trenutnom ratnom sukobu.¹⁵⁰ Kasnije je tijekom rasprave Peroviću replicirao Novica Stanić iz Narodne stranke osudivši Perovićev suverenizam smatrajući da bi takva Crna Gora bila sredstvo manipulacije „neofašističkih“ europskih sila koja bi se odvojila od cjeline srpskog naroda te uspoređuje takve ideje s idejama Sekula Drljevića koji je bio kratko vrijeme osovinski upravitelj Crne Gore za vrijeme Drugog svjetskog rata.¹⁵¹ Zanimljivo viđenje Beogradske inicijative dao je potpredsjednik skupštine Damjan Šećković koji je istaknuo da je Predsjedništvo SFRJ izdalo petnaest službenih i četiri-pet pomoćnih dokumenata o budućim odnosima u Jugoslaviji, a po Šećkoviću najvažnija su četiri, a to su: platforma Izetbegović-Gligorov, konfederalni model (Tuđman-Kučan), federalni (predsjedništvo SFRJ) i beogradska inicijativa (Srbija, Crna Gora i Srbi u BiH). Šećković smatra da je najbolja Beogradska inicijativa jer pomiruje federalni i konfederalni model. Federalni za nastavak pozitivnih sedamdeset godina zajedničkog života, a konfederalni u kojemu se Jugoslavija tretira kao moderna država koja je međunarodno-pravni subjekt i ujedno daje republikama veću samostalnost. Šećković na kraju smatra da je najbolje da se Jugoslaveni sami dogovore nego da im se izvana nameće neko rješenje jer u tom slučaju pobjednici postaju gubitnici, a borbom osvojeno se gubi na papiru.¹⁵² Iz opozicije se još može navesti viđenje zastupnika Đerđa Đokaja Beogradske inicijative koju je nazvao pokušajem stvaranja Velike Srbije, i osudio je ideju „svih Srba u jednoj državi“ jer bi ona mogla povući sa sobom ideju „svih Albanaca u

koja se danas zove Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU). (vidi: „ Josip Juraj Strossmayer“, Hrvatska enciklopedija)

¹⁵⁰ Stenografske bilješke, 9. SJEDNICA SKUPŠTINE CRNE GORE od 7. oktobra 1991. godine, *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, , 340.-342.

¹⁵¹ Isto, 347.

¹⁵² Isto, 344.-346.

jednoj državi“.¹⁵³ Za kraj treba navesti sve točke koje su prihvaćene na izglasavanju u skupštini.

- „1. Skupština Republike Crne Gore je informisana o dosadašnjem učešću Delegacije Republike Crne Gore na Konferenciji o Jugoslaviju u Hagu i konstatuje da je nastup Delegacije Republike Crne Gore na Konferenciji temeljen na zaključcima i stavovima Skupštine Republike Crne Gore.
2. Skupština obavezuje Delegaciju Republike Crne Gore da u daljem radu insistira na principijelnom opredjeljenju Republike Crne Gore da se svi sporovi u Jugoslaviji moraju i mogu riješiti političkim pregovorima. Delegacija Republike Crne Gore je dužna da insistira na iznalaženju takvih rješenja budućeg uređenja odnosa u Jugoslaviji kojima će se u potpunosti garantovani i zaštititi puna i jednaka prava svih građana, republika i naroda u Jugoslaviji.
3. Skupština Republike Crne Gore obavezuje Delegaciju Republike Crne Gore da u pregovorima bude otvorena za sve inicijative koje vode pravilnom i principijelnom rješenju jugoslovenske krize pri čemu je dužna da o rezultatima konferencije redovno obavještava Skupštinu Republike Crne Gore.
4. Delegacija Republike Crne Gore je dužna na Konferenciji da otvori pitanje granica između Republike Crne Gore i Republike Hrvatske. Pri tome Delegacija Republike Crne Gore treba da insistira na stavu da postojeća administrativna granica između Republike Crne Gore i Hrvatske zbog historijskih, geografskih i drugih interesa koji proizilaze iz vojno-strategijskog položaja Prevlake i cijele Boke Kotorske ne predstavlja rješenje u skladu sa opšte prihvaćenim principima i standardima međunarodnog prava o određivanju granica. Delegacija Republike Crne Gore je dužna obavijestiti Konferenciju u Hagu da skupština Republike Crne Gore izražava spremnost i predlaže Saboru Republike Hrvatske da odmah, a u skladu sa Ustavom SFRJ, otpočne pregovori dvije republike kojim će se pitanje granica riješiti konačno na principijelan način.
5. Skupština Republike Crne Gore prihvata u načelu osnove za uređenje odnosa u Jugoslaviji i zaključke Ustavne komisije Skupštine Republike Crne Gore u vezi sa istim. Skupština Republike Crne Gore ocjenjuje da Osnove predstavljaju jednu od inicijativa i dobru podlogu za dalji rad na iznalaženju najboljih rješenja budućeg uređenja odnosa u Jugoslaviji. Skupština RCG konstatuje da su Osnove za uređenje odnosa u Jugoslaviji otvorene za sve one koji žele nastaviti život u zajednici i za sve dalje dogradnje, dopune, razrješenja i preciziranja definisanja budućih odnosa.
6. Skupština Republike Crne Gore konstatuje da će o položaju Republike Crne Gore u novoj zajednici i odnosima u njoj konačnu riječ dati građani Crne Gore ličnim izjašnjavanjem na referendumu.“¹⁵⁴

¹⁵³ Isto, 351.

¹⁵⁴ Isto, 390.-391.

6.5. Početak pregovora oko Prevlake

Dan nakon 9. sjednice skupštine Crne Gore, 8. listopada 1991. godine, poslano je pismo predsjedniku hrvatskog sabora Žarku Domljanu u kojem su navedeni zaključci sjednica 4. i 7. listopada 1991. godine. Veći dio pisma govori o povijesno-geografskim nepravilnostima u kojoj se Crna Gora i Boka nalaze zbog Prevlake i da Crna Gora nema teritorijalne pretenzije na Republiku Hrvatsku. Domljan 15. listopada 1991. godine odgovara da bi povoljnija klima za dijalog bila prije nego što je nastupila agresija na Hrvatsku s teritorija Crne Gore i napominje da „ovu činjenicu sam dužan sa žaljenjem konstatirati.“ Zatim podsjeća da je otvaranje graničnog pitanja u skladu s člankom 4. zaključka Republike Crne Gore na Haškoj konferenciji na kojoj se Crna Gora obvezuje otvoriti granično pitanje s Republikom Hrvatskom, nada se da će sve proći mirnim putem, i da mu je drago što se Crna Gora izjasnila da nema teritorijalne pretenzije na Republiku Hrvatsku. Nadalje, kaže da treba raditi na obnovi dobrosusjedskih odnosa stanovništva bokokotorskog i dubrovačkog područja i poziva ministra Nikolu Samardžića u Zagreb.¹⁵⁵ Predsjednik crnogorske skupštine Vukčević, potaknut pozitivnim Domljanovim odgovorom, šalje novo pismo 16. listopada 1991. godine u koje Domljanu kaže da je utjecaj crnogorske vlasti na JNA jako ograničen, i da nastoje što više pomoći smirivanju situacije oko Dubrovnika makar postupnim povlačenjem jedinica JNA te da bi veći utjecaj prema JNA bio ako se stane s vojnim djelovanjima po pripadnicima JNA jer svaki poginuli vojnik otežava smanjenje ratne psihoze u Republici Crnoj Gori. Za ministra vanjskih poslova Samardžića kaže da je onemogućen doći te predlaže da se 18. listopada 1991. godine u Haagu sastanu Tuđman i Bulatović i da s njima budu predstavnici parlamentarnih odbora za vanjske poslove Kačić i Dizdarević. Treće pismo Vukčević šalje 23. listopada 1991. godine u kojemu poziva hrvatske predstavnike da dođu između 24. i 26. listopada, a ako im termin ne odgovara, predlaže drugi termin, sastav i način dolaska delegacije u Titograd, i da bi najbolje bilo da delegacije predvode Hrvoje Kačić i Asim Dizdarević.¹⁵⁶ Sastanak je bio održan, ali bez uspjeha zato što ipak glavnu riječ za dubrovačko ratište vode Kostić i vrh JNA u Beogradu.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Branko VOJIČIĆ „Opasna“ prepiska, *Monitor*, 26.3.1993., , *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, 470.

¹⁵⁶ Branko VOJIČIĆ, Pranje prljavih ruku, *Monitor*, 2.4.1992., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 471.

¹⁵⁷ Isto, 472.

6.6. Haški zaokret crnogorskog vodstva

Od početka rujna 1991. godine u Haagu se održavala Mirovna konferencija o Jugoslaviji na kojoj su bili prisutni predstavnici svih šest trenutnih i bivših republika SFRJ. Dana 4. listopada 1991. godine, predstavnici svih šest jugoslavenskih republika pristali su na spomenuti savez suverenih država koji je izradio lord Peter Carrington. Uz savez suverenih država, zabranjena je jednostrana promjena granica i omogućava se specijalni status nekim područjima. Lord Carrington dao je deset dana republičkim vodstvima da se još posavjetuju kako bi se sporazum mogao pravno potvrditi. Crnogorsko se vodstvo savjetovalo sa srpskim i usuglasili su se. Međutim, 17. listopada 1991. godine, kada se u crnogorskoj skupštini trebalo glasati o usvajanju Carringtonovog plana, predsjednik Srbije Milošević se predomislio inzistirajući na jednostranoj promjeni granica. Bulatović kao šef crnogorskog vodstva odbija Miloševića. Sljedećeg dana, 18. listopada 1991. godine, sve republike su se složile s Carringtonovim planom osim Srbije. Na taj je način Carringtonov plan bio oboren, a rat se nastavio.¹⁵⁸ Bulatović je zbog takvog stava postao meta kritika svojih dojučerašnjih kolega, suradnika i simpatizera. Nakon haškog zaokreta 23. listopada 1991. godine, Bulatović je gostovao na Radiju Crne Gore i odgovarao na pitanja razočaranih slušatelja. Prvo ga je jedan slušatelj pitao „Kako se osjeća u društvu Brkovića, Perovića i drugih izdajnika?“, aludirajući na izdaju Srbije, a Bulatović odgovara da je prije situacija da je Crna Gora ostala sama i da nosi veći teret nego što može i da s bojišta ne bježe Crnogorci te napominje kako se treba „ustašama“ suprotstaviti silom, ali ne može Crna Gora sama ratovati, i da on osobno nikad na sebe ne bi mogao preuzeti ulogu da bude vođa naroda koji treba biti žrtvovan i u funkciji „topovske hrane“.¹⁵⁹ Svoju tezu o žrtvovanju Crnogoraca potkrepljuje činjenicom da Crna Gora ima više rezervista nego cijela Srbija zajedno. Na izjave da je „izdao srpstvo i Srbiju“ odgovara kako hrvatska politika ne poznaje dezerterstvo, i da svakome tko bi dezertirao prijeti „metak u potiljak“ te da je nasuprot njih u Srbiji loša mobilizacija. Također napominje i kako TV Beograd umjesto informiranja javnosti o pogibijama prikazuje glazbeno-zabavni program i tvrdnju da Srbija nije u ratu, a da političari raspravljaju o himni Srbije. Na pitanje slušatelja koji je pitao zašto su rezervisti poslani na bojište s različitim ciljevima (Neretva ili Zagreb),

¹⁵⁸ Rat za Dubrovnik: Rat ili mir, Snježana Rakonjac: (<https://www.youtube.com/watch?v=oIj44O2Sjq8&t=164s>)

¹⁵⁹ Na silu odgovoriti silom, *Monitor*, 12.2.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 448.

Bulatović je odgovorio da Crna Gora nema pretenzije na Dubrovnik i da će nesporazum što prije razriješiti, da Crnogorci mogu u Dubrovnik doći makar kao turisti i državljani neke druge države.¹⁶⁰ Na pitanje je li potpisao s Tuđmanom sporazum „da bi dobio Prevlaku ili da se onemogućiti ekonomska blokada Srbije preko Crne Gore?“, odgovara da nije. Na pitanje „je li izdao Jugoslaviju?“ odgovorio je da sudbina Jugoslavije nije u njegovim rukama, već u rukama vanjskih faktora koji utječu na raspad istočnog bloka. Zatim je slijedilo pitanje o sudbini JNA, na koje Bulatović odgovara kako je interes očuvati JNA kao oružanu silu koja štiti srpski narod i da je to interes svih naroda kao i republika koje su za očuvanje Jugoslavije. Isto tako ističe da je veliki rizik ako JNA ne ostvari svoje ciljeve u Hrvatskoj prije njenog međunarodnog priznanja, jer će tim činom postati okupatorska vojska. Na pitanje „hoće li se povući JNA iz BiH?“ dao je proročansku prognozu te tvrdi da ako dođe do sukoba Srba i Muslimana, to će biti rat gori nego u Hrvatskoj jer se u Hrvatskoj minobacačem pucalo „iz sela na selo“, a u BiH bi pucao „komšija na komšiju“. U ovom intervjuu mijenja i stav o mobilizaciji i smatra da oni koji nisu dragovoljno na bojištu ne bi trebali nositi stigmatu „dezertera“. Također, rekao je da će tražiti od štaba Vrhovne komande da se rezervisti iz Titograda i Danilovgrada koji su poslani na Dvor na Uni da se vrate kući.¹⁶¹ Međutim, to se samo odnosilo na vojnike s Banovine, ali ne i na one koji su na dubrovačkom ratištu. Bulatović je bio pod velikim pritiskom zbog svoje odluke čemu svjedoči da je na putovanju avionom u Haag 18. listopada 1991. godine sletio u Prag, kasnio dva sata na konferenciju, a sam avion mu je dao Kadijević što je Bulatovića navelo na zaključak da se ciljano išao spriječiti njegov potpis.¹⁶² S druge strane je i predsjednik vlade Crne Gore Milo Đukanović od radikalne retorike kojom se služio 2. listopada 1991. godine prešao na blažu retoriku, pa je tako na skupštini održanoj 17. listopada 1991. godine rekao „jesmo li mi samo pozvani da rješavamo sve nepravde svijeta?“, zatim kaže da stoji uz srpski narod u Hrvatskoj, ali „ima li još ko u ovoj zemlji da je zabrinut spreman požrtvovanje?“, i kaže da poginule na bojištu trebaju svi uključujući i njega na savjesti imati, ali najviše ih na savjesti trebaju držati oni koji su za daljnja ratna djelovanja i sjede u udobnim foteljama.¹⁶³

¹⁶⁰ Isto, 449.-450.

¹⁶¹ Isto, 451.-452.

¹⁶² Rat za Dubrovnik: Rat ili mir, Snježana Rakonjac: (<https://www.youtube.com/watch?v=oIj44O2Sjq8&t=164s>)

¹⁶³ Isto.

Đukanović se s vremenom sve više i više distancirao od politike Slobodana Miloševića, pa ga je tako 1996. godine nazvao „nadvladanim“ političarem. Takvi stavovi doveli su do njegova razilaženja s Bulatovićem u vladajućem DPS-u, pa je 11. srpnja 1997. godine izglasano nepovjerenje predsjedniku stranke Bulatoviću i odlučeno je da Đukanović bude kandidat stranke na predsjedničkim izborima u listopadu iste godine, a Bulatović mu je bio protukandidat. Đukanović je pobijedio i poveo Crnu Goru putem samostalnosti, a Bulatović je i dalje ostao sljedbenik Miloševićeve politike.¹⁶⁴ Na putu osamostaljenja Crne Gore, Đukanović je išao na normalizaciju odnosa s Hrvatskom, pa se u lipnju 2000. godine prigodom susreta s hrvatskim predsjednikom Stjepanom Mesićem u Cavtatu u ime Crne Gore ispričao svim hrvatskim građanima s naglaskom na stanovnike Dubrovnika i Konavala za sva nedjela koja su počinjena od bilo kojeg predstavnika Crne Gore u sastavu JNA.¹⁶⁵ Put do crnogorske samostalnosti dovršen je 3. lipnja 2006. godine na temelju referenduma održanog 21. svibnja iste godine kada je 55,5 posto građana Crne Gore podržalo neovisnost države.¹⁶⁶

6.7. „Obnovljena“ Dubrovačka Republika

Opozicijska prosrpska Narodna stranka, čiji je predsjednik dr. Novak Kilibarda, a najaktivniji zastupnik u crnogorskoj skupštini dr. Mitar Čvorović, zastupala je ideju o obnovi Dubrovačke Republike¹⁶⁷ koja bi bila tampon zona između Hrvatske i Crne Gore. Na dan kada je krenula ofanziva na Dubrovnik, 1. listopada 1991. godine, dopisniku *Borbe* zastupnik Čvorović rekao je da se Dubrovačka Republika treba proglasiti i graničiti na liniji Brgat-Dubac-more kod Kupara, dok je Novak Kilibarda još detaljniji i kaže da je dodjeljivanje Prevlake zaobilaženje međunarodnog ratnog prava, jer ako od jednog geografskog detalja ovisi ekonomski poredak jedne regije – taj geografski detalj mora pripadati toj regiji, i još nadodaje „Boka je kao kuća, a vrata joj drže drugi. Zato je Crna Gora životno zainteresirana da se te granice isprave“.¹⁶⁸ U hotelu *Croatia* 24. studenog 1991. godine formiran je Inicijativni odbor od 11 članova za demilitarizaciju i autonomiju Dubrovačke Republike. To

¹⁶⁴ ANDRIJAŠEVIĆ, Istorija Crne Gore, 357.-358.

¹⁶⁵ Rat za Dubrovnik: Cijena rata, Snježana Rakonjac (<https://www.youtube.com/watch?v=whsRTPXreVQ&t=1162s>)

¹⁶⁶ ANDRIJAŠEVIĆ, Istorija Crne Gore, 361.

¹⁶⁷ Dubrovačka Republika je bila politička tvorevina koja se nalazila na jugu današnje Republike Hrvatske, postojala od 1358. godine do 1808. godine. (vidi: „Dubrovačka Republika“, Hrvatska enciklopedija)

¹⁶⁸ Branko VOJIČIĆ, Kreće „pomoć“ Dubrovniku, *Monitor*, 4.12.1992., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 412.-413.

je u crnogorskoj skupštini pozdravio Čvorović istaknuvši da je to inicijativa njegove stranke.¹⁶⁹ Međutim, korijeni ideje o obnovi Dubrovačke Republike dolaze iz Srbije i to još iz prijeratnog razdoblja. U jeku rasprave o promjena jugoslavenskog Ustava iz 1974. godine, temelj za ideju o Dubrovačkoj Republici može se vidjeti u Prilogu javnoj raspravi Udruženja književnika Srbije iz 1988. godine, u čijoj se točki 16. navodi „uspostavljanje punog nacionalnog i kulturnog integriteta svakog jugoslovenskog naroda ponaosob, nezavisno od republike ili pokrajine u kojoj se nalazi”, a u članku 19. „Univerzalizovanje prava na obrazovanje autonomnih jedinica na područjima od posebnog nacionalnog sastava, ili posebnog istorijskog i kulturnog razvitka, a na osnovu slobodno izražene volje stanovništva tih područja“. Kako su druge republike odbile mijenjanje ustava u tom pravcu, to je postala ratna strategija Srbije u vidu stvaranja npr. SAO Krajine ili Dubrovačke Republike. Obnovu Dubrovačke Republike prvi je spomenuo Vuk Drašković, a ideju je inicirala grupa Dubrovčana iz Beograda na čelu s Acom Apolonijem godinu dana prije rata, dok je srpska propaganda iznosila tezu kako je u vrijeme formiranja granica republika 1945. godine jedna grupa Dubrovčana tražila autonomiju ili republiku.¹⁷⁰ Da je Dubrovačka Republika bila plan osmišljen u samom vrhu beogradske politike, a ne inicijativa jedne crnogorske opozicijske stranke, svjedoči najbliži suradnik Slobodana Miloševića, Mihalj Kertes koji je u lipnju 1991. godine rekao da će Dubrovnik biti glavni grad „srpske Hercegovine“.¹⁷¹ O značenju Dubrovnika za „srpsku Hercegovinu“ više riječi će biti u sljedećem poglavlju. Čvorović je tijekom skupštine još poručio vladajućima: „Mi smo uvijek imali dobru suradnju. Imaćemo je i ubuduće, ali to će biti lakše ako usvojite ovu inicijativu“. Na taj se poziv osvrnuo tajnik DPS-a Svetozar Marović koji je rekao da Čvorović može govoriti u ime svoje stranke, premda se s njegovim stajalištima slaže, ali se oko tog pitanja trebaju izjasniti stanovnici Dubrovnika. Nešto ranije, 18. studenog 1991. godine je predsjednik Vlade Crne Gore Đukanović rekao „da Crna Gora nema namjeru da osvaja, niti ruši Dubrovnik. Dubrovnik je dio teritorija druge države i treba da ostane“ te je isto tako i novinarima nakon povratka iz Grčke potvrdio da je „stav državnog crnogorskog vrha o pitanju Dubrovnika je više puta javno saopšten. Mi smo

¹⁶⁹ Branko VOJČIĆ, Do posljednjeg Crnogorca II, Monitor, 26.2.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 452.

¹⁷⁰ BISERKO, Reč urednika, *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 7.

¹⁷¹ Branko VOJČIĆ, Uramljivanje Dubrovnika, Monitor 15.10.2004., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 529.

kazali da nas Dubrovnik ne interesuje. Naprotiv, smatramo da Dubrovnik treba da ostane u sastavu republike u kojoj se nalazi i da će već Dubrovčani pronaći sebi neko prihvatljivije rješenje“. Još je na to Đukanović dodao da se crnogorski vrh tijekom vojnih operacija oko Dubrovnika zalagao za zaštitu civila i kulturnih spomenika bez da je naveo koji su uopće bili ciljevi te operacije.¹⁷² Nakon čelnika srpskih radikala Vojislava Šešelja, proglas o proglašenju Dubrovačke Republike i njeno pripajanje „krnjog“ Jugoslaviji pozdravio je šef Narodne stranke Kilibarda koji kaže da Dubrovačka Republika ima najviše temelja za postojanje i da je poželjna tampon zona između Crne Gore i Hrvatske. Također, Kilibarda smatra pogubnim povlačenje JNA s dubrovačkog područja dok se zona potpuno ne demilitarizira, i kaže da to „može potrajati i pet i sedam godina, za koje vrijeme bi se stvorili uslovi da se narod ove regije izjasni o svojoj budućnosti“, premda su se Dubrovčani i Konavljani već izjasnili na prvim višestranačkim izborima iz 1990. godine kada su sa preko 80% podrške dali HDZ-u.¹⁷³ U studenom 1997. godine u crnogorskoj skupštini Kilibarda se ispričao za svoje političke aktivnosti u ratu, što je bila prva isprika iz crnogorske politike vezana uz crnogorsko ratovanje protiv Hrvatske.¹⁷⁴

7. Izlazak Crne Gore iz ratnih zbivanja u Hrvatskoj 1992. godine

Nakon primirja potpisanog 7. prosinca 1991. godine između hrvatskih vlasti u Dubrovniku i Sarajevskog primirja u siječnju 1992. godine nije bilo većih borbenih aktivnosti na dubrovačkom bojištu, sve do svibnja 1992. godine kada hrvatske snage pod zapovjedništvom Janka Bobetka kreću u oslobodilačke operacije na dubrovačkom području. Oslobodilačke operacije hrvatske vojske uvjetovane su početkom ratnog sukoba u BiH i pokušajem JNA da ovlada dolinom Neretve, gdje je sudjelovao Titogradski korpus. Hrvatske snage su nakon uspješne operacije „Čagalj“ u hercegovačkoj dolini Neretve vodile niz operacija oslobođenja dubrovačkog i konaovskog područja kao što su „Tigar“, „Oslobođena zemlja“ i „Konavle“.¹⁷⁵ Usred hrvatskih oslobodilačkih operacija na dubrovačkom području, 10. kolovoza 1992.

¹⁷² Branko VOJIČIĆ, Do posljednjeg Crnogorca II, Monitor, 26.2.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 453.

¹⁷³ Isto, 454.

¹⁷⁴ Rat za Dubrovnik: Cijena rata, Snježana Rakonjac: (<https://www.youtube.com/watch?v=whsRTPXreVQ&t=1162s>)

¹⁷⁵ MARIJAN, Domovinski rat, 217.-228.

godine o razvoju događanja pisao je novinar tjednika *Vreme* Miloš Vasić u svom feljtonu. Vasić je pisao kako su istočnohercegovačkim Srbima došla na naplatu obećanja o „srpskoj državi do leve obale Neretve, sa glavnim gradom Dubrovnikom“. Po Vasiću ta obećanja su dali generali i admirali Titogradskog korpusa JNA i VP Boka, i crnogorski rezervisti JNA koji su se vratili kući s opljačkanim plijenom, a istočnohercegovačke Srbe ostavili na milost i nemilost hrvatskoj osveti.¹⁷⁶ Razlog zašto Vasić ima naglasak na istočnohercegovačke Srbe i da su ostavljeni od strane crnogorskih vojnih struktura temelji na činjenici da je od preustroja JNA u prosincu 1991. godine dubrovačko zaleđe i okolicu nadzirao Bilećki korpus JNA premješten iz Rijeke.¹⁷⁷ Dana 27. travnja 1992. godine proglašena je Savezna Republika Jugoslavija, sastavljena od Srbije i Crne Gore, i u čijoj je deklaraciji o proglašenju poručeno svijetu da nema teritorijalnih pretenzija prema bilo kome u svom okruženju, i da ostaje „striktno privržena principu neupotrebe sile u rješavanju bilo kakvog otvorenog pitanja“, što znači da Srbija i Crna Gora ostaju u svojim dosadašnjim republičkim granicama.¹⁷⁸ Na temelju odluke deklaracije, 11. svibnja 1992., Generalštab oružanih snaga SRJ naredio je da se najkasnije do 19. svibnja iz Hrvatske i BiH povuče svo ljudstvo i oprema koje nije imalo prije rata mirnodopska sjedišta. U Hrvatskoj i BiH su do zadanog roka povučene veće postrojbe, a manje skupine su povučene do kraja lipnja 1992. godine (izuzev onih u Konavlima i na Prevlaci).¹⁷⁹ U svibnju nestaje JNA koja se, kada se govori o dubrovačkom području, podijelila na Vojsku Jugoslavije (VJ) dakle srpsko-crnogorsku vojsku i Vojsku Republike Srpske (VRS) koja je vojska bosanskohercegovačkih Srba. U toj situaciji, 25. svibnja 1992. godine, Bilećki korpus JNA postaje Hercegovački korpus VRS. S obzirom na deklaraciju o proglašenju SRJ i naredbu Generalštaba SRJ o napuštanju teritorija Hrvatske, istočnohercegovački Srbi našli su se usamljeni i nisu više mogli računati na vojnu pomoć Beograda i Crne Gore. To se potvrdilo kada su hrvatske snage stigle do Konavala i naišle na pripadnike nekadašnjeg Titogradskog korpusa JNA, u tom trenutku Podgoričkog korpusa

¹⁷⁶ Branko VOJČIĆ, Pregovorima ili ratom, Monitor, 21.5.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 494.-495.

¹⁷⁷ MARIJAN, Domovinski rat, 213.

¹⁷⁸ Branko VOJČIĆ, Sumnje ostaju, Monitor, 7.5.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 489.-490.

¹⁷⁹ MARIJAN, Jugoslavenska Narodna Armija u ratu protiv Republike Hrvatske, 150.

VJ.¹⁸⁰ Na brodu britanske mornarice *Avenger*, 24. rujna 1992. godine, potpisan je sporazum o povlačenju VJ iz Konavala i demilitarizaciji Prevlake. Posljednji vojnici VJ povukli su se 20. listopada, dok je VRS htjela preuzeti položaje VJ u Konavlima, ali je u operaciji „Vlaštica“ koja je završila 25. listopada 1992. godine, poražena od strane hrvatskih snaga i odbačena preko hrvatsko-bosanskohercegovačke granice.¹⁸¹

Momir Bulatović, unatoč tekstu deklaracije o uspostavi SRJ, inzistira da Prevlaka pripadne Crnoj Gori, milom ili silom. Početkom kolovoza 1992. godine, Pobjeda u dvanaest nastavaka „dosjea“ sugerira crnogorskoj javnosti da je „Prevlaka-jugoslavenska“ i da je ona mjesto gdje se „gubi ili dobiva Jugoslavija“. Ministar obrane Crne Gore Božidar Babić kaže da „Prevlaka je, zaista, strateški interes Crne Gore, a istovremeno i Jugoslavije. Taj dio obale, praktično nikada nije pripadao Hrvatskoj, pa je iluzorno da ga i svojataju. To ni sa istorijskog, geografskog, vojnostrateškog, pa i moralnog gledišta ne može drugačije promatrati“. Babić je također svjestan da postoji mišljenje da Prevlaka pripada Hrvatskoj, a argument za takvo mišljenje je da su vojske od Austrije do SFRJ plaćale naknadu vlasnicima zemlje, ali da u posjedovnom piše kako je nositelj imovinskog prava SSNO, što je po Babiću mišljenje da je vojska kupila, a ne otkupila teren, i isto tako opovrgava tezu da je Prevlaka pripala Banovini Hrvatskoj jer po njemu Banovina Hrvatska nije imala elemente državnosti. Povjesničar dr. Jovan Bojović iz Istorijskog instituta Crne Gore daje pregled povijesti Prevlake od Austro-Ugarske do danas, u kojemu je praktički ponavljao ono što je još 4. listopada 1991. godine Bulatović govorio na sjednici, čime je pokazao da Prevlaka nikad nije bila hrvatska, ali ne i kako je postala crnogorska, nego je samo rekao kako se radi o vojnoj bazi raznih vojski. Mišljenje o pripadnosti Prevlake Crnoj Gori imao je i Milivoje Đurović koji je kao ravnatelj Republičke uprave za imovinsko-pravne odnose i katastar naveo da poslije Drugog svjetskog rata nisu obavljani katastri zbog vojne baze, i da nema katastarskih i drugih dokumenata o poratnom razgraničenju Hrvatske i Crne Gore na predjelu Prevlake.¹⁸² Točno godinu dana

¹⁸⁰ FOTO-VIDEO 21. listopada 1992. ‘Operacija Konavle’ – oslobođen posljednji dio okupiranog dubrovačkog područja i južne Hrvatske

¹⁸¹ MARIJAN, Domovinski rat, 228.

¹⁸² Branko VOJIČIĆ, Strateški interesi, Monitor, 14.5.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 492.-493.

nakon početka crnogorske ofanzive na Hrvatsku, 1. listopada 1992. godine, u Ženevi su se sastali predsjednik Republike Hrvatske Franjo Tuđman i predsjednik Savezne Republike Jugoslavije Dobrica Ćosić. Potpisali su sporazum u kojem se VJ mora povući s Prevlake unutar dvadeset dana.¹⁸³ Bulatović se pokušao unutar tih dvadeset dana hvatati za slamku spasa pa je predložio razmjenu teritorija između Hrvatske, BiH i Crne Gore, a to je ideja koju još u svibnju iste godine u Herceg Novom predložio premijer Đukanović. Bulatović je obrazloženje razmjene teritorija dao u kontakt emisiji TV Crne Gore u listopadu 1992. godine kada je gostovao s načelnikom stožera VJ-a Životom Panićem i rekao kako postoji ideja da „Hercegovina ustupi dio teritorija Hrvatskoj, a Crnogorci bi zauzvrat jedan dio teritorija na drugom mjestu dali Hercegovcima“, kod BiH treba biti prisutna ideja da se Hrvatima da Neum, a zauzvrat bi BiH dobila pojas od Debelog Brijega do Cavtata, no onda bi Bulatoviću to bio problem, jer bi Prevlaka opet bila u drugoj državi. Kada se 20. listopada 1992. godine povukao zadnji vojnik SRJ s Prevlake, ratni gradonačelnik Trebinja Vučurević je vjerovao da će Hrvati dati izlaz na more ako im se da neki drugi teritorij, a s obzirom na to da im Crna Gora nema što ponuditi „rekao je da neda ni pedalj srpske Hercegovine za Prevlaku“ Dobrici Ćosiću.¹⁸⁴ Hrvatska je strana odrješito rekla da nije za nikakve razmjene teritorija. To je rekao Tuđman još početkom srpnja 1992. godine, da neće „odstupiti niti jedan dio hrvatske teritorije, niti o tome može biti riječi“. Situaciju je objasnio hrvatski „Vjesnik“ u tekstu „Puke iluzije o Prevlaci“, gdje kažu da zamjena teritorija za neki teren u Popovu polju nema smisla jer je to teritorij neovisne BiH, a da Crna Gora ako hipotetski dobije Prevlaku opet je u problemu jer u nekom hipotetskom budućem ratu s Hrvatskom bila bi bombardirana iz Konavala, a da bi isto tako u tom slučaju postala gnijezdo vojske i ratne mornarice što bi se negativno odrazilo na stanovništvo Boke, s toga jedini smisao je da se Prevlaka nalazi u Hrvatskoj. Kada je riječ o eventualnim zamjenama, komentar u Vjesniku je da ako je crnogorskoj vlasti zbog onoga što su napravili na dubrovačkom području neugodno biti u susjedstvu s Hrvatskom, neka u Herceg Novom naprave granicu s BiH.¹⁸⁵

¹⁸³ Branko VOJČIĆ, Od Dubrovnika i natrag, Monitor, 13.11.1992., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 401.

¹⁸⁴ Branko VOJČIĆ, Kartografi i dalje crtaju, Monitor, 28.5.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 497.

¹⁸⁵ Isto, 499.-500.

Nakon potpisivanja sporazuma Tuđman-Ćosić, za gubitak Prevlake Bulatovića je optužio Borisav Jović koji je bio srpski potpisnik Vanceovog plana. Jović temelji optužbu na tome da je Bulatović u Haagu izjavio da će pitanje Prevlake biti riješeno bilateralno na hrvatsko-crnogorskom planu.¹⁸⁶ Rješavanje pitanja Prevlake bilateralno na hrvatsko-crnogorskom planu Bulatović objašnjava citiranjem pisma predsjednika hrvatskog sabora Željka Domljana da je „Crna Gora već pokrenula prije Haške konferencije granično pitanje, i smatrao je da pored mnogih tema nije bilo mjesta u Haagu za i takvu raspravu, i da je on u Haagu prihvatio isto što i Milošević 4. listopada 1991. godine, a odluka koju je donio Ćosić u Ženevi je još ranije donio Savjet vrhovne obrane 8. i 10. srpnja 1992. godine“. Bulatović zatim kaže da u slučaju poništenja sporazuma Tuđman-Ćosić treba pred svijetom stvoriti opravdanje za politiku koja nije za mir, nego za nastavak rata, a za samog Jovića kaže da je on taj koji je u Haagu kao predsjednik Državnog komiteta za suradnju s UN-om inzistirao na bezuvjetnom povlačenju s Prevlake, jer se u suprotnom ide u sukob s Vijećem sigurnosti UN-a te da Srbija neće ratovati i ginuti zbog Prevlake.¹⁸⁷ O gubitku Prevlake oglasila se i opozicijski LSCG, točnije njegov glavni tajnik Predrag Vulikić koji je rekao da je demilitarizacija Prevlake i napuštanje Konavala konačan ishod ratne kampanje čiji osnovni kreatori moraju priznati poraz, i ističe kako je LSCG odavno upozoravao da će vlast snositi odgovornost za svakog poginulog građanina Crne Gore te potom kaže „mi smo svjesni da će akteri ratne politike nastojati da dolazak mirovnih snaga na Prevlaku prikažu kao rezultat svoje navodno miroljubive politike, ali se nadamo da građani Crne Gore neće zaboraviti ko ih je otjerao u ratni vihor, za koji vidimo da je završio“.¹⁸⁸ Prevlaka je od 20. listopada 1992. godine do prosinca 2002. godine bila pod nadzorom UN-a, a u prosincu 2002. godine vraćena je u sastav Republike Hrvatske.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Branko VOJIČIĆ, Pranje prljavih ruku, *Monitor*, 2.4.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 474.

¹⁸⁷ Branko VOJIČIĆ, Stvarnost zamagljena propagandom, *Monitor*, 9.4.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 474.-475.

¹⁸⁸ Branko VOJIČIĆ, Hercegovcima treba izlaz na more, *Monitor*, 500.-501.

¹⁸⁹ Rat za Dubrovnik: Rat ili mir, Snježana Rakonjac: (<https://www.youtube.com/watch?v=oIj44O2Sjq8&t=164s>)

8. Mirovne političke inicijative i djelovanja

8.1. Građanski Odbor za mir

U ljeto 1991. godine, kada je ratna retorika dominirala crnogorskim političkim, medijskim i kulturnim prostorom, niz stranaka, pokreta i udruženja odlučile su formirati Građanski odbor za mir.¹⁹⁰ Građanski odbor za mir su 11. srpnja 1991. godine osnovali Studentski forum, Udruga za jugoslavensku državnu inicijativu (UJDI), Socijalistička partija, Socijaldemokratska partija Crne Gore, Nezavisna organizacija komunista Crne Gore, Jugoslavenska narodna stranka, Europski pokret za Jugoslaviju, Demokratska alternativa i Crnogorsko vijeće europskog pokreta.¹⁹¹ Rukovodstvo Odbora su činili Miodrag Vlahović, Rade Bojović, Zoran Ljumović, Vladan Simonović i Miodrag Vujošević.¹⁹² Pod vodstvom Građanskog odbora za mir, održan je prvi masovni antiratni skup u Titogradu 17. srpnja 1991. godine. Na njemu se okupilo pet tisuća (većinom mladih) ljudi koji su izrazili želju da se brane od vanjskih agresora, ali i to da ne žele sudjelovati u jugoslavenskim ratnim sukobima. Jedan od čelnika Odbora Miodrag Vlahović je u jugoslavenskom duhu rekao da vlast u Crnoj Gori želi uvući u rat dva sukobljena nacionalizma, a da je JNA razbijena na jedno ili dvonacionalnu vojsku i prozvao vlast da svoje neistomišljenike naziva najgorim etiketama koje se Crnogorcima mogu uputiti kao „izdajnik“, „dezertar“ i „kukavica“. Nadalje, kaže da je dezertarstvo bijeg iz regularne ustavne vojske, a ne iz nacionalističkih vojnih formacija. Zatim se za riječ javio šef crnogorske boračke organizacije NOB-a Vlado Kapičić koji je rekao da je nepotrebna teza „neka ide ko hoće iz Jugoslavije, jer ni tada neće biti mira na nekim njenim novim granicama“ i da se ne treba uključivati u dobrovoljačke odrede. Nakon tog govora, Kapičić se povukao sa svoje funkcije jer su se protiv njega pobunili članovi ivangradskog, nikšićkog i hercegnovskog odbora, pa je svoju odluku obrazložio da ne želi raskol u organizaciji.¹⁹³ U intervjuu u *Borbi* 9. kolovoza 1991. godine, koordinator Odbora Rade Bojović kaže da je organiziranjem antiratnog mitinga u Titogradu došao posljednji trenutak da se u Crnoj Gori čuje neki glas razuma, a Bojović pojašnjava svoju tezu tako da mu je

¹⁹⁰ Branko VOJIČIĆ, Što hoće mirovnjaci, Monitor, 5.3.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 455.

¹⁹¹ Branko VOJIČIĆ, „Izdaja“ Studentskog foruma, Monitor, 19.3.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 464.

¹⁹² Branko VOJIČIĆ, Ni precij nam nijesu bježali, Monitor, 12.3.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006., 462.

¹⁹³ Isto., 460.-461.

motivacija za miting bila dobrim djelom reakcija na Bulatovićev ratnohuškački govor 13. srpnja 1991. godine.¹⁹⁴ Početak medijske kampanje protiv Odbora pokrenuo je glavni tajnik DPS-a Marović u već opisanoj kolumni „Mir II“ u časopisu Gledišta 11. srpnja 1991. godine. Na Marovićevu je kolumnu reagirao još jedan od čelnika Odbora Vlahović, pa je članak „Rat“ objavljen u *Monitoru* tek 19. srpnja 1991. godine zato što ga je Pobjeda odbila štampati. Vlahović u članku proziva Marovića da govori o nekom „ratu za obranu mira“, govoreći da krizu u Jugoslaviji treba mirno i demokratski riješiti, a istovremeno njegovi razbijaju nacionalnu vojsku koju vode u „besciljni građanski rat“ i kaže Maroviću da mu ostaje još da se s Kilibardom dogovori oko oblika kape i da je onda sve ostalo spremno. Zatim Vlahović dodaje „Ne želimo i nećemo da ubijamo, koljemo i uništavamo druge jugoslavenske narode. Ne želimo ni da u Crnoj Gori, koje nas samo mogu unesrećiti i još više udaljiti od Europe, koja začudo postaje vaša najomraženija riječ“ i isto poručuje Maroviću da je licemjerno da „smeta vam miting za mir, a nijesu vam smetala okupljanja čije su poruke bile „štedite municiju, trebaće vam““. ¹⁹⁵ U međuvremenu je Odbor uputio otvoreno pismo Predsjedništvu SFRJ da odgovori na pitanja „Tko zapovijeda JNA? Predsjedništvo ili generali?“, „Tko je naredio da se JNA razvrstava na principu dobrovoljnosti, jer se tako jedno ili dvonacionalna armija?“ Odbor se 15. srpnja 1991. godine obratio Predsjedništvu SR Crne Gore istaknuvši da je neophodan „maksimum dobre volje i minimum tolerancije“ s ciljem zaustavljanja procesa dezintegracije i spašavanja zemlje od ratnog holokausta i da je očito „koncentrisano ludilo“ prisutno i u Crnoj Gori u glavama ljudi izaziva „zbunjenost, moralnu srušenost i osjećaj paranoidnog straha od rata“ te treba voditi mirnodopsku politiku da do rata uopće ne dođe. Također, zatražili su da se na televiziji sučele s nekim iz državnog Predsjedništva, s ciljem da se otkloni „konfuzija u javnosti“. Dan kasnije, umjesto TV dijaloga, dobili su odgovor od Bulatovića koji je rekao da ova republika nije mjesto za organiziranje antiratnih mitinga, i da je bolje Odboru organizirati mitinge na kriznim žarištima Slovenije, Hrvatske i Kosova, a na tezu o paranoidnim strahovima zajednice kaže da ih „utvrđuju i otklanjaju ljekari, a ne političari amateri“. ¹⁹⁶ Dok su članovi Odbora čekali odgovor republičkog i saveznog Predsjedništva, Odboru je odlučio odgovoriti u časopisu *Monitor* prof. dr. Slobodan Vujčić koji je bio

¹⁹⁴ Branko VOJČIĆ, Što hoće mirovnjaci, *Monitor*, 5.3.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 455.

¹⁹⁵ Isto, 456.-457.

¹⁹⁶ Isto, 457.-458.

nezavisni član Predsjedništva Crne Gore. Vujačić tvrdi kako je besmislena optužba da crnogorska vlast vodi građane u rat, te da je rat najgora stvar i sve treba činiti da do njega ne dođe, ali se ne može ići do kraja i robovati „bolesnim kompromisima“. Zatim Vujačić kaže kako „naši preci nijesu bježali i dezertirali, pa nećemo ni mi, tako da se ne varaju oni koji misle da će obnoviti austrougarsku monarhiju. Nema izlaza na Jadransko more, ni Beču, ni Berlinu, ni Pešti“.¹⁹⁷ Na Cetinju je održan novi miting 31. srpnja 1991. godine, dok je 9. kolovoza 1991. godine u Tivtu održan mirni prosvjed i na oba je okupljanja bilo oko tri tisuće ljudi. Zbog količine ratnohušakačke retorike i hajke, koordinator Odbora Bojović poslao je 19. srpnja 1991. godine pismo glavnom uredniku Pobjede Vidoju Konataru. U pismu Bojović piše da po količinama laži, jednodumlja, hajke, i propagande, Pobjeda ima samo konkurenciju u nacističkoj štampi tridesetih godina 20. stoljeća.¹⁹⁸ Građanski Odbor za mir nije dugo poživio i njegovo je zadnje javno očitovanje bilo u priopćenju 21. listopada 1991. godine u kojem rukovodstvo piše da se odvođenjem crnogorskih rezervista na područje Vukovara, Crna Gora definitivno uvlači u građanski rat u Jugoslaviji. U priopćenju, rukovodstvo Odbora navodi „Umjesto hitnog i bezuslovnog povlačenja jedinica rezervnog sastava koje djeluju u pravcu Dubrovnika unutar granica Crne Gore, dolazi do još jednog nepotrebnog i nerazumnog izlaganja crnogorskih mladića smrtnoj opasnosti“ i zato Odbor apelira na vlast da obustavi svaku vojnu aktivnost. Do definitivnog je gašenja došlo kada je jedan od čelnika Odbora, Zoran Ljumović u ime Odbora poslao pismo na adrese veleposlanstava u Beogradu, a u tom pismu piše da se mirno riješi jugoslavenska kriza, da Crna Gora nije spremna za „krnju“ Jugoslaviju, da je crnogorska vlast na strani Miloševića i da vodi anticrnogorsku politiku. Kako je pismo objavljeno u Pobjedi, opozicijske stranke su se od toga ogradile smatrajući to izdajničkim činom, a oko posljedica objave pisma razišli su se i čelnici Odbora.¹⁹⁹

8.2. Liberalni savez Crne Gore

Liberalni Savez Crne Gore na čelu sa Slavkom Perovićem od svoga osnivanja suprotstavlja se velikosrpskoj politici, radilo se o njenom djelovanju unutar Crne Gore ili izvan nje. Njihova prva poznata inicijativa je bila 27. siječnja 1991. godine kada je u prostorijama njihove stranke

¹⁹⁷ Branko VOJIČIĆ, Ni preci nam nijesu bježali, Monitor, 12.3.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 459.

¹⁹⁸ Isto, 461.

¹⁹⁹ Isto, 462.

na Cetinju osnovan Odbor za obnovu Crnogorske pravoslavne Crkve (CPC). Odbor su činili predsjednik LSCG Perović, pjesnik Jevrem Brković, povjesničar Dragoje Živković, filozof Sreten Zeković koji je bio i inicijator stvaranja Crnogorskog federalističkog (neo) zelenaškog pokreta i lingvist Vojislav Nikčević.²⁰⁰ Razlog osnivanja je uz punu afirmaciju crnogorskog nacionalnog identiteta bio potaknut ustoličenjem Amfilohija Radovića na mjesto šefa crnogorsko-primorske mitropolije SPC-a. Amfilohije je izabran na funkciju mitropolita na izvanrednom zasjedanju sabora SPC-a, kada je istovremeno izabran novi patrijarh Pavle, i Irinej Bulović za episkopa bačkog, a u svibnju 1991. godine izabran je Artemije Radosavljević za episkopa raško-prizrenskog, i Atanasije Jevtić za episkopa Banatskog. Ti novoizabrani pojedinci su u SPC bili po svojoj ideološkoj orijentaciji velikosrbi i podupiratelji ratnih ciljeva velikosrpske politike tijekom Domovinskog rata.²⁰¹ Kako je Amfilohije bio tvrdokorni srpski nacionalist i negator crnogorske nacije za koju je volio reći „da nikad nije postojala“ ili „da je proizvod Titove i Đilasove laboratorije“, došlo je do odvojenih proslava pravoslavnog Božića na Cetinju 1991. godine. Ispred cetinjskog manastira proslavu je vodio Amfilohije, a na cetinjskom trgu ispred dvorca kralja Nikole I. Petrovića-Njegoša, pristaše autokefalne CPC.²⁰² Zbog želje za obnovom autokefalne CPC, LSCG i ostale pristaše je crnogorska vlast i režimski mediji nerijetko uspoređivali s crnogorskim ličnostima iz Drugog svjetskog rata koje su bile bliske hrvatskim ustaškim vlastima. Tako je 7. travnja 1991. godine novinar Miodrag Tripković u Pobjedi nazvao pristaše autokefalne CPC i suverene Crne Gore „djecom“ Savića Markovića Štedimlije. Tripković u članku spominje kako je Štedimlija kao blizak čovjek Ante Pavelića uspio 1942. godine ishoditi stvaranje Hrvatske pravoslavne Crkve, s ciljem da se srpsko stanovništvo na području tadašnje NDH, pretvori u pravoslavne Hrvate. Na temelju takvog Štedimlijinog djelovanja, Tripković smatra da pristaše autokefalne CPC na čelu s LSCG, žele to isto napraviti u Crnoj Gori i izbrisati bilo kakve tragove srpstva i SPC.²⁰³

Kada se Crna Gora uključila u agresiju na Republiku Hrvatsku, LSCG se jasno opredijelio da nije ni „za pedlja više, ni pedlja manje“. Zbog toga je crnogorska demokratska opozicija

²⁰⁰ ŠISTEK, *Klerikalizacija nacionalizma*, 111.

²⁰¹ TOMANIĆ, *Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj*, 31.

²⁰² ŠISTEK, *Klerikalizacija nacionalizma*, 111.

²⁰³ Branko VOJČIĆ, *Samostalne kalfe i konjušari*, Monitor, 28.1.2005., u: *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 590.-591.

na čelu s LSCG nazvana „izdajničkom“.²⁰⁴ To se najbolje vidjelo kada je u zanosu napada na Dubrovnik predsjednik skupštine crnogorskog parlamenta Vukčević opoziciju nazvao „običnom bandom izdajnika“ što je u takvoj ratnoj psihozi značilo stavljanje mete na čelo. Opozicija je zbog takve izjave tražila od vlasti Vukčeviću ostavku, međutim do ostavke nije došlo na što je Vukčević još hrabrije odgovorio da „Postupak opozicije objektivno je izdajnički“ i odbio je dati ostavku. Na to mu je Slavko Perović odgovorio pismom u kojem je njega i vlast optužio za klevetanje opozicije u Pobjedi, na radiju i televiziji Crne Gore te za sluganski odnos njega i crnogorske vlasti prema beogradskoj „ultradesnici“. Na zajedničkoj izvanrednoj sjednici skupštine i Vlade 2. listopada 1991. godine, Bulatović je rekao da je „ustašoidna vlast“ u Crnoj Gori naoružala istomišljenike i stvorila špijunsku mrežu, čime se dalo zeleno svjetlo za linč koji se vršio putem medija objavljivanjem tjeratica i prijetnjama smrću. Pobjeda je počela i objavljivati pisma „Crnogoraca“ iz Dubrovnika koja su bila utvrđeno izmišljena. U tim „pismima“, „dubrovački Crnogorci“ protestiraju protiv istupa Jevrema Brkovića, Sretena Zekovića, Rajka Cerovića i Slavka Perovića, i traže da ih se ušutka.²⁰⁵ Zbog crnogorskog sudjelovanja u ratu koji se odvijao u Hrvatskoj, crnogorska demokratska opozicija je 4. listopada 1991. godine u Međunarodnom Press centru u Beogradu proglasila moratorij na svoje političke akcije, za moratorij su bili Savez reformista Crnogorskog primorja i Socijalistička partija koje čine Reformsku koaliciju, a razlog uvođenja moratorija je izjava predsjednika skupštine Crne Gore Rista Vukčevića da je opozicija „banda izdajnika“ i zato što ne želi davati legitimitet vlasti „dok se izvodi masovna mobilizacija i pokretanje jedinica izvan Crne Gore, mimo ustavnih organa ove Republike“. S druge strane, Miodrag Vlahović ispred buduće koalicije Partije socijalista, Stranke Jugoslavena i Nezavisnih komunista Crne Gore, želi pojačati političko djelovanje, ali je za prekid politike komunikacije s vlastima. Ispred LSCG Miodrag Vukmanović isto zastupa prestanak djelovanja.²⁰⁶ Razlog ovakvog stava dobrog djela opozicije je kako Vukmanović kaže to što se u novinama pojavljuju tjeralice za opozicijskim prvacima kojima zbog njihova djelovanja prijeti smrtna opasnost, te dodaje da se događa ono što nisu željeli, a to je „umjesto da Crna

²⁰⁴ Branko VOJČIĆ, Potraga za izdajnicima, Monitor, 11.12. 1992., „Dubrovnik rat za mir“, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 415.

²⁰⁵ Isto, 416.-417.

²⁰⁶ Branko VOJČIĆ, „Izdaja“ Studentskog foruma, Monitor, 19.3.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 463.

Gora postane demokratska, ona je servis za prljave poslove one vlasti koja je jučer konstituisana u Beogradu“.²⁰⁷ No unatoč ovakvom stavu, predsjednik LSCG-a Perović je i dalje javno zastupao nepromjenjivost crnogorskih granica i besmislenost rata. Neke od Perovićevih antiratnih i suverenističkih izjava u crnogorskoj skupštini 7. listopada 1991. godine već su prikazane u poglavlju „Sjednice crnogorske skupštine početkom listopada“. Najpoznatiji događaj koji je predvodio LSCG je antiratni miting na Cetinju održan 1. veljače 1992. godine, koji su uz LSCG podržale sve ostale suverenističke i antiratne opozicijske stranke. Na tome skupu su desetine tisuća građana Crne Gore klicali „Sa Lovćena vila kliče, oprosti nam Dubrovniče“.²⁰⁸ Na tom skupu Perović je komentirao već dolazeću „krunu“ Jugoslaviju sastavljeno isključivo od Srbije i Crne Gore, i da takva država „koja u svojim temeljima ima jedan sprženi Vukovar, i jedan zgaženi Dubrovnik, ne može biti srećna država“. Poslije rata Perović je za poklič „Sa Lovćena vila kliče, Oprosti nam Dubrovniče“ rekao kako mu je došao na pamet kao inspiracija u trenutku kada je jednom prilikom prije nego što se održao miting na Cetinju, poslao pismo Bulatoviću gdje ga je preklinjao da klekne pred crnogorske rezerviste i da ih vrati nazad na crnogorske granice.²⁰⁹

9. Crnogorski mediji i kultura uoči i tijekom crnogorskog rata protiv Hrvatske

9.1. Mediji

U diplomskom radu se konstantno spominju režimske novine Pobjeda. Pobjeda kao jedini republički dnevni list i Televizija Crne Gore bili su uz političku vlast DPS-a glavni kreatori ratnohuškačke kampanje i ratne psihoze kod crnogorskih građana tijekom i prije početka crnogorskog sudjelovanja u agresiji na Republiku Hrvatsku.²¹⁰ Uz ratno huškanje protiv Hrvata i hrvatskog političkog vodstva, Pobjeda je uz Televiziju Crne Gore imala zadatak cenzuriranja, ocrnjivanja i pozivanja na linč osoba iz crnogorskog javnog života koje bi se

²⁰⁷ Isto, 464.

²⁰⁸ RASTODER-ADŽIĆ, ULOGA CRNE GORE U RATOVIMA DEVEDESETIH: "OD DOSLJEDNOG RATNIKA DO (NE)VOLJNOG SAVEZNIKA",

²⁰⁹ Rat za Dubrovnik: Cijena rata, Snježana Rakonjac:
(<https://www.youtube.com/watch?v=whsRTPXreVQ&t=1907s>)

²¹⁰ RASTODER-ADŽIĆ, ULOGA CRNE GORE U RATOVIMA DEVEDESETIH: "OD DOSLJEDNOG RATNIKA DO (NE)VOLJNOG SAVEZNIKA“

suprotstavljale velikosrpskoj politici Beograda, prosrpskog crnogorskog političkog vodstva i samom sudjelovanju Crne Gore u ratu protiv Hrvatske. Da bi se moglo utvrditi o kakvoj se vrsti medijske kampanje radi, crnogorski povjesničar Živko M. Andrijašević je u svojoj knjizi „Nacrt za ideologiju jedne vlasti“ dao popis naslova koji su krasili Pobjedu kroz cijelu 1991. godinu:

„JANUAR – Cirkusi sa mečkom / Lijepo stoje plakati SK Crne Gore / Samostalne kalfе i konjušari / Pjenušava crnogorska opozicija / Narod pamti sve što je obećano / Srećan ti narod, Momire / A ko bi drugi / Nema sela u koje nijesi došao, uvijek nasmijan / Zatražiti autokefalnost Džamije / Braćo Veneti i Kroati / Crnogorce sramote poturice i slična nekrst / Zar treba dozvoliti da ih ustaše kolju kao jagnjad / Armijo, mi smo tvoji

FEBRUAR – Ko je crnogorski ustaša / Puni mir i spokojstvo / Najveća izvoznica straha / Kunem vam se prolivenom krvlju / Znamo ko stavlja klipove pod točkove / Vi nijeste dorasli da vladate / Preko Jasenovca u Evropu / Dragi reformisti, nemojte se ljutiti na “Pobjedu” / To malo morgen / Zašto ne iskoristiti priliku / Svijeće u balkanskoj krčmi žmirkaju / Otac strijeljan kao ratni zločinac / Gubalo ih majčino mlijeko / Premijer i mećava / Crne crnogorske i srpske majke / Već mi je i šah omrznuo

MART – U borbi sa golijatima i izrodima / Srbi se najbolje brane kad su napadnuti / Glavu dajem, Krajinu ne dajem / Biće malo teže nego što ste mislili / I svoj život u odbrani sestara i braće / Zeleno, prodato zeleno / Potpomognuti samohranim cetinjskim babama / Da je ovo istina svjedoče i mnoge sahrane / Pišem ti ovo pismo u nadi da ćete sresti u zatvoru / Bruga istina bolja od iluzije i obmane / Zbog sretnih dana / Zemljo moja, šta ti rade / Najveći izdajica srpstva od Brankovića / Plaćenici, kam vam u dom / Dugo putovanje u neizvjesnost / Crna crnogorska sudbina / Priznajem samo sud čitalaca / Sve smo uradili kako treba o sud čitalaca / Sve smo uradili kako treba

APRIL – Preduzmite hitne mjere / Lomili im ruke i noge / Još jedna noć bez sna / Svakog trenutka može izbiti rat / Teško ovom narodu / Srpstvo mora da se brani / Poturica gori od Turčina / Da se vrate u vjeru svojih otaca / Iz davnih godina ustaškog genocida / S klerikalnim dubrovačkim gospama / naoružan čovjek mirnije bi spavao / Bolje nego ovi sto posto Crnogorci / Neka im je širok trg bana Jelačića / Separatisti, kuda to srljate / Na viteški dvoboj / Mlaćenje prazne slame

MAJ – Mlada demokracija se brani krvlju / Odjekuju podmukli pucnji iz oružja sa prigušivačima / Neka samo udare / Sijanje vjetrova građanskog rata / Tuđmanovo kafansko ponašanje / Jugoslavijo, ma gdje da si / Neka mlado rukovodstvo radi / Mi Crnogorci vučemo lozu od Srba / Prvo Tuđmana i njegove saradnike sa njihovim porodicama / Nameće nam se latinica / Nakon posjeta i klanjanja šahovnici / Živi bili pa vidjeli / Mesić je sporan / Makar i korijenje jeli / Gladni narod je suviše samostalan i prkosan / Slavko Perović psihički bolesnik / Svaka novina ima svoju politiku / Naše strpljenje je pri kraju

JUN – Zlikovački napali vladajuću stranku / Mislimo da su od nekog potplaćeni / Evropa je zakrvavila oči i polazi na Srbe / Ako nas napadnu, mi ćemo reći kada je dosta / Često propitujemo svrhu / Antini siročići /

Jedna vrsta poganih ljudi / Izdao je svoju rodbinu / Lažeš, pope / Ne biraju sredstva u ciljevima mračnjaštva
 / Primorani smo da se branimo / O srpskim granicama pregovarati sa Italijom / Crna Gora će biti sutra
 mnogo veća / Glasale su ga dvije babe / Stidim se od njega pred svakim bratom Srbinom / Zeleni ćorak /
 Sprdnja i crnogorski kalijež / Postoje narodi koji se ne mogu uvrijediti / Zbogom razbraćo
 JUL – U Crnoj Gori, kao u nekoj oazi / Laku noć, Jugoslavijo / Opsada traje / Suditi izdajnicima / Ante
 prevarante / S Bogom, Kranjci / Ubio ženu Srkinju i sina / Nećemo slušati Aliju, Stipa i Jura / Najteđe im
 je bilo što su pokisli / Poštediti žene i djecu, ako možeš / Spremni za odbranu mira / To su jadnici, a ne borci
 / Neće dobro biti ako ih mi budemo učili pameti / Vjerujemo da mir treba braniti / U stroju su ostali patrioti
 / Da na vrijeme raskrstimo sa iluzijama / Nije Crna Gora mimo svijeta / Klonirani Crnogorci / Šahovnica se
 neće vijoriti / Iz mira se pređe u nemir / Voljeli bi da što prije počne / Dobro bi došle i dobrovoljke / Neće
 biti pokolja ni jama / Liberali su naše prokletstvo / Skinite nam ga sa vrata
 AVGUST – Sve je istovremeno moguće i nemoguće / Predajte KOstajnicu / Mač srbosjek sa šahovnicom /
 Bitka za Muslimaniju / Brane se ognjišta / Sve spremno na oružje / Hoće li srpski rod pristati / Blago
 mirotvorcima / Kontinuitet agresivnog imperijalističkog katolicizma / Crna Gora mora da bude spremna da
 odbrani mir / Hrvatska vlast je fitilj i opasnost za Evropu / Dalje jezik i ruke od Cetinja / Prijeti i apeluje za
 mir / Noć koja miriše na krv
 SEPTEMBAR – Majke mira / Dobrovoljac zbog pravoslavlja / Razločarao sam se ponašanjem reformista /
 Izaći ćemo kao pobjednici / Krvavi pirovi nad leševima nemoćnih / Primorani na oružani odgovor / Danas
 ratuju patriote / Pogled kandidata za duševnu bolnicu / Front na Jadranu / Ubice u božje ime / Spremni za
 odbranu granice / I Dubrovčani sanjaju rat / Na prvo mjesto stavimo čovjekov život / Bljesak za planetu /
 Pitanje je dana ili sata / Da branimo srpske teritorije / Vidaju rane i prebrojavaju mrtve / Zatišje zateže
 nerve OKTOBAR – Lijepa njihova gori / Ustaše na koljenima / Tražimo nove borbene zadatke / Crna Gora
 nije u ratu / Nije bilo moguće drugačije obezbijediti mir / Sprženo sve u okolini Dubrovnika / I s pjesmom
 kreću u novu borbu, u smrt, u pobjedu / Smrt izdajnicima i izrodima / Povratak u “Gorski vijenac” /
 Mijenjam ime Jevrem / Ravno će zaista biti ravno / Kad se udruže puška i gusle / Borci spremni, oružje
 podmazano / Časni život poslije herojske smrti / Sad vršimo pretres kuća / Ubi ih neizvjesnost i čekanje /
 Crnogorska država u logičnim NOVEMBAR – Pada Vukovar / Mir oko Dubrovnika / Gledamo kako
 padaju granate / Ispod suknje je ispala bomba / Hrvatska napala Srbiju / Valja napasti Dubrovnik / Crna
 Gora brani svoju čast / Tuđman molio za primirje / Za slobodu svog naroda / Poginuli na pola puta / Ustaše
 ne miruju / Izlaza im nema / S rukama u vis / Veliki korak ka miru / Sloboda u Mokošici / U oslobođenom
 Cavtatu / Nož pod plećku Srbiji / Bili ste neoprezni, Bulatoviću / Sada je oktobar, a dolazi januar / Bratski
 braniti srpstvo Put u Mletke / Šta je Dubrovniku ovo trebalo
 DECEMBAR – Lipik očišćen / Crnom Gorom teče Zeta, uskoro će i Neretva / Na dubrovačkoj kapiji treba
 naplatiti račune / Ustaše i dalje kolju / Ston mora pasti / kako to Arkan zvuči ratnički / Ja sam poslastičar /
 U Dubrovnik da slušam gusle / Jevremu i Slavku – i oca i majku / Čiko, nemoj da pucaš / Ovo je sveti rat za

slobodu srpstva / Čak i slijepci vide / Crnođuti barjak sa šahovnicom / Hrvatsko ispovijedanje nacionalizma / Dva ne mogu na štetu trećeg / U skladu sa svojim istorijskim dostojanstvom.“²¹¹

U navedenom razdoblju direktor i glavni urednik Pobjede bio je Vidoje Konotar.²¹² Tijekom samih ratnih događanja na dubrovačkom području i ostalim bojištima u Hrvatskoj, za Pobjedu je s terena izvještavalo niz novinara. Ti novinari su Jovan Plamenac, Milenko Vico, Veselin Rakčević, Momo Popović, Marina Jočić, Čedo Radusinović, Vasko Radusinović, Gojko Knežević, Vojin Popović, Jelena Samardžić, Dragan Bošković, Milutin Labović, Mira Popović, Mišo Drašković, Dragan Grozdanović i Jovan Stamatović. Dok su fotoreporter bili Dejan Vuković, Nikica Mihailović, Mensud Krpuljević i Dobrilo Milidžan.²¹³

S druge strane, opozicijski mediji su bili dnevni list *Liberal* i već spomenuti tjednik Monitor. Monitorom je rukovodio glavni i odgovorni urednik Esad Kočan.²¹⁴ Premda su Monitor i Liberal bili u okolnostima ratne psihoze marginalni časopisi s malom nakladom, ipak su zbog svojih objava imali problema kao redakcija i pojedinci koji su s njima surađivali. Tako se dogodilo da je u rujnu 1991. godine s RTV Crne Gore suspendirano šest novinara i urednika zbog suradnje s Monitorom, a u peticiji objavljenoj u Pobjedi im je poručeno „neka ih plaća Tuđman, u RTV ne mogu primiti plaću zbog pljuvanja na svoj narod“. U drugoj peticiji koja je napisana kada je već krenuo ratni pohod na dubrovačkom području, poručeno je suspendiranim novinarima i urednicima da je „vrijeme da odu“ jer „Debeli Brijeg nije daleko“ i da su oni odgovorni što se crnogorske vojnike naziva „četnicima“, „okupatorima“ itd. s hrvatske strane i da za taj čin nema drugog naziva nego „izdaja“. U takvim okolnostima se 11. rujna 1991. godine oglasio crnogorski PEN centar koji je upozorio da „Mas-mediji pod kontrolom zvanične vlasti-koji djeluju u uslovima ratnog stanja, iako nije proglašeno-pozivaju

²¹¹ Branko VOJIČIĆ, Preventivom po Dubrovniku, Monitor, 17.12.2004., „Dubrovnik rat za mir“, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 571.-573.

²¹² Borci brigade „Veljko Vlahović“ u Dubravki, *Pobjeda, oktobar 1991.*, *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 54.

²¹³ Profesija ratni izvještač, *Pobjeda*, oktobar 1991., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 79.

²¹⁴ Rat za Dubrovnik: Cijena rata, Snježana Rakonjac:
(<https://www.youtube.com/watch?v=whsRTPXreVQ&t=1907s>)

javnost na linč kulturnih radnika, pisaca i novinara koji ne podržavaju vladajuće bezumlje“.²¹⁵ Kao meta napada režimskih medija našla se i redakcija Monitora na koju je bačen eksploziv 6. listopada 1991. godine.²¹⁶ O načinu kako je Monitor izvještavao tijekom napada na Hrvatsku, možemo vidjeti u tri članka objavljena u listopadu i studenom 1991. godine. Kada su crnogorski rezervisti prešli granični prijelaz Debeli Brijeg, glavni urednik Monitora Kočan napisao je tekst „Ostaćemo sami“, gdje kaže iako se radi o prvim danima crnogorske ofanzive da se ne radi o obrani Boke i vojarni na Prevlaci, s obzirom na to da se zalazi u teritorij dalje od crnogorske granice. Zatim Kočan postavlja pitanje „Što ako se za nekim budućim pregovaračkim stolom bude trebalo prihvatiti vojna rješenja koja nisu sada po volji vlastodržaca, tko bi onda bio izdajnik?“ Zatim je 18. listopada 1991. godine novinar Miodrag Vukomanović napisao kako „vojni pohod iz Crne Gore na dubrovačko područje planiran je u svrhe koje su monstruoznije i sa težim posljedicama od samog razaranja grada Dubrovnika“. Zatim Vukomanović kaže kako su crnogorski rezervisti uništili kulturne, nacionalne i privredne veze koje su te dijelove Hrvatske i Crne Gore povezivale i nisu nikada prije bile narušene. Zatim kaže da je posebnost vjerske i etničke tolerancije koju stoljećima međusobno njeguju Bokelji, Konavljani i Dubrovčani odraz posebnog mediteranskog mentaliteta i duhovnosti, iz kojeg dio crnogorske opozicije vidi kao jedan od oblika crnogorske nacionalne posebnosti. Međutim, takva posebnost kako kaže Vukomanović smeta zagovornicima „Srboslavije“ koji žele ratom uništiti hrvatsko-crnogorske kulturne i povijesne veze i staviti Crnu Goru pod „skute“ Velike Srbije.²¹⁷ Zatim tu je prilog Rajka Cerovića od 22. studenog 1991. godine pod naslovom „Šta nam rade“, u kojem Cerović piše kako je crnogorsko rukovodstvo bilo nasamareno od strane srpskog vodstva i JNA zbog čega ispaštaju kao agresori. O tome Cerović piše na sljedeći način:

“Srbijanski ministar spoljnih poslova bio je, na žalost, apsolutno u pravu kada je lordu Karingtonu, na njegovo pitanje zašto se napada Dubrovnik, hladnokrvno odgovorio da – nema pojma. Srbija, rekao je Jovanović, sa dubrovačkom operacijom nema nikakve veze. Tu je gospodin Bulatović kojega za to treba

²¹⁵ Branko VOJČIĆ, Potraga za izdajnicima, Monitor, 11.12. 1992., „Dubrovnik rat za mir“, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 418.

²¹⁶ Branko VOJČIĆ, Stvarnost zamagljena propagandom, Monitor, 9.4.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 476.

²¹⁷ Branko VOJČIĆ, Tako je pisao Monitor, Monitor, 18.6.1991., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 506.-507.

pitati. Uzalud je Bulatović pozelenio, pravog odgovora nije našao. Crna Gora, na našu nesreću, ne može više da kaže da u Dubrovniku ratuje JNA. I to iz više razloga. Prvo, sam Bulatović je obilazio ratište i hrabrio svoje borce, što se manje naivnom Miloševiću ni jednom nije desilo. Sva oficijelna crnogorska vlast je, prije neposrednog oružanog sukoba, tvrdila da Crnoj Gori prijete opasnost i da joj je rat, navodno, nametnut. Dakle, ona ga je zvanično prihvatila, mada bez papira o tome. Krunski argument za konačnu optužbu Crne Gore od strane međunarodnih institucija i javnosti nije sadržan samo u tome što su na Dubrovnik upućene jedinice crnogorske TO, kojima bi morao upravljati republički državni vrh, nego (još poraznije) što je Crna Gora na dubrovačko ratište uputila i svoju policiju, dakle 'unutrašnju vojsku', koja je isključivo podložna civilnim republičkim organima vlasti. Niko ne može više negirati kobnu činjenicu da je, recimo, policijski odred crnogorskih specijalaca prvi upao u Cavtat'. Proizilazi, dakle da će marionetsko crnogorsko rukovodstvo morati da primi na sebe mnogo veću odgovornost od njihovog vožda i naredbodavca. Tako obično biva".²¹⁸

9.2. Studenti

U Beogradu su se 9. ožujka 1991. godine održale demonstracije protiv režima Slobodana Miloševića, a dan kasnije se u Crnoj Gori formirao Studentski forum koji je okupio studente koji su podržali beogradske studente koji su sudjelovali na demonstracijama. Studentski forum je bio inicijator Studentske lige za mir koja je u lipnju 1991. godine okupljala studente iz svih republika SFRJ. Međutim, rad lige su blokirali predstavnici Saveza studenata Beograda koji su rekli „Mi jesmo za mir, ali mi smo i predstavnici jednog naroda koji ima svoje istorijsko dostojanstvo koje u ovom trenutku ne može braniti mirnim putem“, no unatoč tome Studentski forum je primio čestitke iz Ljubljane za ideju inicijative.²¹⁹ Ta je pohvala povezana s potezom Studentskog foruma kada je počeo rat u Sloveniji, a to je da su poslali apel da se crnogorski građani povuku iz JNA. Također su pozivali na preispitivanje ponašanja vrha JNA u slovenskom sukobu. U takvim je okolnostima predstavnicima Studentskog foruma da sudjeluju na izvanrednoj sjednici crnogorskog parlamenta, gdje se isprovocirani zahtjevima za ratom u obrani „ugroženog srpstva“ koje su izlagali zastupnici kao npr. Čvorović i Zonjić. Za riječ se ispred skupštine obratio Nebojša Medojević koji rekao sljedeće:

„U vremenu kad je zemlja pred sveopštom katastrofom i besmislenim krvavim ratom nije previše teško govoriti vatrene govore i izigravati patriote pozivajući se na slavnu i tragičnu prošlost Crne Gore i gurati njene građane

²¹⁸ Isto, 508.

²¹⁹ Branko VOJČIĆ, „Izdaja“ Studentskog foruma, Monitor, 19.3.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 464.

u smrt i stradanja. Ali, upravo u ime tolikih crnogorskih žrtvi i patnji ima li iko više pravo da ponovo žrtvuje tolike mlade živote zarad ostvarivanja bolesnih nacionalističkih ciljeva?²²⁰

Studentski forum bio je dio Građanskog odbora za mir i suorganizator mirovnih mitinga u Titogradu, Cetinju i Tivtu tijekom srpnja i kolovoza 1991. godine. Studentska liga za mir, osnovana unutar Saveza studenata Crne Gore uputila je apel u kojemu pozivaju ljude na ne odazivanje „bezočnim pozivima na građanski rat“ i da kao mladi ne žele biti sredstvo lokalnih umova nacionalističkih lidera koji ih žele žrtvovati za svoje sitno-političke interese. Na kraju nadodaju: „Svoj puni doprinos ovoj zemlji jedino možemo dati kao dobri inženjeri, ekonomisti, pravnici, ljekari, a ne kao vojnici pomahnitalih i razularenih hordi u koje bi nas vrlo rado svrstali. Naša jedina šansa je mir, jer jedino u miru snaga argumenata može biti jača od snage oružja“.²²¹ Kada se ratni sukob rasplamsao u Hrvatskoj u ljeto 1991. godine, predsjednik Studentskog foruma Medojević bio je gost na Zagrebačkom sveučilištu. Kada su crnogorski rezervisti krenuli u osvajanje dubrovačkog područja, Studentski forum je kroz konferencije za tisak, priopćenja i peticijom tisuću studenata i profesora Sveučilišta tražio da se svi studenti u borbenim jedinicama odmah vrate na fakultete. Zbog svog antiratnog djelovanja, članovi Studentskog foruma dobivali su pozive na linč npr. od Marovića, Kostića i Strugara, medijske napade i optužbe političara i nekih „studentskih“ predstavnika i vojnih poziva, telefonskih prijetnji i u nekim slučajevima fizičkih obračuna. Međutim, njihova je aktivnost bez obzira na medijsku cenzuru i prismotru policije i vojske probila u svijet, pa su tako ugostili istraživače Međunarodnog instituta za mir, a neki članovi foruma bili su zastupljeni na sjednici Međunarodnog parlamenta u Veroni.²²² Tijekom 1992. godine, Studentski forum je organizirao zajedno sa sarajevskom televizijom Yutel u Sarajevu rock koncert za mir i u spomen na žrtve rata. U lipnju 1992. godine u Podgorici su organizirali manifestaciju pod nazivom „Vratite nam budućnost“ na kojoj se okupilo nekoliko tisuća ljudi. Tamo su naišli na neodobranje svećenika SPC iz crkve sv. Đorđa da kupe svijeće i zapale

²²⁰ Isto, 465.

²²¹ Branko VOJIČIĆ, Ni preci nam nijesu bježali, Monitor, 12.3.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006., 462.-463.

²²² Branko VOJIČIĆ, Izdaja“ Studentskog foruma, Monitor, 19.3.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 465.-466.

ih za sve žrtve rata, a ne samo za poginule vojnike JNA kako je do tad bio običaj, a skup se održao ispred crnogorske skupštine.²²³

9.3. Pjesnici i književnici

Pjesnici i književnici su se zbog svog poznavanja povijesti, kao i gađenja prema uništavanju kulturnog dobra kao što je ono dubrovačko, većinski protivili crnogorskom sudjelovanju u agresiji na Republiku Hrvatsku. Od onih koji su bili za intervenciju bio je pjesnik Ranko Jovović, ujedno i zastupnik Narodne stranke u crnogorskoj skupštini. Na sjednici crnogorske skupštine 4. listopada kada je opisivao intervenciju rekao je da je to „odbrana naše antičke slavne povijesti, a Crnogorci kao biser srpskog naroda nijesu tek tako dobili ime Srpski Spartanci, a Crna Gora Srpska Sparta“.²²⁴ Na skupštini održanoj 7. listopada 1991. godine, Jovović je komentirao razaranje Dubrovnika, pa je rekao da ne bi volio da se nešto ružno dogodi Kneževu dvoru ili crkvi Svetog Vlaha, ali mnogo više vrijedi prst jednog njegovog brata i prijatelja, nego sve navedeno zajedno.²²⁵ Godinu dana kasnije, kada je spor oko Prevlake bio u punom jeku, Jovović u Pobjedi 16. kolovoza 1992. godine piše da se međunarodna zajednica tu nema što uplitati, i da će Crnogorci sami taj spor riješiti milom ili silom jer je Prevlaka „kost naše Otadžbine, a svaku kost naše Otadžbine mi volimo kao kost naše Otadžbine“.²²⁶

Kada su pitanju pjesnici koji su se usprotivili crnogorskom ratovanju protiv Hrvatske, najpoznatiji je Jevrem Brković. Brković je još prije nego što se rat u Hrvatskoj rasplamsao našao na udaru režimskih medija, prvenstveno zbog uloge u inicijativi za obnovu autokefalne CPC pa je sam već 30. svibnja 1991. godine rekao „Desi li, a to sada, u ovakvoj paranoičnoj crnogorskoj situaciji, lako se može desiti da me neki sumanutu svetosavski fanatik likvidira, za moju smrt će biti, prije svih, odgovorna neodgovorna „Pobjeda“, to jest glavni i odgovorni urednik (i sramotnik), vazda alkoholizirani Vidoje Konatar. Taj nesretnik iz broja u broj pušta

²²³ Isto, 465.

²²⁴ Stenografske bilješke, SKUPŠTINA REPUBLIKE CRNE GORE, 4. vanredna skupština od 4. oktobra 1991. godine, *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 267.

²²⁵ Stenografske bilješke, 9. SJEDNICA SKUPŠTINE CRNE GORE od 7. oktobra 1991. godine, *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 367.

²²⁶ Branko VOJČIĆ, Dva lica Crne Gore, Monitor, 24.12. 2004., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006., 577.-578.

tekstove u kojima se govori o meni kao najvećem izdajniku crnogorskog naroda“, a pod crnogorski narod Brković kaže da Konatar „podrazumijeva srpstvo i srpski narod u Crnoj Gori“. ²²⁷ Zbog straha za vlastiti život, Brković je napustio Crnu Goru i otišao u Zagreb. Na njega se uz Pobjedu, okomila i RTV Crne Gore i njezin urednik Božidar Čolović koji je upozorio Brkovića i redatelja Veljka Bulajića i sve članove društva „Montenegrina“ iz Zagreba da paze što rade. Posljedica takve prijetnje se očitovala u tome što je Brkoviću uz pucnjavu dva puta bio kamenovan stan, a počinitelj je bio veličan, a ne uhapšen. ²²⁸ Kada je krenuo pohod na Dubrovnik, u režimskim medijima i u vladajućim političkim krugovima, Brković je s čelnikom LSCG-a Slavkom Perovićem postao sinonim za nacionalnog izdajnika. Brković je 10. studenog 1991. godine, mjesec dana nakon što je krenuo pohod iz Crne Gore na Dubrovnik, napisao pjesmu „Dubrovniče oprosti“ koja zvuči ovako:

„Dubrovniče, oprosti !“,

Dolaze rušitelji s istoka i juga,
Pod krvavom zvijezdom čizmaši,
Topništvo neko silo i posluga,
Gdje su se tako surovi pronašli?

Dolaze rušitelji s istoka i juga,
Pod krvavom zvijezdom čizmaši,
Topništvo neko silo i posluga,
Gdje su se tako surovi pronašli?²²⁹

²²⁷ Branko VOJIČIĆ, Potraga za izdajnicima, Monitor, 11.12. 1992., „Dubrovnik rat za mir“, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 417.-418.

²²⁸ Isto, 418.

²²⁹ Branko VOJIČIĆ, Književnici i „pisci s kacigama“, Monitor, 16.4.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006., 482.

Od pjesnika još je bio prisutan i Vitomir Vito Nikolić koji je zbog razaranja Dubrovnika, u Titogradu u studenom 1991. godine iz protesta napisao pjesmu „Noć sa Dubrovnikom“.²³⁰ Kad su književnici u pitanju, ističe se Milorad Popović koji je bio i član crnogorskog PEN centra. Popović je početkom listopada 1991. godine poslao pismo Bulatoviću u kojem je iznio više optužbi na račun vlasti i povukao je paralele s Prvim svjetskim ratom i 1918. godinom. U pismu Popović za pohod na Dubrovnik kaže da je to prvi rat koji Crnogorci vode bez jasnog cilja, i da je taj pohod u stvarnosti ratovanje za stvaranje Velike Srbije. Kada je u pitanju zapovjedni kadar JNA, Popović povlači paralelu s Prvim svjetskim ratom, jer sada crnogorskim jedinicama zapovijeda srpski general Torbica, a u Prvom svjetskom ratu je crnogorskom vojskom zapovijedao srpski general Petar Pešić. Zatim Popović citira Petra I. Petrovića-Njegoša koji je rekao da se s Dubrovčanima i Konavljanima uvijek živjelo u „bratskom miru i tišini“, i da to ne da za pravo da se osvaja hrvatska zemlja i da je pohod prikazao Crnogorce kao agresore. Zatim kaže da Bulatović koči put Crnoj Gori prema suverenosti i samostalnosti i da će nositi odgovornost za tragediju drugih naroda i „Bartolomejsku noć“²³¹ nad političkim neistomišljenicima.²³² Popović je u vrijeme kada je poslao pismo Bulatoviću doživio atentat i na njega je ispucano pet hitaca, a uz to je još državno odvjetništvo podnijelo postupak protiv Jevrema Brkovića radi izražavanja mišljenja. O tome se povodom početka sudjelovanja Crne Gore u agresiji na Republiku Hrvatsku oglasio crnogorski PEN 8. listopada 1991. godine.²³³ Slično je pismo kao i Popović napisao književnik Vojislav Vulanović koji je u pismu predsjedniku i Predsjedništvu Crne Gore preklinjao da zaustave rat jer neće donijeti ništa dobro i sramotu Crnogorcima.²³⁴

²³⁰ Branko VOJIČIĆ, Zagonetna smrt komandanta Đurovića, Monitor, 30.4.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006., 486.-487.

²³¹ Bartolomejska noć je naziv za pokolj u Parizu nad hugenotima (francuskim protestantima), koji se odvio u noći s 23. na 24. kolovoza 1572. godine uoči blagdana sv. Bartolomeja. Pokolj je naredila Katarina de Medici, koja je bila majka francuskih kraljeva Karla IX. i Henrika III. (vidi: „Bartolomejska noć“, Hrvatska enciklopedija)

²³² Isto, 481.-482.

²³³ Branko VOJIČIĆ, Stvarnost zamagljena propagandom, Monitor, 9.4.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006., 476.

²³⁴ Branko VOJIČIĆ, Književnici i „pisci s kacigama“, Monitor, 16.4.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006., 482.

9.4. Akademici

Crnogorska akademija nauka i umjetnosti (CANU) se nije miješala u ratne sukobe, ali ih nije ni osudila. Kada je došlo do crnogorskog rušenja i bombardiranja Dubrovnika, srpskog rušenja Vukovara, Sarajeva i Mostara te etničkog čišćenja u skladu s mapama Velike Srbije, hrvatski akademici poslali su molbu CANU da osudi ratna razaranja, što je CANU odbila. Međutim, s druge strane, CANU je jasno izražavala „osjećaje zgražanja nad užasnom nesrećom koja je zadesila dio srpskog naroda“.²³⁵ Primjer crnogorskih akademika kao podupiratelja vlasti i propagande možemo vidjeti kod akademika i redatelja Zdravka Velimirovića koji je u uzdignutom dimu s pogođenih topništvo dijelova dubrovačkih zidina „prepoznao“ djelovanje lokalnih pirotehničara.²³⁶ U ratnohuškačkoj kampanji isticao se akademik Milosav Babović koji je optužio zagovornike crnogorske nacije i države kao agente Vatikana te da žele obnoviti Štedimljinu „Crvenu Hrvatsku“. Za mirovne inicijative koje dolaze iz europskih zemalja, Babović kaže kako je Europa kolijevka kulture i znanosti, ali da je s druge strane simbol kolonijalne eksploatacije i krađe simbola drugih kultura npr. Hamurabijev zakonik se nalazi u berlinskom muzeju Pergamon ili španjolski konkvistadori koji su uništili dosta spomenika Maja i Inka u Srednjoj i Južnoj Americi. Negira bosanskim muslimanima naciju i naziva ih islamiziranim Srbima, a kada je rat u Hrvatskoj u pitanju odbija bilo kakvu inicijativu za mirovne pregovore s hrvatskom vlasti koja je po njemu „ustaška“ i uz „blagoslov“ poglavara pape kao poglavara Katoličke Crkve kolje Srbe.²³⁷ Drugi takav primjer je akademik CANU Vlado Strugar koji kaže da je „srpski otpor neskršiv“ i da je JNA u Hrvatskoj zakonito poslana spriječiti povredljive protuzakonite postupke „katoličkih vlastodržaca“. Izvana saveznika vidi u Rusiji, a protivnika u ujedinjenoj Njemačkoj. Za Jugoslaviju kaže da je „svojina srpstva“, a Crna Gora treba biti „rasudan i strog čuvar prirodnoga blaga, prvenstveno zemljišta na Primorju koje mu kupac ne može biti niko izvan Srpstva“.²³⁸

²³⁵ Branko VOJČIĆ, Akademici-populisti, Monitor, 29.10.2004., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 537.

²³⁶ Branko VOJČIĆ, Guslama protiv Mocarta, Monitor, 29.19.2004., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 542.

²³⁷ Branko VOJČIĆ, Majčica Rusija i njezini apetiti, Monitor, 14.1.2005., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 583.

²³⁸ Isto, 579.-580.

Postojali su rijetki izuzeci koji su osudili crnogorsko ratno djelovanje i velikosrpsko djelovanje općenito. Tako je jedan od njih akademik Pavle Mijović. Mijović tezu o ugroženim Srbima smatra čistom obmanom, a priču crnogorske vlasti da Crna Gora nije u ratu i da nema teritorijalne pretenzije na Hrvatsku, a istovremeno je poslala svoje postrojbe u Hrvatsku je po Mijoviću „obična priča za naivne“. Mijović poziva Crnogorce na razvijanje kreativnih sposobnosti umjesto mistične duhovnosti, pa on tu kaže:

“Crnogorci nijesu vjerski bigotni kao Srbi, a ni oni nijesu zatucani kao što im se podmeće ‘slatkim pravoslavljem’, bajkama o dobijanju ratova a gubljenju srpstva u miru, opsesijama o svenarodnom ujedinjenju u jednoj državi (što niko u Evropi nije mogao) i samoobmanama o nadmoćnosti nad Evropom i, osobito, nad Njemačkom. Iako sve to ne prihvataju Crnogorci, ipak su naivni i ne umiju da izbjegnu klopku zbog čega se i danas žrtvuju na dubrovačkom ratištu ponovo doživljavajući Mojkovac.”²³⁹

Uz Mijovića se još oglasio akademski slikar Voja Stanić koji se tijekom bombardiranja Dubrovnika pismom obratio CANU, međutim to pismo je samo završilo ili u arhivu ili u košu. U tom pismu Stanić kaže da je Dubrovnik grad koji ima kontinuitet kulturu i civiliziranog načina života, i kao takav je ponos je „slavenstva“. Zatim kaže da Dubrovnik kroz povijest nisu takli brojni „siledžije ovoga svijeta“ u osvajačkim pohodima, a sad trpi najgore trenutke u svojoj povijesti. Nadalje, ističe da je velik broj članova SANU osudio takav čin, i da bilo veliko razočarenje da se i CANU ne pridruži u osudi takvog čina.²⁴⁰

²³⁹ Isto, 580.

²⁴⁰ Branko VOJIČIĆ, Stvarnost zamagljena propagandom, Monitor, 9.4.1993., *Dubrovnik rat za mir*, ur. S. Biserko, Beograd, Helsinški odbor, 2006, 477.-478.

10. Zaključak

Atmosfera početkom 90-ih godina 20. stoljeća na području Crne Gore bila je popraćena ratnom psihozom na temelju režimske propagande i crnogorske ratničke tradicije. Međutim, postojala je i druga, antiratna strana društva sastavljena od opozicijskih političara čija su opredjeljenja bila ili projugoslavenska ili crnogorsko-suverenistička, uz razne kulturne djelatnike i pripadnike visokog obrazovanja. Crna Gora je bila podložna utjecaju beogradske politike i vojnog vrha JNA. No, crnogorska vlast nije jasno definirala ratne ciljeve što je dovelo do velikog razočarenja vojnika koji su sudjelovali u ratu. Naime, ratna propaganda koju je slala crnogorska vlast uvjeravala je građane da je to obrambeni rat za obranu Boke kotorske od navodnog hrvatskog osvajanja. Stvarnost je bila drugačija. Vojnici su uvidjeli da motivacija nije obrana, nego osvajanje. Na temelju malog broja hrvatskih vojnika koje su susreli i toga da su crnogorski vojnici došli daleko od granica Crne Gore (Dubrovnik, obala Neretve), vojnici su uvidjeli da ta područja ne izgledaju onako kako im je bilo preneseno. Također, crnogorska vlast je krajem listopada 1991. godine i sama primijetila da se najviše žrtvuju crnogorski vojnici, dok iz Srbije gotovo nitko nije sudjelovao na ratištu, a često su zabilježeni i slučajevi dezertiranja JNA vojnika iz Srbije. Crnogorsku su vlast prozivali pripadnici opozicije i kulturni djelatnici za koje vlast nije našla opravdanje za sukob nego se služila raznim metodama poput cenzure i fizičkih napada na pojedince i njihovu imovinu. Iako takav zaokret nije doveo do povratka vojnika s ratišta, crnogorska je vlast najviše ulagala u mirne pregovore s hrvatskim vlastima po pitanju poluotoka Prevlaka. Opozicija i kulturni djelatnici imali su važnu ulogu u smislu širenja antiratnog raspoloženja, kao i jačanja crnogorske nacionalne ideje. Premda su početkom 90-ih godina bili manjina u društveno-političkom javnom prostoru, njihovo je djelovanje uz propast Miloševićevih ratnih ciljeva dovelo do zaokreta političkog vodstva Crne Gore prema Srbiji. Promjena se dogodila na izborima 1997. godine kada se predsjednik Vlade Milo Đukanović razišao s predsjednikom Crne Gore Momikom Bulatovićem i odveo Crnu Goru na put neovisnosti i integracije u europske i zapadne integracije. Godina 2020. označila je novi preokret u politici Crne Gore ponovnim dolaskom prosrpske opcije na vlast. Ta promjena vlasti dovela je do većeg interesa hrvatske javnosti prema crnogorskim nacionalno-političkim pitanjima, jer se do tada crnogorsku politiku zbog sudjelovanja u agresiji na Republiku Hrvatsku 1991. i 1992. godine isključivo svrstavalo u srpsku političku sferu.

11. Sažetak

U radu se daje prikaz javnog djelovanja osoba iz crnogorskog političkog i društvenog života tijekom crnogorskog sudjelovanja u agresiji na Republiku Hrvatsku tijekom 1991. i 1992. godine. Stavovi crnogorskih političkih i kulturnih djelatnika prema crnogorskom sudjelovanju u agresiji na Republiku Hrvatsku bili su podijeljeni, pri čemu ta podjela vuče svoje korijene na početku 20. stoljeća. Od početka 20. stoljeća postoje dvije suprotstavljene političke frakcije unutar Crne Gore, koje i danas postoje. Jedna je politička linija za posebnu crnogorsku naciju i državnu posebnost, koja je imala i danas ima dobre odnose s hrvatskom politikom. S druge strane politička linija koja zastupa tezu o srpstvu Crnogoraca i želi Crnu Goru čvrsto vezati uz Srbiju koja je u 19. stoljeću razvila velikosrpski projekt koji u sebi sadrži teritorijalne pretenzije na hrvatski i crnogorski teritorij. Tijekom crnogorskog sudjelovanja u agresiji na Republiku Hrvatsku početkom 90-ih godina, procrnogorska politička opcija bila je u oporbi, protiv rata i branila je crnogorsku nacionalnu ideju. Međutim, na vlasti je bila prosrpska politička opcija kao zagovornik rata i srpskog nacionalnog karaktera Crne Gore. Osobe iz društvenog i kulturnog života su bile podijeljene između navedene dvije opcije, ali s razlikom da su procrnogorski kulturni i društveni djelatnici bili cenzurirani i progonjeni.

Ključne riječi: Momir Bulatović, JNA, *Pobjeda*, Liberalni Savez Crne Gore, Dubrovnik, Prevlaka, crnogorski rezervisti, antiratni mitinzi

12. Summary

Montenegrin society during the aggression against the Republic of Croatia

The paper provides an overview of the public work of persons belonging to Montenegrin political and social life during the Montenegrin participation in the aggression on the Republic of Croatia in 1991 and 1992. The attitudes of Montenegrin political and cultural actors on Montenegro's involvement in the aggression on the Republic of Croatia were divided, with the division having its origins in the early 20th century. Since the beginning of the 20th century two opposing political factions have existed within Montenegro. One political option is in favour of a distinct Montenegrin nation and statehood, which has been in good relations with Croatian politics up to this day. On the other hand, there is a political option that supports the thesis that Montenegrins belong to the Serbian ethnos. It also strives to strengthen bonds with Serbia, which developed the Greater Serbian Project in the 19th century that claims Croatian and Montenegrin territories. During the Montenegrin participation in the aggression on the Republic of Croatia in the early 1990s, the Pro-Montenegrin political option formed parliamentary opposition, held anti-war views and upheld the Montenegrin national idea. However, the warmongering Pro-Serbian political option held power and supported the Serbian national identity of Montenegro. Persons coming from Montenegro's social and cultural life were divided between the two political options, the difference being that Pro-Montenegrin cultural and social actors suffered censorship and persecution.

Keywords: Momir Bulatović, JNA, *Pobjeda*, Liberal Alliance of Montenegro, Dubrovnik, Prevlaka, Montenegrin reservists, anti-war rallies

13. Literatura

ANDRIJAŠEVIĆ, Živko. *Istorija Crne Gore*. Beograd: Atalas fondacija: Vukotić media, 2015.

BANAC, Ivo. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, politika i povijest*. Zagreb: Durieux, 1995.

DOMAZET-LOŠO, Davor, *Hrvatski Domovinski rat 1991.-1995.: Strateški pogled*. Zagreb: Udruga Hrvatski identitet i prosperitet; Sinj: Matica hrvatska, Ogranak, 2010.

DOMAZET-LOŠO, Davor, *Hrvatska i veliko ratište: međunarodne igre na prostoru zvanom bivša Jugoslavija*. Zagreb: Udruga sv. Jurja, 2002.

HEKA, Laszlo, „Crnogorsko nacionalno pitanje: pravne posljedice odluka Podgoričke skupštine 1918. godine“. *Politička misao* 59 (2022), br. 1: 24-48. Pristup ostvaren 12.7. 2024. <https://hrcak.srce.hr/file/399135>

KARAULA, Željko, „Od Radića do Mačeka“-Sekula Drljević I Hrvati-ideologija i praksa političkog djelovanja“. Priopćenje na znanstvenom skupu: *Dr. Sekula Drljević-ličnost-djelovrijeme*, Budva, Dukljanska akademija nauka i umjetnosti, 21.-22. 1. 2011.

MARIJAN, Davor, *Domovinski rat*. Zagreb:Despot Infinitus d.o.o. 2016.

MARIJAN, Davor, *Jugoslavenska Narodna Armija u ratu protiv Republike Hrvatske*. Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Glavni stožer Oružanih snaga Republike Hrvatske : Hrvatsko vojno učilište Petar Zrinski. 2008.

MRDULJAŠ, Saša, „Redefinicija nacionalnog konteksta u Crnoj Gori i srpska (veliko)državna ideja“. *Međunarodne studije* 23 (2023), br. 1.: 43-62. Pristup ostvaren 12.7. 2024. <https://hrcak.srce.hr/file/438606>

ŠISTEK, František, „Klerikalizacija nacionalizma“. *MATICA* (2020) br. 21.: 89-140. Pristup ostvaren 12.7. 2024. <https://maticacrnogorska.me/files/81/06%20frantisek%20sistek%2081.pdf>

TROCH, Pieter, "The Divergence of Elite National Thought in Montenegro during the Interwar Period." *TOKOVI ISTORIJE* (2008), br.1-2. : 21–37. Pristup ostvaren 12.7. 2024. https://tokovi.istorije.rs/lat/uploaded/1-2-2008/2008_1-2_02_Troch.pdf

TOMANIĆ, Milorad. *Srpska crkva u rat i ratovi u njoj*. Beograd: Standard 2, 2020.

Knjige priređenih izvora

BISERKO. S. ur. *Dubrovnik, „ rat za mir“*. Beograd: Helsinški odbor, 2006.

Enciklopedijski članci

„ Bartolomejska noć“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža". Pristup ostvaren 8.9. 2024.

<https://www.enciklopedija.hr/clanak/bartolomejska-noc>

„ četnici“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža". Pristup ostvaren 12.7. 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/cetnici>

„ Domovinski rat“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža". Pristup ostvaren 12.7. 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/domovinski-rat>

„ Dubrovačka Republika“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža". Pristup ostvaren 8.9. 2024.

<https://www.enciklopedija.hr/clanak/dubrovačka-republika>

„ Jugoslavenski odbor“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža". Pristup ostvaren 12.7.2024.

<https://www.enciklopedija.hr/clanak/domovinski-rat>

„Rugova, Ibrahim“: U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”. Pristup ostvaren 8.9.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/rugova-ibrahim>

Web članci

„FOTO-VIDEO 21. listopada 1992. ‘Operacija Konavle’ – oslobođen posljednji dio okupiranog dubrovačkog područja i južne Hrvatske”, Portal Domoljubni.hr, 22.10.2023., Pristup ostvaren 12.7.2024. <https://domoljubni.hr/21-listopada-1992-operacija-konavle-osloboden-posljednji-dio-okupiranog-dubrovačkog-područja-i-južne-hrvatske/>

GORJANC-PRELEVIĆ, Tea; TERŠELIČ, Vesna; ULJAREVIĆ, Daliborka, „31 godina od agresije JNA na dubrovačko područje i granatiranje starog grada“. Portal Documenta-centar za suočavanje s prošlošću.hr , 6.12.2022., Pristup ostvaren 12.7. 2024. <https://documenta.hr/novosti/31-godina-od-agresije-jna-na-dubrovačko-područje-i-granatiranje-starog-grada/>

KOPRIVICA, Veseljko, , „Velika tajna dubrovačke operacije: Kako je poginuo Krsto Đurović“. Portal Montenegrina.net, Pristup ostvaren 12.7. 2024. https://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_od_1990/velika_tajna_dubrovačke_operacije.htm

RASTODER, Šerbo; Adžić, Novak, „Uloga Crne Gore u ratovima devedesetih: "Od posljednjeg ratnika do (ne)voljnog saveznika““. Portal HRA-Akcija ta ljudska prava.org. Pristup ostvaren 12.7. 2024. [https://www.hraction.org/](https://www.hrraction.org/)

Dokumentarni izvori

Rat za Dubrovnik: Ratni ciljevi, Snježana Rakonjac, TV Crne Gore, 2010.

Rat za Dubrovnik: Rat ili mir, Snježana Rakonjac, TV Crne Gore, 2010.

Rat za Dubrovnik: Prljavi rat, Snježana Rakonjac, TV Crne Gore, 2010.

Rat za Dubrovnik: Cijena rata, Snježana Rakonjac, TV Crne Gore, 2010.

